

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

33. AASTAKÄIK 2021 NUMBER 7 (388)

Avaruse semiootika

Valdur Mikita 1155

Semioloogia ja retoorika

Paul de Man 1172

Tõlkinud Indrek Ojam

Saateks: Paul de Man ja dekonstruktsioon

Indrek Ojam 1189

Mis on loov tegu?

Gilles Deleuze 1199

Tõlkinud Ott Puumeister

Aju on ekraan

Ott Puumeister 1209

Luulet

Maki Starfield 1217

Tõlkinud Jüri Talvet

Ulixes. 9. ptk: Skylla ja Charybdis

James Joyce 1221

Tõlkinud Kullo Vende

<i>Arvustus: Sajand Eesti piirivalvet. Anu Raudsepp, Ingrid Mühling. Eesti piirivalve ajalugu 1918–2020: Piiri valvel ja kaitasel.</i> Tallinn: Argo, Politsei- ja Piirivalveamet, 2020. 279 lk.	
	<i>Ivo Juurvee</i> 1300
Libahunt Thiessi saladuse jäälil. Carlo Ginzburg, Bruce Lincoln. <i>Old Thiess, a Livonian Werewolf: A Classic Case in Comparative Perspective.</i> Chicago—London: University of Chicago Press, 2020. vi, 289 pp.	
	<i>Merili Metsvahi</i> 1304
Abstracts	 1316
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXXVII	
	<i>Herbert Normann</i> 1321

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Joonistused lk 1171, 1198, 1216, 1299, 1344:

JAANIKA KOLK (1975) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna 2004. aastal ja 2011. aastal Kõrgema Kunstikooli Pallas skulptuuriosakonna. Töötanud 2005. aastal Eesti Rahva Muuseumis Maailmafilmi festivali projektijuhina, 2008–2011 illustraatorina kirjastuses Studium, 2012. aastast ettevõtja OÜ-s Väega Meene, ühtlasi vabakutseline kunstnik.

AVARUSE SEMIOOTIKA

Valdur Mikita

KUIDAS LOTMAN MÕTLES?

Miks mitte algatuseks niiviisi küsida, kuigi teame tõenäoliselt ette, et vastus libiseb meil käest. Vahel võib olla küsimus tähendusrikkam kui vastus. Mõte, et küsimuses endas võib olla varjul piisavalt mõtlemise vabastavat ilu, tundub sellegipoolest ligitõmbav.

Maagilised on need mõtlejad, kes ise muutuvad mõtlemise käigus, kujundavad ümber oma arusaamu ja loovad uusi tõe otsimise tööriistu. Võib olla üpris kindel, et üks Lotmani olulisi tunnetuslikke tööriistu oli enesevaatlus. Ei ole võimalik vastata küsimusele, milline oli Lotmani “teooria” kui selline või millised olid tema kultuuriteoreetilised seisukohad, sest eri ajajärgudel mõtles ta iseenesele risti vastu, mõtles endast üle ja ümber ning tegi seda kaasahaaravalt, elegantselt ja vaimukalt. Sellist annet on antud vähestele. Oletan, et Lotman jõudis just iseenese mõtlemist jälgides äratundmisele, kuidas ühe paradigma teoreetiline tuum kipub mõne aja möödudes loominguliselt tühjaks jooksma ja kuidas “anarhistlik” perifeeria sellele taas särtsu juurde annab. Sellisest enesevaatluslikust äratundmisest tuletas ta universaalse kultuurisemiootilise mudeli. On üpris loogiline uskuda, et inimeste teadvusel, kultuuril ja tekstil on mingeid kattuvaid ühisjooni. Nii siis oli Lotman eelkõige vaatleja, kes kogu elu uuris ja vaatlus iseenda maagilist mõttekosmost. Oma parimates tekstides mõtleb ta nagu juudi müstik, kes äkilise kirkastuse ajal lööb puruks iseenda loodud maailma ja hakkab ehitama midagi täiesti uut ja ettenägematut.

Kõige täpsemalt on Lotmani rolli Tartu vaimuelus kirjeldanud vahest Jaan Undusk paari aasta taguses intervjuus pealkirjaga “Semiootikast Kassaris Jaan Unduskiga”.¹ Tunnen ja mõtlen vist üsna samamoodi. See, kuidas lotmanlik semiootika inimesi vaikselt ära tinistas, ongi üpris imelik. Niisiis jääksin selle fenomeni avamisel hea meelega Jaan Unduski takkakiitja rolli ja kinnitan meelsasti, et just-just, nii see täpselt oli! Mitmed oma kultuuriteoreetilise vaateviisi tunnetuslikud nurgakivid (perifeeria, süsteemivälisus) omandasin just Lotmani töid lugedes ja olen neile truuks jäänud ka mitukümmend aastat hiljem. Samuti pärineb Lotmani tekstidest mu hilisem huvi loovuse teoreetiliste küsimuste vastu. Unduski usutluses on ehk kõige paremini kirjeldatud seda, mida semiootika noore inimesega tegi, kuidas see lõi lummava ja inspireeriva õhustiku. Lisaks puudutab Undusk põgusalt ka semiootilise mõtteviisi ärritavat olemust, mis on tekitanud lõputul hulgal “võrratuid virinaid” (Margaret Atwoodi vaimukas termin) siseringist kaugemal seisjate hulgas. Minu meelest varjab semiootika endas midagi salapärast ja kabalistlikku. Mulle meeldib mõelda, et parim osa semiootikast on mingi kavala nõksu abil seotud iidse vanatestamentliku müstikaga, ja teiseks, et seda väidet on mõis tagi võimatu tõestada.

Semiootika on salakaval teadusharu: tema kirgastav loomus võib sama kiiresti muutuda masendavaks märgiteoreetiliseks juuraks, mis ängistab vaimu ja luupainab lugejat. Minu meelest kuulub semiootika pigem heade vürtside hulka, tema algupärane koht on maitseainete riiulil. Katsutagu aga sellest kaerahelbeputru keeta, kui see muutub otsekohe millekski ebameeldivaks, purukuivaks semiootiliseks aruandeks, millest on välja roogitud igasugune loominguline nõtkus. Nii võiks semiootikat võrrelda eelkõige kokakunstiga, ja kõige ehedamal kujul on seda väärt printsiipi rakendanud nähtavasti Juri Lotman ise.

Need alusmõtted, mida Lotman püüdis sõnastada, ongi teatud mõttes maagilised. Lotmani semiootika on omaette nõia-kunst, leebemalt väljendudes andeka mustkunstniku kübar, see-

¹ Vt Kalevi Kull, Ekaterina Velmezova. “Semiootikast Kassaris Jaan Unduskiga”. — *Acta Semiotica Estica*, 2019, kd 16, lk 169–186. *Toim.*

pärast ongi seda nii raske järele teha. Lotman võis sinna torgata näiteks küüliku ja tõmmata sealt järgmisel hetkel välja hoopis piraka kaalika. Peale veidra kõlasarnasuse ei ühenda neid kahte asja esmapilgul miski. Kui aga kaalikas tagasi kübarasse torgata, ei saa sest enam küülikut, vaid uurija pihku jääb hoopistükkis praetud kala. See kõik hakkab kiibitsejatele vaikselt üle mõistuse käima, ja hetkel, mil kogu loogika kipub sootuks kokku varisema, lükkab Lotman kõik asjad relvituks tegeva elegantsiga läbi pöörase seosteahela mingisugusesse vankumatusse loogilisse süsteemi, pannes kõik ahhetama. Kaalikas ja praetud tursk ei huvita enam kedagi, kõik pilgud on pööratud Meistrile, sest isegi kui ta mingi nõksuga tervel lektoriumil vaiba alt tõmbas, ei vähenda see karvavõrdki tema mõtlemise nõtkust ja elegantsi.

See, millele ma vihjan, on tõdemus, et Lotmanile võib küll vastu vaielda (ta ise utsitab korduvalt seda tegema), kuid temast ei ole võimalik "üle mõelda". See teadmine on ühtaegu rahustav ja frustreeriv. Semiootika jalutab maailma piiridel, mis ju ongi omamoodi mustkunstniku kübara serv. Aeg-ajalt kukuvad ka semiootikud ise sinna sisse ja keegi ei tea, mida nad kübaras nägid või mis nendega seal toimus. Semiootika on krüptiline teadus — vähemalt on see üsna levinud arvamus. Kuigi märgiteadus kannab endas tüvemädanikku, paisub tema tüvi sama võimsaks nagu õõnsaks muutunud tammel. Semiootika meetod on monteeritud tema enda esilekutsutud tähendusvaringu keskmesse, mille südames haigutab tühi auk. Siinkohal olemegi jõudnud vabastava ummikmõtteni, et kõikide tähtsate asjade alguspunkt on tühjus. Tühjus teeb asjad kasutatavaks, aga see on juba klassikaline *zentarkus*. Semiootika on mingi suuremat sorti kosmiline viga, õudne paradoks või vähemasti rattarumm, kust lööb pidevalt tuld välja. Nii kõnnivad semiootikud äraseletatud näoga maa peal, kuniks jube tornaado nad kosmosesse imeb. Semiootika on tunnetuslikult riskantne eriala, palju hullem kui psühholoogia, mis samuti terve hulga inimesi hulluks ajab. See on leping jõududega, millest inimesel pole aimugi.

Lugematutele ohtudele vaatamata on Lotmani semiootika kirgastav ja avastuslik. Oma universaalse loomuse tõttu pole paljud tema kultuuriteoreetilised seiskohad kaotanud uudsust. Võtame

näiteks ühe eesti kultuuri tähendusrikka fenomeni, milleks on paigapärasus. See nähtus on Eestis kujunenud väga pika aja jooksul, koondades endasse arhailist mõtlemist ja iidseid kultuuritavasid, mis mujalt on juba ammu kadunud. Mulle on huvi pakkunud eesti kultuuri konservatiivne tuum ja samal ajal küsimus, mis on see, mis on loonud eesti kultuuris tasakaalu arhailise tuuma ja uuendustele avatud perifeeria vahel. Eestis on viimast kindlasti aidanud edendada merekultuur, sest kultuuriuuendus liigub kiiremini mööda lagedaid alasid või suuri jõgesid ning kipub takerduma metsasesse ja soisesse maastikku. See on Eestis loonud väga olulise pingevälja näiteks südamaa ja rannikupiirkonna, saare- ja mandirahva, lõuna- ja põhjaeestlaste vahele. Põnev on aga see, et sellest iidse moega paigapärasusest ja maalähedusest on praeguses Euroopa kultuuris omakorda saanud maagiline perifeeria, mis tõukab hoogsalt tagant innovaatilist tulevikumõtet. Keskkonnakriisi kontekstis on eestlaste arhailine elulaad, isegi kui see on säilinud üksnes inimeste kujutluses, nii mõnegi nurga alt hoopis oma ajast ees. See, mis oli alles mõne aja eest unustusse vajunud perifeeria, liigub suurte ühiskondlike ja sotsiaalsete muutuste tuules kiiresti kultuurilisse tsentrisse. Siin varjab ennast ka Eesti võimalus, kui seda ainult osataks piisavalt nutikal moel suureks mõelda.

SEMIOOTIKA KUI TUNDMUS KÕIKE SELETAVAST TEOORIAST

Semiootika juurde sattusin esmalt Linnart Mälli loengute kaudu, täpsemalt tänu tema erihuvile nulli ja lõpmatuse semiootika vastu. Oli ka suur Masingu vaimustus. Mäll oli Uku Masingu õpilane ja armastas teda oma loengutes meenutada. Veidi hiljem hakkasin käima vabakuulajana Igor Černovi kultuurisemiootika kursusel. Kogusin tükk aega julgust ja andsin talle ühe loengu lõpus südamevärinaga oma semiootikaalase kirjatöö. Järgmisel loengul viipas Černov mind enda juurde, naeratas salakavalalt, viibutas siis demonstratiivselt rusikat ja uuris, kas üliõpilasel on vaimse tervisega kõik korras. Üldjoontes oli tema suhtumine siiski julgustav

ja heatahtlik. Sellest vestlusest pärineva stardikiirenduse tõttu ma semiootikat õppima sattusingi.

Püüan toonast mõtterändu mälu järgi taastada, kavatsematagi olla teab kui originaaltruu. Essee lähtus lotmanlikust ideest, et iga maailm on tekst, ning kõik need universumid on omakorda võimelised astuma üksteisega loomingulisse dialoogi, sünnitades niiviisi üha uusi maailmu. Selle selgituseks mõtlesin välja tege-
likkuse kolmetasandilise semiootilise mudeli (füüsika, bioloogia, kultuur), mida minu arusaama järgi pidi kokku siduma antropo-
susprintsip.

Usun, et paljusid üliõpilasi kannustab mõnel eluhetkel soov luua oma “kõike seletav” teooria, koondada kogu eksistents ühele-kahele kõige olulisemale lähtealusele. Tudengiaeg on selleks suurepärane võimalus; olen ikka olnud veendumusel, et ülikooli astumise eesmärk peaks eelkõige olema maailma mõtestamine, alles seejärel tuleb eriala. Lugesdes bioloogia kolmanda kursuse tudengina Juri Lotmani töid kultuurisemiootikast, tekkis tunne, et semiootika võiks sellist mõtteavarust pakkuda. Bioloogiast viis mind õppima eelkõige huvi evolutsiooni vastu; olin Baeri vaimus juurelnud selle üle, kuidas loodus on lahendanud elu järjepidevuse küsimuse. Lühidalt öeldes mahtus see vaimustus tõdemusse “indiviidil on piirid, aga elul ei ole piire”. Mind paelus eluslooduse imepärane võime meisterdada iseendast koopiaid. Selleks et elu kehtaks n-ö igavesti, üle indiviidi omaailma piiride, tuleb temast teha väiksemas mahus koopia, kuhu jääks vaid kõige olulisem. Selle evolutsioonilise leiutise nimi on reproduktsioonivõime. Järeltulijad peavad olema vanematega (“originaaliga”) piisavalt sarnased, et tagada populatsiooni järjepidevus, ning piisavalt erinevad, tagamaks küllaldast vabadusastet looduseks valikuks ja liigi evolutsiooniliseks arenguks. Looduse elujõulised koopiad peavad olema originaalst mõnevõrra erinevad, lapsed peavadki olema oma esivanemate untsuläinud tõmmised. Kui käbi kukub vastu kändu, lööb selline põrutus evolutsioonil kergesti hinge kinni.

Enam-vähem sama mehhanism näib toimivat ka kultuuris, see on seotud loovusega. Siin on jäljendamise vabadusaste märksa suurem kui looduses, kuid siiski mitte piiramatu. Mõte ei saa sün-

dida eimillestki, pauk luuavarrest on isegi vaimu tasandil väga haruldane. Mõte saab tekkida vaid eelnevast mõttest, ja kuidas tekkis esimene mõte, seda ei tea me siiani. Kultuuriga on sama lugu. Võimalik, et need kõige esimesed kukkusidki taevast alla. Igatahes näib mis tahes süsteemi arenguloos olevat otsustava tähtsusega sündmus see, kui tekib võime infot kokku suruda. Just võit info liiasuse üle tähistab suuri arenguhüppeid nii looduse kui ka kultuuri arengus.

Ja kusagile siia on tõenäoliselt peidetud ka koopiate valmistamise taevalik saladus. Meile ei paku erilist pinget teadmine, et erinevaid asju võib tähistada ühe ja sama sümboliga. Kuid esimene inimene, kellele turgatas pähe veider mõte, et seitset lammast ja seitset kõrvitsat saab üles tähendada ühe ja sama märgiga, oli geenius. Me oleme aja jooksul selle esialgse vaimustusepuhangu unustanud, matemaatikat ei ole vaja enam uuesti leiutada, vapustavast leiutisest on saanud harilik ja väheütlev reaalsus. Koroona-viirus pani aga endast kõnelema terve maailma üksnes seetõttu, et see imetilluke õhuparasiit on geniaalne jälgendaja, mis kasutab oma klanni huvides ära ühe humanoidse tööandja keres asuvat kopeerimismasinat, võltsides julmalt tema DNAd.

SEMIOOTIKA ON NII KULTUURI- KUI KA TUNNETUSTEOORIA

Seda laadi kopeerimismehhanismide teisenemist ja arengut näeme kõikjal, nii teadvuse, elu kui ka võib-olla isegi kosmilisel tasandil. Enamik normaalse IQga inimesi ei ole ilmselt võimelised tajuma, kuidas DNA rakus paljuneb või mitokondrid tsütoplasmas huugavad, ent aistingud organite tasemel on hulkraksetel juba täiesti olemas. Meil puudub subjektsus rakkude ja organite tasandil, see on evolutsioonis lukustunud tervikorganismi tasandile — kuid põneval kombel siiski mitte kaugemale rühkinud. Kui mükoriisa välja arvata, ei näe me looduses ülemäära palju liit- või taruorganisme. Kuigi teoreetiliselt pole mõtlema ökosüsteemi teke võimatu, pole seda siiski juhtunud. Kooslus võib küll käituda ühtse tervikuna, kuid näiteks metsast kui iseseisvast tunnetusüksusest kõnelemine tundub siiski rõhutatult poeetiline. Ilmselt on

iga organism arengulooliselt programmeeritud kiivalt säilitama ja kaitsma oma subjektsust, mida ta vabatahtlikult sugugi loovutada ei taha. Sellest vaatenurgast on põnev hoopis konstateering, et need hetked, kus see evolutsioonis on siiski juhtunud, on viinud väga oluliste arenguhüpeteni. Ainuraksete ja hulkraksete vahel on ilmselt palju suurem erinevus kui näiteks inimese ja tehisintellekti vahel, nii et inimteadvuse võimalik kokkusulamine robotitega ei pruugi kaugemalt vaataja jaoks paista tulevikus kuigi olulise sündmusena.

Iga organism, mõte või tekst on universumi väike koopia, liivatera, mis kannab endas mäge. Areng näib olevat kulgenud selles suunas, et vaatlejaid tekiks üha rohkem, et koopiaid saaks seeläbi rohkem ja et need maailma peegeldused oleksid üksteisest piisavalt erinevad. Elutervik saab sündida üksnes Segasumma suvilas. Aukartust aga tekitab pigem see, et mingil hetkel võib vaatleja paisuda suuremaks kui maailm, mida ta silmitseb. Näiteks mõtte. Me ei saa olla kindlad, et füüsiliselt või füüsiliselt tajutav maailm oleks tõepoolest piiritu. Ka elu kohta pole meil ülemäära tugevat alust seda väita, me ei tea, kas “elusust” võib olla universumi universaalne omadus või pigem selle aineringes tekkinud ebaharilik arenguviga. Kuid võime olla üsna kindlad, et mõttel ei ole selliseid piire. Sellest vaatenurgast on kultuuri teke sama müstiline ja seletamatu nagu Suur Pauk või elu teke Maal nelja miljardi aasta eest.

Oleme harjunud inimest kui elutervikut käsutama üsna piiratult, meie kultuur ei paku inimesele kuigi palju eksistentsiaalset mängulusti teistsuguste identiteetide kujul. Ilmselt on selline kivilinenud subjektsus kultuuriloos üsna erandlik, paljud maailma müüdid on varustanud muistse inimese hoopis pändlikuma arusaamaga elu olemusest. Selline multiidentiteet on ka meil olemas, kuid harjumuspärane maailmapilt ei kipu seda tõlgendama eksistentsiaalse kogemuse osana. Ehkki me teame suurepäraselt, et iga inimese selja taga on neli miljardit aastat lakkamatut evolutsiooni ja rakkude rännuteel pole selle aja jooksul toimunud ainsatki katkestust, ei suuda selline võimas tõdemus üldjuhul inimest eksistentsiaalselt kirgastada. Moodne maailmapilt on ikka veel masendavalt antropotsentristlik, kuigi on üpris selge, et biotsentristliku

maailmapildi kaitsevarjus oleks inimkonna elujäämine igal juhul märksa paremini tagatud ning tõenäoliselt oleks ka inimese enda olemisäng palju väiksem. See, millest nüüdisaja inimene puudust tunneb, on osadus. Kokkukuuluvus oma esivanematega, loodusega, kosmosega ja maailma põhjatu salapäraga. Tänapäeva elu on sulgenud inimehinged eluaegsesse üksikvangistusse ja pole imeks panna, et südameheadust, mis meid ühe suure suguvõsana tulevikku peaks kandma, kipub väheks jääma.

Semiootikas uskusin vastuseid leidvat ka teistele elu põhiküsimustele. Näiteks arusaam mikro- ja makrokosmose ühtsusest või küsimus tunnetatava maailma piiridest. Esimese juurde juhatas mind Juri Lotmani sügavmõtteline käsitlus kolme tüüpi intellektuaalsetest süsteemidest (teadvus, tekst ja kultuur). Arutluskäik, kuidas ta jõuab äratundmiseni humanitaarse mikro- ja makrokosmose sisemisest ühtsusest ning kõigi kolme vankumatust ühisosast, oli äärmiselt paeluv lugemine. Ka nüüd, pea kolmkümmend aastat hiljem tundub mulle see väide oluline eelkõige just *estetiilise* printsiibina, mis väljendab kõige paremini inimliku olemise eksistentsiaalset ilu. Lotman oli selliste tunnetuslike analoogiate leiutamises ületamatu meister.

Tajutava maailma piiride üle juhatas mind aga juurdlema juba mainitud Linnart Mäll oma kaasahaaravate loengutega muistsest hindu õpetlasest Nāgārdžunast. Nāgārdžuna oli mahajaana budismis šunjavaada koolkonna rajaja, nähtavasti tühjuse kõige kirglikum mõtestaja maailma mõtteloos. Mäll sidus oskuslikult oma arutluskäigud nulli ja lõpmatuse semiootikast Vana-India filosoofiaga, tekitades mulje, et null ja lõpmatus kuuluvad orgaaniliselt kokku. Mõlemad rajajooned tähistavad mingisugust olulist tunnetuslikku piiri, millest kaugemale naljalt ei saa, vähemasti mitte tavamõistuse atribuutikat kasutades. Veel on Mälli loengutest meelde jäänud tema jutustatud kaunistest jube lugu, mis olla juhtunud Prantsusmaal kolmesaja aasta eest; just siis olevat tuleriidal põletatud viimane inimene, kes oli söandanud kasutada nulli — tühja märki, mis võis tähendada ainult üht: selline inimene on oma hinge kuradile müünud. Liivimaa kindralkubermangus, tähendas Mäll, nulli kasutamise eest inimesi ei põletatud. Üks neist

Rootsi aja kindralkuberneridest (Johan Skytte) rajas nõrkushetkel hoopis Tartu ülikooli.

Selle teema jätkuna meenub, et kord pakkus Mihhail Lotman oma loengus tudengitele järgmise jaotuse: asjad, mis on päriselt olemas; asjad, mis on potentsiaalselt olemas (s.t need, mis võivad sobivate tingimuste korral sündida); asjad, mis saavad olemas olla üksnes märgiliselt; ja viimaks asjad, mis on ka semiootiliselt võimalud. Pole kahtlustki, et just see viimane jaotis tundub iseäranis lummas. Jättes põhiküsimuse samaks, võime selle paradoksi esitada ka lihtsamal sõnastusel: asjad, millest saab mõelda, ja asjad, millest kohe kuidagi ei saa (nendest mõtlemine oleks lihtsalt täiesti mõeldamatu!).

Mida selline märgiteoreetiline eristus siis õigupoolest tähendab? Isegi üsna nappide teadmiste valguses märkame kohe, et oleme koperdanud mingisse kuratlikku lõksu. Kui me ütleme, et “neid asju ei ole”, siis sellise nimetamise kaudu oleme paratamatult loonud ühe spetsiifilise hulga, mille liikmeid iseloomustab “mitteolemine”. Enne seda küsimust ei pruukinud neid “olematuid” tõepoolest eksisteerida, aga pärast niisuguse vastuoksuse väljahõikamist koputavad nad juba võidukalt meie uksele. Rahuldavat vastust me küsimusele ei saa, sest olemasolu võib olla nii füüsiline, virtuaalne kui ka semiootiline ning ontliku vastuse asemel sunnitakse meid ümber sõnastama küsimust ennast.

Siiski näis mulle, et semiootika pakub mingi kavalat nipi selle paradoksi ründamiseks. Peab ju leiduma mingisugune võimalus, kuidas sellest tunnetuslikust tumeainest koosnevale hulgale semiootilist sousti selga pritsida ning nihutada kogu oma vaimujõudu kokku võttes maailma piire sammukese kaugemale. Just sellel rajajoonel kerkib igipõline küsimus süsteemi ja süsteemivälise vahetõrkest: millised on ülepea vaatlaja võimalused astuda kontakti millegi süsteemivälisega. Filosoofias, füüsikas ja matemaatikas on pörkumine kirjeldatud piiridega ilmne. Kuid mulle tundub, et selle Suure Tundmatu ees seisest on semiootika neist kõige halastamatum, tema laupkokkupõrge müstikaga (või mis see siis on?) on kuidagi ette määratud ja see pauk on igatahes võimalik. Selline, mis toimub juba kusagil tunnetusliku riski piiiril ja paiskab inimese hetkega kaosesse, lootes, et see ei ole lõ-

puni laastav, vaid tolle varingu varjus sünnivad uued südamevere-ga tembitud tundmused ja teadmised, karjed ja äratundmised, mis on vajalikud uue teadmise sünniks.

Niisiis seisneb Juri Lotmani veetlus muu hulgas ka selles, et ta armastab küsida väga suuri küsimusi. Tema mõtlemise kaemus-likuks kreedoks on avarus. Kui ta haistab, et kusagilt saab kauge-male minna, siis ilmtingimata võtab Lotman riski ja läheb. Teda ei huvita läbikäidud maailma detailne kaardistamine, see jäägu teistele. Aga niipea, kui kuskil kangastub mõni uus ja tundma-tu teeharu, tormab ta seda otsekohe lapseliku õhinaga avastama. Lotman on nagu murdvaras, keda imetlevad nii kurjategijad kui sandarmid: ta muugib seifi lahti, kuid ei võta sealt midagi, varan-duse kokkulugemine jäägu teistele. Seda laadi saladuste avasta-miseks oli tal erakordne vaist.

ANTROOPSUSPRINTSIIBI KÜTKEIS

Antroopsusprintsiiibi sõnastas pea viiekümne aasta eest Inglise astrofüüsik Brandon Carter. 1973. aastal avaldas ta võrdlemi-si radikaalse idee, et universum peab olema loodud niiviisi, et seal saaks tekkida vaatleja. Ühesõnaga, inimese teke peab ilma-ruumis olema ette määratud, muidu ei saaks universum iseenda olemasolust teadlikuks. Antroopsusprintsiiipi ei saa loodusteadus-likult tõestada, see on lihtsalt üks kosmoloogilisi aksioome, ini-mese eksistentsi üle mõtlemise võimalik lähtepunkt. Sellisele es-mapilgul kaunis haprale positsioonile vaatamata on antroopsus-printsiiip juba pool sajandit visalt vastu pidanud ja oma “ebatea-duslikust” loomusest hoolimata osutunud kosmoloogias vägagi viljastavaks ideeks. Antroopsusprintsiiip väidab, et kui universu-mi põhikonstandid ja sellest tulenevalt ka tema varajane arengu-järk oleks olnud teistsugune, oleks vaatleja teke olnud võimatu. Tähetolmust inimeseni on küll hirmuäratavalt pikk samm, kuid see-eest on selline samm kindel. Selle loogika järgi sündis Val-dur Mikita juba 13,8 miljardit aastat tagasi, kui universum suikus alles pähklikoores.

Kahjuks ei ütle antroopsusprintsiiip midagi konkreetset meie tulevikku, jumala ega igavese elu kohta, need küsimused on meie

kaela veeretatud. Me peame nendele piinavatele küsimustele vastust otsima umbes 93 miljardi valgusaastase läbimõõduga mulis (või mis iganes kujuga see olema peaks), teadmata, kas selliste küsimuste esitamine ei peida endas juba ette tarbetut terviseriski. Vaatleja (kui tema roll ikka on seda päratu suurt mulli vahtida) on pandud igavesti ägama just sellesama süütu tegevuse pärast, et ta sellele universumile ammuli sui otsa vahib. Brandon Carter on vastutustundetu huligaan: me teame ju, et inimene ei saa rahuldavalt hakkama isegi tühiste olmeprobleemidega, miks siis peaks teda veel kägistama säärase eksistentsiaalse topeltnelsoniga! Universumi üüratute mastaapide juures näib olevat vaatleja õlgadele laotud liiga suur koorem. Samas, seesama magus äratundmine, et mina = kõiksus, leevendab pisut krooniliseks kiskuvat valu, mis päklikoore-universumis igale vaatlejale seljakotti kaasa pakiti. Universumist on keeruline mõelda, et inimene endast välja ei läheks (see on lihtsalt nii suur).

Brandon Carteri sõnastatud antroopsusprintsip on kaasa toonud terve hulga vaimukaid mõttearendusi, mis on sama raskesti tõestatavad nagu esikteooria ise. Ameerika kosmoloog Lee Smolin on universumi arengu seletamiseks appi võtnud evolutsiooni-bioloogiast pärineva idee. Tema hüpoteesi kohaselt toimivad mustad augud omamoodi loodusliku valiku mehhanismina kosmilises mastaabis. Kui massiivne taevakeha kollabeerub mustaks auguks, hakkab ta pärast maksimaalse tiheduse saavutamist uuesti paisuma, sünnitades seeläbi uue, hoopis teistsuguse universumi, mille algparameetrid (Plancki konstant, elementaarosakeste laeng jt) erinevad meile tuttava universumi parameetritest. Niisiis on Smolini järgi universumil olemas reproduktsiooni- ja evolutsioneerumismõime.

Kvantfüüsik Leonard Susskind on antroopsusprintsipi edasi arendades välja jõudnud stringiteoorial põhineva multiversumi hüpoteesini, nimetades sellist hiiglaslikku universumite parve kosmiliseks maastikuks. Susskind ei usu, et multiversum oleks tingimata loodud inimese näo järgi (s.t antroopsusprintsip ei pruugi olla universaalne), me lihtsalt oleme “ellu ärganud” ühe pisut sõbralikuma universumi nurgas. Vaikivatest universumitest (neist, millel pole vaatlejat) ei saa me midagi teada, sest kos-

miline looduslik valik pole neid kahjuks veel ühegi silmapaariga varustanud. Ja siin oleme taas jõudnud ühe põhimõttelise tunnetusliku piirini, suure ja inimliku küsimuseni: kuidas tulla toime teadmise ja süsteemivälise maailma olemasolust? On üpris loogiline oletada, et universum ei paljasta kunagi kõiki oma saladusi ning mõtleja inimese kokkupõrge tundmatuga on igal juhul vältimatu.

Ainuke võimalus seda tunnetuslikku tumeainet kuidagimoodi arvesse võtta on nähtavasti usk. See äratundmine võiks inimesele olla teatud mõttes ka n-ö astropedagoogiliseks orientiiriks. Süsteemi ja süsteemivälise piiril käib lakkamatu võitlus — mõnikord ka lihtsalt heatahtlik nügimine — teadmise ja usu vahel. Need kaks tunnetuse tuuma otsivad inimhinges tasakaalu ja seda tasakaalupunkti võibki nimetada tõeks. Tõde koosneb nii teadmisest kui ka usust; teadmine ilma usuta on piiratud ja inimese tunnetuslikku horisonti kitsendav. Me teame seda, mis toimub süsteemi sees, ja usume seda, mis toimub sellest väljaspool. Tark inimene teab muidugi ka seda, et süsteemi seeksi ilmutavad end aeg-ajalt mustad augud või valged laigud ja et isegi teada-tuntud maailmas kohtame mõnikord ootamatuid tulnukaid ehk süsteemivälist substantsi. Nii et miski pole päris kindel ja võimalus puhastada oma hinge kas usu või teadmise läbi ongi sügavalt isiklik küsimus.

Inimese eluiga mahub üldjuhul ära saja aasta piiridesse, tema geneetiline eluiga (Elu iga) ulatub nelja miljardi aastani, aga kui “elu” pikendada sõnaga “olu”, siis võrdub meie elementaaroosakestest koosneva füüsilise keha eksistents universumi enda vanusega. Antroopsusprintsii lisab meie elule ja olemisele elegantselt justkui kümnekond miljardit aastat juurde: ta ei luba inimesele tingimata igavest elu, küll aga igavest olu, mis on igatahes parem kui mitte midagi. Elu jõgi voolab läbi erisuguste kehade rodu, mõistatuslik kosmiline ratsanik vahetab lihtsalt hobuseid. See on minu meelest palju adekvaatsem ettekujutus elust, sest nii saab inimene olla osa Elu suurest voolust, tundes samal ajal hädavajalikku müstilist osadust. Inimese elu mõte on mitte rüvetada seda salapärast ühendusteed mikro- ja makrokosmose vahel.

Kuhu me niisuguse antroopsusprintsii tõlgendusega siis välja jõudsim? Universumis eksisteerib mehhanism, mis meister-

dab iseendast koopiaid. Miks seda tingimata vaja on, me ei tea, ja kuna me ei saa seda tuletada looduseadustest, tajume seda imena. Antroopsusprintsii bi valguses võime jutuks võtta niihästi inimliku, bioloogilise kui ka kosmoloogilise loovuse — või vähemalt loomingu. Selle rea ülemises ja alumises otsas ei teki kummalisel kombel ka “mahutavuse” probleemi: kui loodus (kitsamas tähenduses) on varude poolest paratamatult piiratud, s.t elusorganisme ei saa olla lõputu hulk, siis mõtteid saab olla seda rohkem, mida rohkem neid kord juba on, ning samamoodi on ka universumitega: mida rohkem neid eksisteerib, seda rohkem tekib seal musti auke, mis omakorda sünnitavad uusi maailmu. Sedaviisi arutledes tundub mõte olevat üsna sarnane kujuteldavate mustade aukudega, teadvus ja mõtlemine aga hakkavad omakorda sarnanema kosmiliste protsessidega. Mõtlemise ja supernoova plahvatustega ei kaasne valuaistingut, elus olla on aga mõnikord päris valus. See tundub kohutavalt ebaõiglane ja sunnib mõtlema närvisüsteemist kui evolutsiooni ummiktest. Ja kuigi vahetevahel avaldatakse bioloogilise keha kohta arvamust kui ajutisest, kuid siiski paratamatust vahelulist tehisintellekti maabumise või saabumiseni (mille kõrval kambriumi plahvatus oleks lapsemäng ja pärast mida ei vajaks teadvus enam tingimata bioloogilist substraati), on inimloomal oma kehast siiski natuke kahju lõplikult lahti öelda. Rakett küll tõgub, kuid ikkagi usume, et see viib meid taevaste jõudude abiga orbiidile. Vastupidine mõte võtaks ära elu mõtte ja oleks sisuliselt enesetapp.

Mõtet ilma dialoogipartnerita ei saa eksisteerida, vähemasti mitte lotmanlikus mõttes. Eri omailmad astuvad üksteisega dialoogi ja teevad seda otsekohe, kui üksteist märkavad. Seepärast on maailma sügav dialoogiline olemus üks teadvustatud eksistentsi põhiprintsiipi. Nõndaviisi põimib semiootika kõik elava ja oleva kokku ühte suurde müstilisse ringkäiku ning me ei tohiks kunagi loobuda lapselikust elevusest, mis tabab meid hetkel, kui taipame, et “mõte” võib olla sama suur kui “kosmos” — või isegi veel sutsuke suurem. See on absoluutselt imelik tunne, nagu tühiseks alla suurel külakiigel, mis võtab seest õõnsaks. Me lihtsalt ei taipaa, kuivõrd maagiline see ikkagi on: olla vaatleja.

ÜLIKOOI KUI EVANGEELIUM

Lapsepõlves paelus mind üks kummituslik Hiina muinasjutt nõiutud saviurnist. Vaene mees leiab põllul töötades savist anuma, mis hakkab paljundama kõike, mis tema sisse pannakse. Ühel päeval aga kukub urni vanaisa ja heidab hinge (arvatavasti ajupõrutuse tõttu). Nüüd hakkab võluurn välja viskama surnud vanaisasid, kes tuleb kõik maha matta, ja pere jääb väga vaeseks. See astja on justkui maailma mudel, mis muudkui meisterdab iseendast koo-piaid. Kuid selleks, et maailmas tekiks asjade mitmekesisus, peab siin kehtima üks vaikiv eeldus, nimelt see, et võluurn läheb ühel heal päeval rikki. Surnud vanaisade lõputusse rodusse peab juhtuma mõni vanaisa, kes ilmutab endast elumärki ja viimaks urnist välja ronib ning selle jubeda kooljarea katkestab. Kui mõni vanaisadest ellu ärkab, säilib lootus, et vanameheroisk heidab sinna astjasse enda asemel midagi muud ja annab sedaviisi maailmale uue suuna. Ja meil pole vähimatki aimu, miks seda maailmade tantsu ülepea vaja on. Vastamata küsimustes on varjul antroopsusprintsipi seeme, sest avarus ja ime kestavad niikaua, kui on veel ruumi minna. Igatahes on ühel heal vastamata küsimusel suurepärane omadus teha inimlik ruum suuremaks. Niiviisi on lõputult paisuv universum, elu, kultuur ja teadvus üks ja sama asi, ja peabki olema, sest oleme kõik selle kõige esimese vanaisa koopiad. Nii me siis isekeskis läheme, kammkeraamilised võluurnid süles ja vägev Kunda kultuur südames.

Minu meelest on maailmas vähe asju, mis oleksid samavõrra inspireerivad kui tung leida mõni vaimukas seletus eksistent-siaalse ühisvälja hüpoteesile. Läbimurdeliste teadmistega (kas või iseenda jaoks) kaasneb alati mingi tajutav füüsiline tunne, teistmoodi olek. Teadmised, mis seda pakuvad, on vaeva väärt, et läbi kestvate hingeliste kannatuste nendeni jõuda. Inimesi, kes seda inimlikku teekonda teistega jagada mõistavad, on alati liiga vähe. See on ka ülikooli sügavam mõte, tema sõnastamatu hingehariduslik ideaal, et tudengid satuksid selliste õppejõudude nägemisvälja, kes nad oma eksistentsiaalsetele rännakutele kaasa võtaksid. Ülikooli mõte on pakkuda noorele inimesele imekogemust,

võimalust vaadata korra lõpmatuse aknasse. Selles mõttes on ülikool kõige muu kõrval ka religioosne institutsioon.

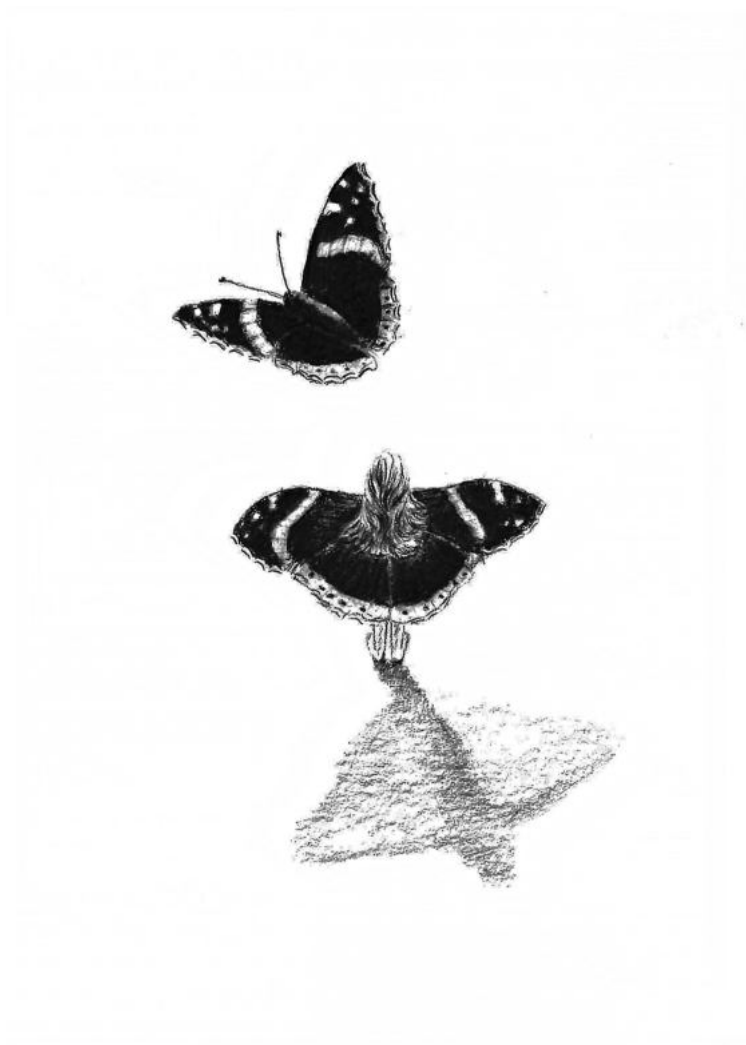
Kujutame nüüd eespool käsitletud metafooride valguses ette kolme jõge. Esiteks maailmajõgi, mis voolab välja ühest päratu suurest mustast koopast. Sellel jõel on üks väiksem haru: elu jõgi. Ja sellel omakorda päris tilluke jõeharu: teadvuse jõgi. Me võime need voolusängid ka kodusemalt ümber nimetada. Olgu maailmajõgi Suur Emajõgi, Emajõkke suubuv elu jõgi Ahja jõgi ja selle väike haru (Ihamaru oja) omakorda teadvuse jõgi — inimhingede asupaik. Meie olemise pesa asub seega maagilise Ihamaru oja serval. Selline ettekujutus ühe suure jõe voolamisest varustab meid hädavajaliku eksistentsiaalse poetikaga, rajamaks habrast silda mikro- ja makrokosmose, inimese ja jumala vahele.

Võiks ju viimaks mõtiskleda sellegi üle, kui palju erinevad praegusaegsed universumi tekke hüpoteesid igivanast läänemeresoomse kosmoloogiast. Kas Lee Smolini pakutud evolutsioneeruv universum on kuidagi tunnetuslikult rikkam võrreldes näiteks suure tamme lauluga või teadmisega sellest, et maailm on tekinud veelinnu munast? Suur tamm ja pardimuna on samasugused mustad augud, millest sünnivad kõik asjad ja olendid, samuti on nende iidsete kosmoloogiliste eelduste hulgas olemas varjatud antroopsusprintsip. Nüüd, kus teaduslikust mütoloogiast on paratamatult saanud religiooni aseaine, tuleb tunnistada, et teadusliku mütoloogia roll ei ole teps mitte selles, et kõnelda, kuidas asjad tegelikult on, vaid pigem selles, et pakkuda inimesele võimalust olla kontaktis nähtustega, mis ületavad tema elu ajalisi ja ruumilisi piire. Teiste sõnadega, võimaldada talle osadust ja teha temast ühe võimsa mütoloogilise nägemuse kaudu parem inimene, kes suudaks mõelda ja taotella midagi üle iseenda elu piiride. Nii võiks vaatlajat ette kujutada lakkamatult kuju muutva substantsina, umbes nii, nagu vesi külmub jääks ja tardub hetkeks paigale, et siis taas jätkata oma igavikulist teekonda mere poole.

Ja siit jõuamegi tagasi Juri Lotmani juurde. Ka tema oli vaatleja, kes muutis tunnetusliku maagia toel oma kuju, olles nendes lugematutes transformatsioonides võimas ja kirkastav kõigile, kes tema mõtteilma püüdsid siseneda. Usun, et ei ole sugugi vale väita, et Lotman pakkus oma õpilastele ja haritud kamraadidele re-

ligioosset kogemust väljaspool pühakirja. Tema mõtlemise *modus operandi* oli sedavõrd inimvaimu avardav, et eesti mõtteloost võiks temaga samale pulgale asetada vahest üksnes Uku Masingu. Nii nagu Masingul polnud ka Lotmanil alati õigus. Kuid see tõdemus ei mängi siinkohal erilist rolli. Nende siht oli olemuslikult teistsugune: avardada elu horisonti, pakkuda oma isikupärase tunnetusliku väega inimesele kirgastuskogemust, mis suudaks vastata elu põhiküsimustele. See on kirkushetk, mida kogeb meresõitja, kui ta astub rannale, millele pole veel astunud ühegi rännumehe jalg.

VALDUR MIKITA (1970) on Eesti kirjanik ja semiootik. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogina 1992. aastal ja kaitsnud samas doktori-väitekirja semiootika erialal (2000). 2016.–2017. aastal oli ta TÜ vabade kunstide professor. Praegu vabakutseline. *Akadeemias* on talt varem ilmunud artiklid “Kreatiivsuse määratlustest psühholoogias ja semiootikas” (1996, nr 12, lk 2623–2635) ning “Koduõu ja ilmaruum” (2020, nr 11, lk 1923–1930).

JAANIKA KOLK. Õnne lävi (2021)

SEMIOLOOGIA JA RETOORIKA

Paul de Man

Tõlkinud Indrek Ojam

Viimasel ajal ilmunud publikatsioonide põhjal näib, et tuul ei puhu vormi- ja seesmisele kriitikale soodsas suunas. Me ei kuule enam kuigi palju jutte teoste relevantisusest, küll aga osutusest, mitteverbaalsest “välisusest”, millele keel osutab, mis teda tingib ja millele ta mõjub. Rõhk ei lange niivõrd kirjanduse fiktsionaalsele staatusele — omadus, mida nüüd ehk liiga enesestmõistetavana võetakse —, vaid neile fiktsioonidele ja kategooriatele, mille vaheline mäng väidetavalt selgelt reaalsuse osa moodustab, nagu Ise, inimene, ühiskond, ehk “kunstnik, tema kultuur ja inimkogu-kond”, nagu üks kriitik on kokku võtnud. Sellest ka huvi hübriidsete tekstide vastu, mis olevat pooleldi kirjanduslikud ja pooleldi osutuslikud, laiatarbekirjanduse vastu, mis pakub kiiret ühiskondlikku ja psühholoogilist rahuldust, samuti kirjanduslike autobiograafiate vastu, mis peaksid olema isiku mõistmisel võtmeks, jne. Me räägime, nagu oleksid kirjandusliku vormi probleemid lõpuks igaveseks lahendatud ja struktuuralse analüüsi vahendid peensusteni rafineeritud, võiksim nüüd liikuda “teisele poole formalismi” küsimuste juurde, mis meid tõesti huvitavad, ja maitsta lõpuks askeetliku tehnikale keskendumise vilju, mis meid selleks otsustavaks hüppeks ette valmistasid. Kirjandusesisene kord paika pandud, võime nüüd südamerahuga keskenduda kirjanduse välispoliitikale. Me mitte ainult ei tunne end selleks võimelisena,

Semiology and Rhetoric. — Paul de Man. *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust.* New Haven & London: Yale University Press, 1979, pp. 3–19.

Copyright © 1979 by Yale University.

vaid lausa võlgneme endale selle sammu: südametunnistus ei lubaks teisiti. Uskumuse taga, et leidub ainuõigeid tõlgendamisviise, nagu ka viimasel ajal leviva huvi taga kirjutamise ja lugemise kui potentsiaalselt mõjusate avalike kõnetegude vastu, seisab kõrgelt austatud moraalne imperatiiv, mis ihkab lepitada kirjanduse keele sisemisi vormistruktuure nende väliste, osutuslike ja avalike mõjudega.

Ma soovin siin korraks käsitleda seda suundumust iseeneses, kui eitamatut ja aina korduvat ajaloolist fakti, kaalumata selle tõeväärtust või soovitavust. Tõsi, seda juhtub kirjanduse uurimises ikka ja jälle. Ühest küljest vaadatuna ei ole võimalik kirjandust vastu võtta üksnes osutusliku tähenduse selgelt defineeritud ühikuna, mida saaks ilma jäägita dekodeerida. Kood ise on aga ebarahilikult silmatorkav, keeruline ja mõistatuslik; ta tõmbab endale kummaliselt palju tähelepanu ja see tähelepanu peab omandama meetodi ranguse. Keskendumine koodile tema struktuuri pärast on vältimatu ja seepärast sigitab kirjandus alati ka oma formalismi. Tehnilised uuendused kirjanduse metoodilisel uurimisel toimuvadki ainult siis, kui selline tähelepanu on ülekaalus. Võib täie õigusega öelda, et näiteks Ameerika Ühendriikide kriitikas on tehnilisest vaatepunktist pärast uskriitikute töid väga vähe juhtunud. Kahtlemata on ilmunud suurepäraseid kriitikaraamatuid, aga üheski neist pole teksti kirjeldamise ja tõlgendamise tehnika arenenud kaugemale kolme- ja neljakümnnendatel välja töötatud lähilugemisest. Näib, et formalism on tõepoolest kõige üle valitsev türanlik muusa; kirjanduskriitika ajalugu ei sisenda igatahes usku, et on võimalik olla korraga tehniliselt originaalne ja diskursiivselt ilmekas.

Teisest küljest — ja see on tõeline mõistatus — ei saa ükski kirjanduslik vormiõpetus, ükskõik kui täpne ja analüütiliselt rikastav, hakkama ilma näimata samal ajal ülemäära lihtsustav. Kui vorm on mõistetud kirjandusliku sisu või tähenduse mahutina, mõjub see igatahes pinnapealselt. Teksti omakohastele, vormilistele omadustele keskenduva kriitika areng 20. sajandil on seda mudelit muutnud: vorm on nüüd eneserefleksiooni solipsistlik kategooria ja osutuslik tähendus olevat *väline*. Seesmise ja väljaspoolseuse polaarsus on ümber pööratud, aga see on ikkagi sama

polaarsus: sisemisest tähendusest on saanud väline osutus ja välistest vormist on saanud teksti sisemine ehk immanentne struktuur. Sellest ümberpööramisest tuleneb uus lihtsustuse versioon: formalismi kirjeldatakse tänapäeval valdavalt vangistuse ja klaustrofoobia piltides: “keelee vangimaja”, “vormikriitika tupik” jne. Nagu vanaema Prousti romaanis, kes noort Marceli tema ebaterve lugemisharjumuse juurest välja aeda ajab, õhkavad kriitikud üksteise järel osutusliku tähenduse värske õhu järele. Seepärast polegi ime, et segadust tekitava koodi ja tähenduse tõttu, mis on nõnda varmalt valmis vormi tõkke alt välja kargama, näib vormi ja tähenduse lepitus nii ligitõmbav. See iha lepituse järele kipub sünnitama kõikvõimalikke eksitavaid mudeleid ja metafoore; see tekitab kujutluse kirjandusest kui karbist, mis eraldab sisu väljaspoolisusest, ja lugejast või kriitikust kui isikust, kes avab kaane, et lasta välja see, mis kättesaamatult karbis pesitses. Pole suurt vahet, kas me kutsume karbi sisemust vormiks või sisuks ja väljaspoolisust tähenduseks või nähtumuseks. Korduv vaidlus, milles vastandatakse kirjanduse sisemist ja välist uurimist, põhineb seega väljaspoolisuse metafooril, milles kunagi tõsiselt ei kahelda.

Metafoorid on faktidestki vintskemad ja ma ei looda kindlasti seda iidvana mudelit ühekorraga lõhkuda. Soovin üksnes spekuloida pisut teistsugustes terminites, mis pole ehk nii lihtsakoelised oma erinevustes kui rangelt polaarsed või binaarsed vastandpaarid “sisene” ja “väline” ja seega mitte nii lihtsalt kiasmilisel viisil ümber pööratavad. Tuletan need terminid (mis on samuti igivanad) pragmaatiliselt oma tähelepanekutest viimase aja kriitilise metodoloogia alaste suundumuste ja väitluste kohta.

Üks vastuolulisemaid neist suundumustest langeb kokku uue lähenemisega poetikale, või poetoloogiale, nagu seda Saksamaal kutsutakse, kui üldsemiootika ühele harule. Prantsusmaal on kirjanduse semioloogia sündinud graatsilise prantsuse kirjandusliku vaimu kaua oodatud kohtumisest vormi kategooriaga. Semioloogia, erinevalt semantikast, on teadus või õpetus märkidest kui tähistajatest; ta ei küsi, mida sõnad tähendavad, vaid kuidas nad tähendavad. Erinevalt Ameerika uuskriitikast, mis tuletas vormi esmasuse moodsate, eneseteadlike kirjanike praktikast, pöördus prantsuse semioloogia oma mudelit luues keeleteaduse poole ning

valis Valéry või Prousti asemel eeskujuks hoopis Saussure'i ja Jakobsoni. Märgi arbitraarsuse (Saussure) ja kirjanduse kui eneseleosutava ütluse, mis on "fokuseeritud oma väljendusviisile" (Jakobson) teadvustamine võimaldab kogu tähenduseküsimuse justkui sulgudesse võtta ja vabastab kriitika parafraseerimise koor-mast. Semiooloogia demüstifitseeriv mõju on prantsuse ajaloolise ja temaatilise kirjandusuurimise kontekstis olnud igatahes märkimisväärtne. See on näidanud, et kriitikavaba toetumine osutuse autoriteedile moonutab tugevalt keele kirjanduslike mõõtmete tajumist. Ja kui visalt see autoriteet erinevate maskide all ennast taaskehtestab, alates üsna jämedakoelistest ideoloogiatega kuni kõige rafineeritumate eetiliste ja esteetiliste väärtusotsustusteni! Eriti otsustavalt lööb see jalad alt märgi ja osutatu vastavuse müü-dilt, sellelt lootuselt, kui Marxi *Saksa ideoloogiat* parafraseerida, olla vormikriitik hommikul ja kogukonna moralist pärastlõunal, teenides nii vormi tehnikat kui tähenduse substantsi. Selle uue kriitikaviisi praktiseerimise tulemused prantsuse kirjandusuuri-mises on olnud samavõrra viljakad, nagu nad on ümberpöörama-tud. Võib-olla esimest korda pärast 18. sajandi lõppu jõuab prant-suse kriitika taas lähedale sellele keelelisele teadlikkusele, mis ei lakanud kunagi töötamast nende poeetides ja romaanikirjani-kes ja mis sundis neid kõiki, sealhulgas Sainte-Beuve'i ennast, kirjutama oma põhiteoseid "*contre Sainte-Beuve*". Inglismaal ja Ühendriikides pole see kaugus kirjanduse ja kriitika vahel kunagi nii märgatav olnud, aga see ei tähenda, et meilgi mõnikord veidi ennetavat semiooloogilist hügieeni ära ei kuluks.

Üheks kõige silmatorkavamaks küljeks tänapäeva kirjandus-semiooloogia juures (nagu seda viljeletakse nii Prantsusmaal kui mujal) on grammatiliste, eriti süntaktiliste struktuuride kasutami-ne ühes retoorilistega, ilma nende kahe valla kokkusobivust põh-jalikumalt küsitlemata. Barthes, Genette, Todorov, Greimas ning nende õpilased kõik lihtsustavad Jakobsoni õpetust ja taanduvad sellest, lastes grammatikal ja retoorikal samal alusel toimida, lii-kudes katkestusteta ja probleemivabalt grammatilistelt struktuuri-delt retooriliste juurde. Samal ajal kui grammatiliste struktuuride õpetus on nüüdisaegsetes generatiivse, transformatiivse ja distri-butiivse grammatika teooriates aina viimistletumaks muutunud,

on õpetus kujunditest ja troopidest (selles tähenduses kasutangi siin sõna *retoorika*, ning mitte kommentaari, kõne ilmekuse või veenmise tuletatud mõttes) muutunud ainuüksi grammatiliste mudelite pikenduseks või süntaktiliste suhete alamhulgaks. Viimases *Keeleteaduste entsüklopeedilises sõnaraamatus* kirjutavad Ducrot ja Todorov, et retoorika on alati piirdunud paradigmaatilise vaatega sõnadele (sõnade vahetamine üksteisega), ilma küsitlemata nende süntagmaatilist suhet (sõnade järgnemist üksteisele). Peaks leiduma veel üks perspektiiv, mis seda täiendaks ja milles näiteks metafoor ei oleks defineeritud asendusena, vaid teatud tüüpi kombinatsioonina. Lingvistikast või veel kitsamalt, süntaksiuuringutest ajendatud avastused on hakanud selle võimalikkusele viitama, kuid selles vallas on veel palju teha. Todorov, kelle ühe raamatu pealkiri on *Dekameroni grammatika*, arvab põhjendatult, et tema ja ta kolleegide tööd moodustavad kirjanduslike võtete, žanride ja kirjanduslike kujundite süstemaatilise grammatika uurimise esimesed viljad. Selle koolkonna ühe kõige eredama esindaja, Genette'i uuringud võib kokku võtta retooriliste asenduste või kombinatsioonide hõlmamisena süntaktiliste ja grammatiliste mustrite alla. Näiteks hiljutises uurimuses, nüüd avaldatud raamatus *Figuurid III*, pealkirjaga "Metafoor ja metonüümia Proustil", näidatakse meile arvukates lõikudes paradigmaatiliste, metafoorsete kujundite samaaegset kooseksisteerimist süntagmaatiliste, metonüümiliste struktuuridega. Nende kahe kombinatsiooni on koheldud kirjeldavalt ja mittedialektiliselt, arvestamata loogiliste vastuolude ilmnemise võimalikkust.

Tekib küsimus, kas niisugune kujundi taandamine grammatikale on õigustatud. Grammatiliste struktuuride olemasolu kirjandustekstides nii lause kui ka laiemal tasandil on vaieldamatu ning nende kirjeldamine ja klassifitseerimine uuringute jaoks hädavajalik. Ent jääb küsimus, kuidas või kas üldse sobituvad kõnekujundid sellisesse taksonoomiasse. See on põhiküsimuseks paljudes, omavahel näiliselt seostamata aruteludes, mis nüüdisaegses poeetikaõpetuses aset leiavad. Aga tänapäeva kriitika ajalooline pilt on liiga segane, et kõigist neist aruteludest ülevaate tegemine siinkohal selgitavalt mõjuks. Need küsimused ei ole mitte üksnes seotud mõne üksiku kohaliku intellektuaalse trendi või rühmitu-

sega, vaid on tihtipeale näiliselt vastuoludeta kokku segatud ka ühe autori töödes.

Samuti ei võimalda kogu küsimuse all olev teooria end lühidalt kokku võtta. Grammatika epistemoloogia eristamine retoorika epistemoloogiast on aukartust äratav ülesanne. Lihtsustatult kipume grammatilisi süsteeme pidama universaalsusele lähenevateks ja generatiivseteks ehk võimaliseks tuletama lõputul hulgal versioone ühest mudelist (mis vastutab nii transformatsioonide kui tuletiste eest), ilma et mõni teine mudel vahele segaks. Seega on meie jaoks suhteliselt probleemitu ka grammatika ja loogika vaheline suhe, üleminek grammatikalt propositsioonidele: me ei suuda kujutleda tõelisi propositsioone ilma grammatilise sidususe või kontrollitud hälveteta ükskõik kui keerulisest kooskõllalisest süsteemist. Grammatika ja loogika toetavad teineteist ilma vastuoludeta düaadilise suhte piirides. Tegude, mitte väidete loogika korral, nagu hiljutises Ameerika kirjandussemiootikas nii mõjukas Austini kõnetegude teoorias, on samuti võimalik ilma raskusteta kõnetegude ja grammatika vahel liikuda. Illokutiivsete kõnetegude nagu käskimine, küsimine, eitamine, eeldamine jne sooritamine keeles on ühilduv süntaksi grammatilise ülesehitusega vastavates käskivates, küsivates, eitavates, optatiivsetes lauses. "Illokutiivsete kõnetegude reeglid", kirjutab Richard Ohman ühes viimatises artiklis, "määravad, kas antud kõneteo sooritus on edukas, täpselt samamoodi nagu *grammatilised* reeglid määravad, kas lokutiivne tegu ehk lause on korrektselt moodustatud. [---] Aga kui grammatikareeglid puudutavad suhteid kõla, süntaksi ja tähenduse vahel, siis illokutiivsete tegude reeglid puudutavad inimestevahelisi suhteid" (Ohman 1972: 50). Ja kuna retoorika on sellisel juhul mõistetud üksnes veenmisena, teistele suunatud tegeliku teona (mitte aga keelesisese kujundi või troobina), siis on grammatika illokutiivse ja retoorika perlokutiivse valla vaheline pidevus enesestmõistetav. Sellest saab alus uuele retoorikale, mis, täpselt nagu Todorovi ja Genette'i puhul, oleks ühtlasi uus grammatika.

Piirdudes üksnes viimaste Ameerika näidetega, sukeldumata küsimuse olemusse sügavamalt ja kutsumata appi igivana traditsiooni võib öelda, et sinne pidevuse eeldamine grammatika ja

retoorika vahel ei ole teoreetilise ja filosoofilise spekulatsiooni tulemus. Kenneth Burke nimetab *defleksiooni* (mille struktuuri ta võrdleb Freudi nihutamistööga unenäos), mida ta määratleb “iga väiksemagi kallutatuse või isegi tahtmatu eksimusena”, keele retooriliseks aluseks. Defleksioon on mõistetav märgi ja tähenduse vahelise sideme dialektilise õõnestamisena, mis leiab aset grammatiliste struktuuride rüpes; sellest ka Burke'i tuntud nõue eristada grammatikat ja retoorikat. Charles Sanders Peirce, kes ühes Nietzsche ja Saussure'iga rajas moodsa semioloogia filosoofilised alused, rõhutas grammatika ja retoorika erinevust oma kuulas ja nõnda põhjalikus märgi definitsioonis. Teatavasti toonitas ta kolmanda elemendi ehk interpretandi paratamatut kohalolu igas suhtes, mis märgi ja tema objekti vahel esineda võib. Et mõista ideed, mida ta peaks edasi andma, tuleb märki tõlgendada; ja see on nõnda, kuna märk ei ole asi, vaid tähendus, mis on asjast tuletatud tänu protsessile, mida kutsun siin representatsiooniks ning mis ei ole lihtsalt generatiivne ehk sõltuv ühemõttelisest algupärast. Märgi tõlgendamise tulemus ei ole Peirce'i jaoks tähendus, vaid järgmine märk; see on lugemine, mitte dekodeerimine, ning seda lugemist tuleb omakorda tõlgendada kui järjekordset märki ja nõnda edasi *ad infinitum*. Peirce kutsub seda protsessi, mille abil “üks märk sünnitab teise”, puhtaks retoorikaks, eristatuna puhtast grammatikast, mis postuleerib mitteproblemaatilise, düaadilise tähenduse võimalikkuse, ja puhtast loogikast, mis postuleerib tähenduste universaalse tõe võimalikkuse. Ainult juhul, kui märk tekitaks tähendust samamoodi, nagu objekt tekitab märgi, see tähendab representatsiooni kaudu, poleks vaja eristada grammatikat ja retoorikat.

Kui mitte enam, siis viitavad need tähelepanekud probleemi olemasolule ja selle keerukusele, mistõttu pole mul võimalik siinkohal seda täielikult lahata. Seepärast taganen pragmaatilise lähenemise juurde ja proovin illustreerida seda pinget grammatika ja retoorika vahel paari konkreetse tekstinäitega. Alustagem ühest tavalisemast ja levinumast näilisest sümbioosijuhtumist grammatika ja retoorika vahel, nn retoorilisest küsimusest, mille puhul esitab meile kujundi süntaktiline vahend ise. Võtan esimese näite massimeediast: Archie Bunker vastab oma naise

esitatud küsimusele, kas ta eelistaks ülalt- või altotsast seotavate paeltega keeglijalatseid, retoorilise küsimusega: “Mis seal vahet on?”. Imeliselt lihtsameelse lugejana seletab naine seejärel kannatlikult, milles täpselt seisneb nende kahe paeltesidumise erinevus, mis aga Archiet veelgi enam närvi ajab. “Mis seal vahet on?” ei tähendanud niisiis huvi täpsema erinevuse vastu, vaid hoopis: “Mind ei huvita karvavõrdki, milles erinevus seisneb.” Sama grammatiline ühend tekitab kaks tähendust, mis välistavad teineteist: sõnasõnaline tähendus küsib mõiste järele (erinevus), mille olemasolu kujundlik tähendus eitab. Niikaua kui jutt käib keeglijalatstest, on tagajärjed triviaalsed; Archie Bunker, kelle jaoks on päritolu väga tähtis (muidugi nii kaua, kuni tegu on õige päritoluga), rahmeldab maailmas, kus sõnasõnaline ja kujundlik tähendus teineteisele jalgu jäävad, kuid mitte ilma raskusteta. Aga kui tegemist on tegelasega, kes kindlat päritolu, *archē*’t umbusaldab nagu nt Nietzsche või Jacques Derrida ja kes küsib “Mis seal vahet on?” — ja me ei suuda tema grammatikast aru saada, kas ta “päriselt” tahab teada, “mis” vahe on, või ütleb meile, et me ei peakski proovima teada saada. Seistes silmitsi küsimusega grammatika ja retoorika erinevusest, võimaldab grammatika meil seda küsimust esitada, aga lause, mille abil me seda küsimust esitame, võib eitada selle küsimise võimalikkust ennast. Sest ma pärin: mis on tolku küsimisest, kui me ei suuda isegi usaldusväärselt otsustada, kas küsimus küsib või ei küsi?

Probleem on niisiis järgmine. Täiesti selge süntaktilise struktuuri näide (meie näites küsimus) moodustab lause, millel on vähemalt kaks tähendust, millest üks väidab ja teine eitab omaenda illokutiivset kõnejõudu. Asi pole nõnda, nagu oleks lihtsalt kaks tähendust, üks otsesõnaline ja teine kujundlik, ja me peaksime otsustama, kumb neist on õige mõnes konkreetses olukorras. Segadust saab hajutada ainult mõni tekstiväline kavatsus, nagu Archie Bunkeri ärritumine naise küsimuse peale. Aga tema viha annab tunnistust millestki enamast kui kannatamatus; see paljastab teda tabanud meeleheite, sattudes silmitsi keelelise tähendusüksusega, mida ta ei suuda kontrollida ning mis töötab ka tulevikuks lõputut hulka samasuguseid olukordi, millel võivad olla katastroofilised tagajärjed. Samuti ei ole see väline sekkumine osa kujundi

tekitatud minitekstist, mis hõivab meie tähelepanu nii kaua, kuni me seda ühel viisil ära lahendada ei ole otsustanud. Järgin siin tavakeelt, kutsudes seda semioloogilist mõistatust “retooriliseks”. Küsimuse grammatiline mudel ei saa retooriliseks mitte siis, kui meil on ühelt poolt sõnasõnaline ja teiselt poolt kujundlik tähendus, vaid juhul, kui on võimatu grammatiliste või muude keeleliste kriteeriumide järgi otsustada, kumb kahest tähendusest (mis võivad olla täiesti kokkusobimatud) peale jääb. Retoorika võimuses on loogika toime peatada ja tekitada peadpööritavalt palju kõrvalekaldeid osutuslikus funktsioonis. Ja kuigi see on ehk tavakeele kasutusest pisut kaugem, ei kõhkle ma samastamast keele retoorilist, kujundlikku potentsiaali kirjanduse endaga. Kirjanduse samastamisele kujundliku keelekasutusega leidub terve hulk eelasi, kellele ma viidata saaksin; neist viimasena näiteks Monroe Beardsley, kes William Wimsatti auks koostatud esseekogumikus kirjutab, et kirjanduse keelt iseloomustab see, et “implitsiitse [ehk nagu mina ütleksin, retoorilise] ja eksplitsiitse tähenduse suhe on selgelt üle normi” (Beardsley 1973: 37).

Illustreerin retoorilise küsimuse probleemi veel ühe näitega. Yeatsi luuletus “Koolilaste seas” (*Among School Children*) lõpeb kuulsa reaga “kuis haarata tantsust tantsija vilk?”. Kuigi selle kommentaarid lahknevad tublisti, peetakse seda stroofi harilikult vormi ja kogemuse, looja ja loodu potentsiaalset ühtsust retoorilise vahendi abil rõhutavaks. Võiks isegi öelda, et see rida eitab märgi ja osutatu lahknemist, millest me alustasime. Mitmed kujundid ja dramaatilised arengud luuletuses toetavad seda traditsioonilist tõlgendust. Ei pea vaatama kaugemale kui sellele stroofile vahetult eelnevatele ridadele, et leida võimsaid, lausa pühadusele viitavaid ja osalt tervikule viivaid kujundeid, mis teevad sünekdoohhist nii võrgutava metafoori: puu orgaaniline ilu, väljendatuna paralleelselt retoorilise küsimusega, või erootilise iha ühtlangelmine muusikalise vormiga tantsus:

Oo kastan, sügavjuurne õitseja,
kas oled leht või õis või tüvi sa?
Oo rütmi kistud ihu, hiilgav pilk,
kuis haarata tantsust tantsija vilk?

(Tlk Rauno Alliksaar.)

Eeldades alati, et viimast rida peaks loetama retoorilise küsimuse-
na, näitab ulatuslikum tõlgendus meile, kuidas luuletuse temaatiline ja retooriline grammatika võimaldab kooskõlalist tõlgendust, mis hõlmab ridu esimesest viimaseni ja võtab arvesse kõiki detaile tekstis. On aga samavõrra võimalik lugeda luuletuse viimast rida mitte retooriliselt, vaid otsesõnaliselt. See tähendaks pärida teatava kannatamatusega sama, mida tahtsime eespool teada nüüdisaegse kriitikaga seoses: *mitte* et märk ja osutatu sobivad kokku nagu valatult, nii et nendevaheline erinevus läheks vahel kaduma; vaid et need kaks olemuslikult erinevat elementi — märk ja tähendus — on luuletuses kujutatud “kohalolus” nii peenelt kokku põimunud, et meil tekib küsimus, kuidas oleks võimalik teha eristusi, et suuta hoiduda identifitseerimast asju, mis ei ole identifitseeritavad? Selle parafraasi kohmakus näitab, et otsesõnaline lugemine ei ole sugugi alati lihtsam kui kujundlik, nagu meie eelmise näite puhul oli. Yeatsi luuletuse näitel on kujundlik lugemine, mis eeldab küsimuse retoorilisust, ehk isegi naiivne, samas kui sõnasõnaline lugemine viib luuletuse teema ja selles esitatava väite keerustumisele. Tuleb välja, et terve esimese lugemise ootusi on võimalik õõnestada või dekonstrueerida teise lugemise kaudu, milles viimane rida tähendab otse, et kuna tantsija ja tants ei ole sama, oleks kasulik, ehk isegi hädavajalik (kuna küsimus võib olla esitatud kriisimeeleolus: “Palun öelge, kuidas ma *saaksin* tantsija tantsust eraldada?!”) neid teineteisest eraldada. Kuid see asendab iga sümboolse detaili tõlgenduse uue, lahkneva tõlgendusega. Näiteks tüve, lehe ja õie ühtekuuluvus, mis oleks Goethele meeldinud, asenduks palju rahutusttekitavama Elupuu-ga Mabinogionist, mis leidub luuletuses “Kõhklemine” (Vacillation), milles leegitsev õis ja maine leht on nii ühes kui ka eraldi hoitud ristilöödud ja kastreeritud jumala Attise poolt, kelle keha kohta saab vaevalt öelda, et seda on “hinge rõõmuks piinast

säästetud”. Sellest vihjest peaks piisama, et näidata kahe täiesti sidusa, aga teineteist välistava tõlgenduse olemasolu, mis mõlemad põhinevad luuletuse ühel real, mille grammatiline struktuur on üheselt mõistetav, kuid nende retooriline mõõde pöörab luuletuse tonaalsuse ja sisu pea peale. Nagu eelmise näite puhul ei saa ka siin öelda, et luuletusel on lihtsalt kaks kõrvutuvat tähendust. Need kaks erinevat tõlgendust peavad omavahel otse pörkuma, sest ühe sisuks on teise ärapõlatud eksimus, mida ta parandada püüab. Samuti ei saa me põhjendatult otsustada, kumba tõlgendust esmaseks pidada; ilma teiseta poleks neist kumbagi. Ei saa ühest küljest olla tantsu tantsijata ega märki ilma osutatuta. Ent teisest küljest hägustab grammatilise struktuuri loodud tähenduse autoriteedi petlik kujund, mis ihkab eristamist, mida ta ise varjab.

Yeatsi luuletuse “teemaks” ei ole retoorilised küsimused, vaid kujutised, metafoorid ja selliste teadvuskogemuste nagu mälestuste ja emotsioonide — mida luuletuses kutsutakse kireks, vagaduseks ja kiindumuseks — võimalik kokkulangemine meeltega tajutud entiteetidega, nagu kehad, isikud või ikoonid. Me naaseme seesmise/välise mudeli juurde, millest alustasime ning mis luuletuses süntaktilise vahendi abil, mis funktsioneerib nii grammatilisel kui ka retoorilisel tasandil, kahtluse alla pannakse. Paar grammatika ja retoorika, mis kindlasti pole binaarne opositsioon, kuna kumbki ei välista teineteist, katkestab ja segab õiget sisemise/välise antiteesi kasutamise viisi. Võime viia selle antiteesi ühendusse lugemise ja tõlgendamise aktiga. Lugemisel saame sellisel juhul kätte teksti *sisemuse*, mis oli esialgu midagi võõrast ning mille me nüüd mõistmise toel enda omaks teeme. Kuid sellest mõistmisest saab kohe tekstivälise tähenduse esitus; Austini terminite järgi illokutiivsest kõneteost saab perlokutiivne tegelik tegu; Frege terminites osutusest tähendus. Meie jaoks kordub siin küsimus, kas selle muundumise semantika lähtub grammatikast või retoorikast. Kas lugemise metafoor tõepoolest ühendab välise tähenduse sisemise mõistmisega, teo refleksiooniga üheks tervikuks? See tuleb hästi mõjuvalt esile ühes Prousti lõigus, kus kirjeldatakse lugemise kogemust kui sellist ühtsena. Selles lõigus kirjeldatakse noort Marceli Combray-peatüki algul oma tuppa sulgununa lugemas. See näide erineb eelmistest, kuna tegu

pole enam grammatilise struktuuriga, mis funktsioneeriks ühtlasi retooriliselt, vaid ühe retoorilise struktuuri kujutise või dramatiseeringuga, mis on sõnastatud subjekti kogemusena — nagu neis paljudes lõikudes, milles Proust kujundeid maastike või mitmesuguste objektide abil kirjeldab. Kujund, mida siin niimoodi dramatiseeritakse, on metafoor, sisemise ja välise vastavus, mida kujutatakse lugemisakti kaudu. Lugemise stseen Marceli toa “sumedas jaheduses” on mitmete kinnistes ruumides toimuvate tegevuste kulminatsiooniks:

[O]lin ma, raamat käes, voodile pikali heitnud; mu tuba kaitses väreldes oma habrast lüümet jahedust paokil aknaluukide taga lõõmava pärastlõunapäikese eest; üks valgusvihk oli siiski osanud oma kuldkollased tiivad neist läbi pista ning püsis nüüd liikumatult aknaraami ja klaasi vahel nurgas kui paigale tardunud liblikas. Toas oli nii hämar, et nägin vaevalt lugeda, ning väljas kiiskavat valgust võis aimata üksnes [---] tolmuiseid kaste klopsi-va Camus’ haamrilöökidest [---], mis kuumale ilmale iseomases kõlavas õhus kaikudes näisid paiskavat enda ümber tulipunaseid tähekesi, ja samuti kärbestest, kes esitasid minu ees oma väikese ansambliga otsekui suvist kammermuusikat; see muusika ei mana suve esile nii nagu mõni inimese loodud viisike, mis suvesoojuses kõrvu jäänuna selle aja hiljem meelde toob; sel on suvega hoopis tihedam side; sündinud päikeselistest päevadest ja taassündides ainult koos nendega, kätkekes kübekest nende olemusest, ei elusta see neid päevi üksnes mälupildina, vaid tõendab meile, et need on jälle saabunud, on praegu siinsamas päriselt olemas.

Toa sume jahedus suhtus tänava päikeselõõska nii, nagu vari suhtub valgusvihku, see tähendab oli niisama ere ja maalís mu kujutlusele suvest tervikpildi, mida ma väljas jalutades oleksin saanud meeltega maitsta vaid tükkhaaval; nii sobis see hästi kokku mu jõudeolekuga, mis tundis (raamatuist loetud meelierutavate seikluste tõttu) sarnaselt veevoolus puhkava käega eluvoo pulbitsevat survet. (Proust 2020: 93–94.)

Meie jaoks on selle lõigu kõige silmatorkavamaks omaduseks kujundliku ja metakujundliku keelekasutuse kõrvutiseadmine. Kohtame võluvaid metafoore, mis toovad mängu terve hulga sugestiivseid objekte: kammermuusika, liblikad, tähed, raamatud, voolav oja jne; ning need objektid haaratakse tõelisse kujundlike võrdluste tulevärki. Kuid sama lõik kommenteerib ka normatiiv-

selt, kuidas selliseid efekte kõige paremini saavutada, olla kujunditest kujundlikult kirjutades metakujundlik. Lõik vastandab õigupoolest kaht viisi, kuidas sugereerida suvekogemust, ja eelistab neist kahest täiesti ühemõtteliselt teist: “hoopis tihedam side”, mis ühendab kärbeste sumina suvega, muudab selle tugevamaks sümboliks kui inimeste loodud muusika, mis “kõrvu jäänuna selle aja hiljem meelde toob”. Seda eelistust on väljendatud vastanduse abil, mis vastab metafoori ja metonüümia eristusele, kuna paratamatus ja juhuslikkus on piisavad eristamiseks omakorda sarnasust ja külgnevust. Samasuse ja totaalsuse tuletamine, mis metafoorist metafoori teeb, puudub üksnes suhtelise metonüümilise kontakti puhul: Achilleuse segiajamises lõviga on teatav tõde, mida pole härja Fordi pidamises mootorsõidukiks. Prousti lõik kõneleb nii siis metafoori esteetilisest üleolekust metonüümia üle, kuid see esteetika-alane väide on formuleeritud kategooriates, mis moodustavad sedasama esteetika kategooriat põhistava metafüüsilise süsteemi ontoloogilise aluse. Suve metafoor (antud juhul kärbeste “kambrimuusika” mõjul tekkiv sünesteesia) tagab kohalolu, mis — kaugel juhuslikkusest — on väidetavalt olemuslik, alati naasev ning keeleliste representatsioonide ja kujundite poolt vahendamatu. Lõpuks, lõigu teises pooles ei ole see kohalolu metafoor mitte üksnes kognitiivse tegevuse alus, vaid isegi kõnetegu, mis lubab kõige katkestuslikumagi vastuolu lepitamist. Selleks hetkeks on metafoori jõud kruvitud nii kaheldamatuks, et näib pühaduseteotusena seda kahtluse alla panna.

Aga ei kulu kaua aega märkamaks, et tekst ise ei tee seda, millest kõneleb. Prousti lõigu retooriline tõlgendus näitab, et kujundi tarvitamise praktika ja metakujundlik teooria ei ühildu ning metafoori ülimume kehtestamine metonüümia üle võlgneb oma veenva jõu metonüümilistele struktuuridele. Olen vastava analüüsi juba teisel pikemalt esitanud (vt de Man 1979: 59–67), praegusel hetkel on protseduurist endast olulisemad selle tulemused. Metafüüsika kategooriad, nagu kohalolu, olemus, tegu, tõde ja ilu, ei jää selle lähilugemise tulemustest kuidagi puutumata. Seda näitlikus-taks Prousti romaani või keeleteadlikuma filosoofi nagu Nietzsche tekstide terviklikum tõlgendus, kelle peamisi muresid peaks olema Prousti lõigus näitlikustatud retooriliste võrgutuste epis-

temoloogilised tagajärjed. On võimalik näidata, et metafüüsika peamiste kategooriate — põhjuslikkuse, subjekti, samasuse, osutusliku ja ilmutatud tõe mõistete — kriitika, mis on ette võetud Nietzsche hilisfilosoofias, liigendub sarnaselt Prousti lõigus toimuva dekonstruktsiooniga; samuti on demonstreeritav, kuidas sama muster vastab Nietzsche kirjeldusele peamistest retoorilistest troopidest tema varastes tekstides, mis ilmusid üle 15 aasta enne *Võimu tahet*. Võti selle metafüüsika kriitika juurde, mis on isenesest mõtteajaloos aina korduv žest, ongi kirjandusliku kujundi või troobi mudel. Tuleb välja, et neis süütu ilmega didaktilistes harjutustes mängime tegelikult väga suurtele panustele.

On seega hädavajalik läbi näha, mis on keelelises plaanis toimumas neis retoorika suhtes teadlikes lähilugemistes, mida rakendasin siin lõigule ühest romaanist ja mille Nietzsche laiendas tervele hellenismijärgsele mõtteloole. Meie esimesed, retoorilisi küsimusi käsitlevad näited esindasid grammatika retoriseerimist, süntaktilistelt paradigmadelt võrsunud kujundeid, samas kui Prousti näidet oleks õigem nimetada retoorika grammatiseerumiseks. Liikudes paradigmaatiliselt, asendustel põhinevalt struktuurilt, nagu metafoor, süntagmaatilisele, sattumuslikel assotsatsioonidel põhinevale struktuurile, nagu metonüümia, saab ilmsiks grammatiliste vormide mehaaniline, kordav aspekt lõigus, mis näis esmapilgul pühitsevat subjekti autonoomset ja enesetahtelist loominguilisust. Kujundeid peetakse loominguks, individuaalse talendi mõtteviljadeks, samas kui kellelgi ei tuleks pähe omistada loomingu staatust üsna ette programmeeritud grammatilistele struktuuridele. Ometi näitab meie Prousti-lõigu lähilugemine, kuidas hetkel, mil metafoori ühendavat jõudu on kõige eredamalt kirjeldatud, põhineb seesama kirjeldus poolautomaatsete grammatiliste mustrite petlikul kasutamisel. Metafoori ja kõigi retooriliste alusmustrite, nagu mimeesi, paranomaasia või isikustamise dekonstrueerimine viib meid tagasi grammatika imersonaalse täpsuse ja grammatilistest struktuuridest tuletatud semiooloogia juurde. See lähilugemine paneb kahtluse alla terve rea mõisteid, millel põhinevad meie kriitika väärtushinnangud: esmasuse, geneetilise ajaloo, ja mis kõige tähtsam: mina autonoomse tahtejõu metafoorid.

Niisiis paistab, et grammatika retoriseerumine (nagu retoorilise küsimuse puhul) ja retoorika grammatiseerumine, nagu lugesi-me välja Prousti lõigust, on erinevad. Esimene jõuab otsustamatuse ja võimetuseni valida kahe lugemisviisi vahel, samas kui teine näib ulatuvat tõeni, seda küll negatiivselt kujul, paljastades vea või vale eelduse. Pärast Prousti lõigu retoorilist lugemist ei saa me enam uskuda seal esitatud väidet metafoori metafüüsilisest või olemuslikust üleolekust metonüümia üle. Me jõuame lõpuks omamoodi negatiivse enesekindluse, mis on väga produktiivne kriitilise diskursi jaoks. Prousti romaani järgnev tekst võimaldab siin avastatud kriitilist mustrit suurepäraselt edasi arendada: pole mitte ainult võimalik samasuguseid žeste läbi romaani aina korrata, eriti kohtades, milles suuri esteetilisi ja metafüüsilisi väiteid esitatakse — tahtmatu mälu, Elstiri töökoja, Vinteuil' septeti, autori ja jutustaja ühtelangemise puhul romaani lõpus —, paljastub hiiglaslik temaatiline ja semiootiline võrgustik, mis moodustab terve loo struktuuri ja jäi enne nähtamatuks naiivse metafoormüstifikatsiooni kütkes viibivale lugejale. Kogu kirjandus annaks tegelikult sellesarnase vastuse, kuigi tehnikad peaksid eri autorite puhul tugevalt varieeruma. Ent pole ühtki põhjust, miks sellist tüüpi analüüs, nagu siin Prousti tekstiga proovitud, ei oleks õigel viisil modifitseerituna rakendatav Miltoni, Dante või Hölderlini loomingule. See ongi kirjanduskriitika ülesanne lähematel aastatel.

Võib jääda mulje, et väidame kriitika seisnevatki kirjanduse dekonstrueerimises, retooriliste müstifikatsioonide taandamises grammatika rangusele. Ning kui tõstame Nietzsche pjedestaalile kui sellise dekonstrueerimise esifilosoofi, saab kirjanduskriitikut filosoofi liitlane võitluses poeetide vastu. Kriitika ja kirjandus eristuksid epistemoloogiliselt teljel, mis lahutab grammatikat ja retoorikat. Kuid pole raske märgata, et see kriitik-filosoofi ausse tõstmine tõe nimel osutub tegelikult poeedi kui selle tõe esmase allika ülistamiseks. Kui tõde on lihtsalt teatud vea süstemaatilise iseloomu äratundmine, siis sõltub ta täielikult selle vea eelnevast eksisteerimisest. Teadusfilosoofid, näiteks Bachelard või Wittgenstein, sõltuvad suurel määral poeetide keelelistest häälbimistest. Oleme tagasi oma vastamata küsimuse ees: kas re-

toorika grammatiseerumine suubub mingisugusesse negatiivsesse tõsikindlusesse või jääb nagu grammatika retoriseeruminegi teadmatusse iseenda tõesuse või vääruse suhtes?

Kahest kokkuvõtlikust märkusest peaks sellele küsimusele vastamiseks piisama. Esiteks ei ole tõsi, et Prousti tekst oleks taandatav müstifitseerivale väitele (metafoori üliluslikkuse kohta metonüümia ees), mille meie lähilugemine dekonstrueeris. See lugemine polegi õigupoolest “meie” oma, kuna lähtub ainult keelelistest elementidest, mida tekst juba sisaldab; lugemise käigus tuleb ilmsiks, et autori ja lugeja eristus on eksitav. Dekonstruksioon ei ole midagi, mille me tekstile lisasime, see on pigem miski, mis teksti enda juba üles ehitas. Kirjanduslik tekst kehtestab ja eitab samaaegselt oma retoorilise olemisviisi autoriteeti ja teksti lugedes me üritasime saada lihtsalt niisama rangeteks lugejateks, nagu autor olema pidi, et oma lauset kirja panna. Poeetiline kirjutus on kõige arenenum ja rafineeritum dekonstruksiooni viis, see võib erineda kriitikast või diskursiivsest kirjutamisest oma väljenduse ökonoomsuselt, aga mitte liigi poolest.

Kui me oleme aga selle aspekti tunnistanud konstitutiivseks kogu kirjandusliku keele jaoks, oleme vargsi tagaukse kaudu uuesti sisse juhatanud need kategooriad, mille dekonstruksioon pidi kaotama, ent mis nüüd näivad vaid pelgalt nihkunud olevat. Näiteks oleme minaküsimuse osas libisenud osutatu juurest jutustaja kuju juurde, kellest saab selle nihke mõjul lõigu *signifié*, tähistatav. Saab jälle võimalikuks küsida naiivseid küsimusi, nagu: mis olid Prousti või Marceli motiivid niimoodi keelega manipuleerides — kas ta lollitas ennast või esitati teda ennast ja meid osavalt uskuma kavaldamas, et väljamõeldist ja elu on võimalik ühendada üksnes lugemise abil, nagu lõigus väideti? Kogu tekstiosa paatos, mis oleks pikemalt osundatuna veelgi märgatavam olnud, jutustaja pidev kõikumine süü ja rahulolu vahel lausa kutsub neid küsimusi küsima. Need on absurdsed küsimused, kuna fakti ja väljamõeldise lepitus toimub pelga väitena tekstis, tootes selle tulemusena aina uut teksti hetkel, mil ta väitis end olevat tekstuaalsetest kütketest vabastanud. Aga isegi juhul, kui oleme end kõigist kavatsusi puudutavatest valedest küsimustest vabastanud ning jutustaja õigustatult pelgalt grammatiliseks asesõnaks

taandanud, milleta narratiivi enam ei oleks, kannaks see subjekt ikkagi funktsiooni, mis ei ole grammatiline, vaid retooriline, kuna annab grammatilisele süntagmale n-ö hääle. Sõna “häääl” [*voice*], isegi kui räägime grammatilises terminoloogias passiivsest või küsivast tegumoest [*voice*], on muidugi metafoor, mis laenab analoogia predikaadi struktuurilt, et kehastada subjekti kavatsust. Dekonstrueeriva diskursi puhul, mida oleme kutsunud kirjanduslikuks, retooriliseks või poeetiliseks, tekitab see isepärase probleemi, mida Prousti lõik illustreerib. Lugemine paljastas esimese paradoksi: lõik väärtustab metafoori kui “õiget” kirjanduslikku kujundit, püüdes ise koos epistemoloogiliselt kokkusobimatu kujundi, metonüümia toel. Kriitiline diskurss paljastab selle pettuse ja jaatab seda kui oma tõesuse pöördumatut moodust. Ent ta ei saa tegelikult sellega piirduda. Kui me küsime järgmise, täiesti lihtsa ja ilmselge küsimuse, kas antud lõik kõneleb meiega retooriliselt metonüümia või metafoori kaudu, on sellele võimatu vastata. Üksikud metafoorid, nagu *chiaroscuro*-efekt või liblikas, näivad ühelt poolt olevat allkujundid laiemas tekstiosas, mille süntaks on metonüümiline; sellest vaatepunktist paistab, et retoorika asemele astub grammatika, mis selle dekonstrueerib. Kuid teiselt poolt on selle metonüümilise lauseosa subjektiks häääl, mille suhe lauseosaga on jällegi metafoorne. Jutustaja, kes räägib meile metafoori võimatusest, on ise metafoor, täpsemalt grammatilise süntagma metafoor, mille tähenduseks on väljaöeldud metafoori esmasuse eitus antifraasi abil. Ning see subjektimetafoor on omakorda avatud teise astme dekonstruktsioonile, täpsemalt psühholingvistika retoorilisele dekonstruktsioonile, millega on praegu, üsna suure vastupanu kiuste, tegelemas veelgi arenenumad kirjandusuuringud.

Me lõpetame niisiis nii semioloogia retoorilise grammatiseerumise kui ka illokutiivsete fraaside grammatilise retoriseerumise mõjul edasilükatud teadmatuses. Iga küsimus kirjandusteksti retoorilise olemisviisi kohta on alati retooriline küsimus, mis ei tea, kas ta üldse küsib. Tulenev paatos on teadmatuseäng (või õnnistus, olenevalt hetketujust või temperamendist), mitte osutuseäng, nagu saab temaatiliselt selgeks Prousti romaani neid kohti lugedes, kus lugemine pole Marceli ja Albertine'i suhetes dramatisee-

ritud mitte emotsionaalse reageeringuna sellele, mida keel teeb, vaid võimatusele teada saada, mida see keel võiks parasjagu teha. Kirjandus nagu ka kriitika — nende vaheline erinevus on eksitav — on igaveseks mõistetud (või ehk privilegeeritud) olema kõige rangem ja seetõttu kõige ebausaldusväärsem keel, mille abil inimene end nimetab ja muundab.

Kirjandus

- Beardsl ey, Monroe 1973. The Concept of Literature. — *Literary Theory and Structure: Essays in Honor of William K. Wimsatt*. Ed. by F. Brady, J. Palmer, M. Price. New Haven
- Ma n, Paul de 1979. Reading (Proust). — *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven & London: Yale University Press, pp. 57–78
- Oh m a n, Richard 1972. Speech, Literature, and the Space in Between. — *New Literary History*, Vol. 4, Autumn
- P r o u s t, Marcel 2020 [1913]. *Swanni poolel*. Tlk Tiina Ainola. Borrbj: Atlantise Kirjastus

SAATEKS: PAUL DE MAN JA DEKONSTRUKTSIOON

Paul de Man (1919–1983) oli Belgia kirjandusteadlane, kirjandusteoreetik ja tõlkija, keda tänapäeval seostatakse kõige enam dekonstruktsiooni kui koolkonna ja teoreetilise hoiakuga. Antwerpenis sündinud de Mani emakeeleks oli flaami keel, kuid ta valdas juba varakult ka prantsuse ja saksa keelt. Võime liikuda võrdse põhjalikkusega prantsuse, saksa ja inglise keele- ja kultuuriruumide vahel annab tooni terve de Mani karjääri jooksul. Saksa okupatsiooni aastatel tõlgib de Man flaami keelde Hermann Melville'i *Moby Dicki* (see ilmub 1945), kraadiõpuri aastatesse jäävad uurimused romantismi kohta, mis on koondatud postuumselt ilmunud raamatutesse *Romantismijärgne kimbatus* (The Post-romantic Predicament, 2012), mis sisaldab olulist osa tema Harvardi doktoritööst, ja *Romantismi retoorika* (Rhetoric of Romanticism, 1984). Need varased uurimused puudutavad selliseid autoreid nagu Keats, Yeats, Shelley, Rousseau, Wordsworth, Mallarmé, Hölderlin ja

Kleist. Ometi ei kujunenud de Manist filoloogilise suunitlusega teadlast, kes keskendus põhjalikult mõnele üksikule autorile või kirjandus-situatsioonile, vaid pigem mitmete oluliste tekstide põhjalik lähilugeja, kelle üksikute uurimuste tulemused juhatasid teda lõpuks suuremate üldistusteni keele ja kirjanduse tähendusloome mehhanismide ebastabiilsusest ja mitmetisusest.

De Man alustas ülikooliõpinguid juba 1936. aastal Brüsseli Vabas Ülikoolis [*Vrije Universiteit Brussel*]. Pärast II maailmasõja lõppu emigreerus ta Ameerikasse, kus töötas mõnda aega eraõpetajana, mille järel õppis Bardi kolledžis ja doktorantuuris Harvardis. Õppejõuna alustas de Man tööd Cornelli ülikoolis. Seejärel suundus ta Zürichi ja Yale'i ülikoolidesse, neist viimasega jäi seotuks kuni surmani 1983. aastal. Filosoofiliste tekstide range lugemise poole hakkab de Man liikuma samaaegselt romantikute uurimisega, hiljemalt oma doktorantuu-ri perioodil, lähtudes näiteks oma Mallarmé-tõlgendustes tol ajal väga mõjukaks kujunenud Prantsuse kriitikust Maurice Blanchot'ist (McQuillan 2012: 9–10). Heideggeri puhul huvitavad de Mani juba varakult filosoofi pühalikud Hölderlini-tõlgendused, eriti küsimus, kui vettpidav on Heideggeri veendumus, et Hölderlin suudab puudutada luule loomust ennast ja ühtlasi Olemise täielikku kohalolu (*parousia*) (de Man 1983b: 246–267). De Man koondas oma metakriitilised esseed kogumikku *Pimedus ja taipamine* (*Blindness and Insight*, 1971, vt de Man 1983a), mis on ühes *Lugemise allegooriatega* (*Allegories of Reading*, 1979) ainus tema eluajal ilmunud raamat. Nende küsimustega — eriti esteetika ja retoorika vastuoluline suhe — tegeles de Man edasi elu lõpuni ning uuringute tulemusi saab lugeda teisest kahest postuumselt ilmunud raamatust *Vastuseis teooriale* (*Resistance to Theory*, 1986) ja *Esteetika ideoloogia* (*Aesthetic Ideology*, 1996). Neist raamatutest esimesest pärineb ka senine ainus de Mani eestikeelne tõlge, kogumiku nimissee “Vastuseis teooriale” (de Man 1991). Teise, *Esteetika ideoloogia* peamiseks eesmärgiks oli alates Immanuel Kantist alguse saanud esteetika-arusaama, õigupoolest Schilleri Kanti-tõlgenduse lingvistilis-retooriline kriitika. De Man ei jõudnud neid raamatuid siiski ise terviklikult komponeerida, selle töö viisid täide tema märkmetest lähtunud Wlad Godzich ja Andrzej Warminski. Postuumselt ilmusid ka kogumikud *Romanticism ja nüüdisaegne kriitika: Gaussi seminar ja teisi artikleid* (*Romanticism and Contemporary Criticism: The Gauss Seminar and Other Papers*, 1993) ja *Kriitilisi kirjutisi, 1953–1978* (*Critical Writings*, 1989). Uuel sajandil on Edinburghi ülikooli kirjastuses de Mani arhiivi materjale avaldanud Martin McQuillan: juba mainitud *Romantismijärgne kimbatud* ja de Mani seni avaldamata esseid, sõnavõtte ja tõlkeid (muu hulgas Rousseau “Keele algupärast” ja Heideggeri “Höl-

derlin ja luule loomus”) koondav *Paul de Mani märkmikud* (The Paul de Man Notebooks, 2014).

Vaevalt viis aastat pärast tema surma tulid päevavalgele noore de Mani arvukad kaastööd natsimeelsetele okupeeritud Belgia ajalehtedele *Le Soir* ja *Het Vlaamsche Land*. Sellest puhkes skandaal, mille tagajärjed ulatusid kaugemale Paul de Mani isikust ja seadsid kahtluse alla tema akadeemiliste tööde ning isegi kogu dekonstruktsiooni kui kirjandusteooria väärtuse. De Mani skandaal on omaette teema, mis täpseks kajastamiseks siinkohal ruumi ei jätku, huvi korral võib lugeja pööruda kogumiku *Paul de Man: Sõjaaegne ajakirjandus* (Paul de Man: *Wartime Journalism*, 1988) poole, põhjalikumad kommentaarid tüli de Mani noorpõlve pärandi üle on omakorda koondatud raamatusse *Vastused: Paul de Mani sõjaaegsest ajakirjandusest* (Responses: On Paul de Man’s *Wartime Journalism*, 1988).

Nagu öeldud, sündis raamat *Lugemise allegooriad* teatud romantismiaja kirjanduse suhtes kinnistunud eelteadmiste ja de Mani detailsete, isegi “kirurgiliste” (Godzich 1983: xv) lähilugemiste kohtumise käigus. Raamatu eessõnas tunnistab de Man: “*Lugemise allegooriad* algas ajaloolise uurimusena ja kukkus välja lugemise teooriana. Alustasin Rousseau põhjalikku lugemist, valmistamaks ette ajaloolist refleksiooni romantismi kohta, ent ei jõudnud edasi üksikute kohtade tõlgendamisest” (de Man 1979: ix). “Semioloogia ja retoorika” on raamatu avaessee, mis haarab ühte ja üldistab järgnevate, eelkõige Rousseau ja Nietzsche tekstidele keskendunud uuringute tulemusi. Kirjandusteade ja -kriitika suundumused, mille keskele de Man oma essee alguses hüppab, on väga sarnased tänapäevastega. Ka praegu näivad kirjandusteadused domineerivat metodoloogilised suundumused, mille tähelepanu on liikunud teksti mitmetähenduslikkusele probleemidele, mis pärinevad väljastpoolt kirjanduse kui sellise institutsiooni: kehalisus ja afektiivsus, soolisus, kultuuriajalugu, eetika, Franco Moretti “kauglugemine” jne. Ka filosoofias domineerivad dekonstruktsiooni ehk lingvistikast ja retoorikast lähtumise asemel sellised suundumused nagu uusmaterialism, mida iseloomustab pigem naasmine objektide ja nende mitmel moel manifesteeruva autonoomia juurde. Näib, et kuhugi pole kadunud üleskutsed liikuda teisele poole “pelka tekstianalüüsi”, “tõeliste probleemide” või “eetiliselt vastutustundliku” kirjandusuurimise juurde. Jutumärgid pole siin lisatud pahatahtliku ironiseerimise pärast — jääb alati küsitavaks, kas nende hoiakuteni on võimalik jõuda väljastpoolt teksti, ilma eelnevalt selle retoorilist ülesehitust uurimata (ehk *hors-texte*, nagu ütles Derrida).

Aga kas kirjandusel, tähenduses *belles-lettres*, on ülepea mingisugune ainuomane valdkond? Dekonstruksiooni vaatepunktilt saab vastus sellele olla ainult eitav. Igatahes ei kõlba määratlus, et kirjanduse eripäraks on kujundlik keelekasutus, kuna troopidest kubiseb ka tavakeel ja kujundlikult on üles ehitatud suurem osa klassikalisi ajaloo- ja filosoofiaalaseid teoseid. Just filosoofia on aga oma puhtuse- ja täpsuseihas seda kujundlikkust oma kõnest alati eemale tõrjunud, püüdes seda marginaliseerida või hoida mingites kitsastes piirides, jäädes samas alati sõltuvaks tuumsetest metafooridest, mis tema väidetesüsteeme põhistavad¹ (vt eriti de Man 1978). Võib kahtlemata öelda, et dekonstruktsioon on Nietzsche-järgse Euroopa mõtteloo haruna kirjandust ja filosoofiat tugevalt lähendanud. Teatud vaatepunktist on kirjandusel, eriti luulel, filosoofia ees eelis, kuna ta on teadlik oma keele petlikust ja mängulisest olemusest, tema pretensioon pole kunagi olnud täielik läbipaistvus mingi teadmise suhtes. Ent seda kirjanduse ja filosoofia lähenemist tulekski ehk mõista teistpidi: on teatud fundamentaalseid, sh epistemoloogilisi paradokse, mis ei kerkigi ainult filosoofias, vaid kõikvõimalikel elualadel ning mis sellistena on ka paratamatult kirjanduse pärisosa (Norris 2002: 21). Kiasmilise ümberpööramise kujul sõnastatult: filosoofia on kujundlik ja kirjandus kätkeb endas epistemoloogiat (de Man 2014: 162–163).

De Mani essee “Semioloogia ja retoorika” mõistmisel võiks abiks olla selles kasutatud terminoloogia võrdlemine tänapäeval akadeemilistes kirjutistes laialt levinud *kujutise* ehk *representatsiooni* mõistega. Kujutamine on esmapilgul lihtne ja fundamentaalne mõiste, mille kasutamisel tavakeeles üldiselt ei eksita. Me räägime näiteks armastuse, naiselikkuse või linnaelu kujutamisest kirjandusteoses. Kujutis (ehk representatsioon) seostub aga paratamatult staatilisuse ja selgete piiridega: rääkimaks näiteks naise või naiselikkuse kujutisest, peame selle kujutise niisugusena ära tundma tema mõne konkreetse tähistuse kaudu kirjandustekstis. De Mani järgi oleks iga niisugune kujutis tekstis reaalselt leiduva kujundliku semantika (mis tuleneb retoorika ja grammatika vahelisest pingeväljast) peatamise tulemus, omamoodi sekundaarne tuletis. Alternatiiv rääkimisele *kujutamisest*, mil teksti üks tähistatav on juba vaikivalt omaks võetud, on *lugemine*, mis on de Mani kasutuses tehniline ja kujutisest esmasem termin. Lugemine tähendab teksti niisugust kriitilist läbimist selle oma tingimustel, mis jälgiks detailselt ja laotaks laiali seda teksti ülesehitava retoorilise koetise. Tõsi, ka niisuguse, läbi teksti kui koetise või põimingu (sõna, mille eeliseks metafoorina on

¹Fundamentaalne essee sellel teemal on Jacques Derrida “Valge mütoloogia: Metafoor filosoofia tekstis” (Derrida 1982).

viidata vähemalt kahe elemendi segunemisele) liikuva tõlgenduse tulemusena on võimalik viidata ühele või teisele kujutisele. De Mani järgi pole meil aga õigust taandada teksti lõplikku tähendust sellele vahepeal lugemise käigus formeerunud kujutisele, juhul kui samas tekstis on töös vastupidist väitev, seda kujutist kui teatavat propositsiooni dekonstrueeriv tähendusvektor. Niisuguse tekstides leiduva, aina kahestuva dünaamika võtab de Man kokku kahe sõnapaariga: grammatika retoriseerumine ja retoorika grammatiseerumine. Keerulistes tekstides on nimelt kujutisi peaaegu alati *kaks*, mitte üks. Lugemise ehk interpretatsiooni eesmärk on need dešifreerida ja nende omavaheline ökonoomia avada. De Mani enda sõnadega:

Enne üldistusi kirjanduse kohta on vaja kirjandustekste lugeda ja eduka lugemise võimalikkus ei ole kunagi enesestmõistetav. [...] Kirjanduslik tekst ei ole meile vahetult nähtav sündmus, millele saaks omistada mingisugust sõltumatut positiivset eksistentsi, olgu mõne loodusfakti või vaimusündmuse. Ta ei juhi meid mõne transsendentaalse taju, äratundmise või teadmiseni, vaid pakub üksnes immanentseks jäävat mõistmist, sest esitab meile oma mõistetavuse probleemi iseenda terminites" (de Man 1983c: 107).

Kui ajada dekonstruktsiooni kui mingilgi määral piiritletava, kuuekümndatel alguse saanud intellektuaalse sündmuse retseptsiooni järgi eesti keeleruumis, siis de Manist suurem tähelepanu on kindlasti langenud Jacques Derrida töödele, mille kohalik vastuvõtt on omaette teema ega mahu siinsesse saatesõnasse. Derrida ja de Mani tööde erinevus või sarnasus on siiski nüanss, mille üle nad pisut reflekteerida jõudsid. De Man kohtas väidetavalt sõna "dekonstruktsioon" esimest korda Derrida töodes (de Man 1979: x), kelle kasutuses on see edasiarendus Heideggeri *Destruktion*'ist ja *Abbau*'st. Olemise ajaloo destruktsioon või lammutamine tähendab Heideggeril olemise kui tühja ja kõige üldisema kategooria tähenduse taasavastamise protsessi, milleks tuleb filosoofia ajaloos seda varjutama hakanud kategooriatest läbi minna, mõistes nende ülesehituse (taas kord subjekti ja objekti erinevate vastastikkusasetamiste kui teatavate põimingute) tagamaid. Derrida ja de Mani esimene kohtumine leidis aset 1966. aasta kuulsal Johns Hopkinsi ülikoolis toimunud konverentsil, mil nende ühiseks pinnaks oli tollal Rousseau tekstide uurimine. De Man on intervjuus Stefano Rossole selgitanud, et tema lähenemine on pigem filoloogiline ja didaktiline kui filosoofiline, lähtudes täielikult algtekstist. Samas nägi ta Derridas filosoofi, kelle ettevõtmine oli suveräänsem ja mitte nii selgelt mõne kindla tekstiga seotud (de Man 1986: 118). See on pisut kaheldav iseloomustus ning erinevused jäävadki paatose ja tehnilise terminoloogia tasandile. Derrida suhestus ilmselgelt rohkem filosoofia kui traditsiooni ja selle lõpu

probleemiga ning jõudis elu lõpuosas religiooni ja usku puudutavate küsimusteni, de Man tõmbus elu lõpuni neist teemadest pigem eemale. De Man seletas tekstide olemuslikku loetamatust retoorika ja lingvistika terminites ehk lõpuks keele kujundlikkusega, mis ei lase kunagi õigele algtähtendusele viidata, samas kui Derrida jäi eelkõige truuks fenomenoloogia terminoloogiale, kohandades küll oma kriitikat uute käsitlusobjektidega suhestudes. Nende mõlema tekstide seletamise viis ja järeldused on aga suuresti samad.

Peale tervikuna eesti keelde tõlgitud essee “Vastuseis teooriale” (de Man 1991) pärineb kõige pikem senine de Mani eestindus Jaan Krossilt, tema vabade kunstide professori loengusarjast *Omaeluloolisus ja alltekst* (Kross 2003: 15–16). Selleks on leheküljepikkune lõik de Mani esseest “Autobiograafia kui moonutus” (või näo-moonutus, millele vihjab ingliskeelne *de-facement*), mis on asetatud raamatu ühe sissejuhatava peatüki “Keel kui autobiograafiline alge” lõppu. Selles peatükis arutab Kross paratamatu autobiograafilise seose üle, mis ühendab kirjaniku teoste teksti ja tema igapäevast keelekasutust ja leksikat, tuues näiteid enda katsetest vanemat eesti kõnekeelt usutavalt kujutada. De Mani lõigu sissetoomisega näib Kross esiteks tahtvat lihtsalt viidata mõnele erialasele tekstikohale, mis autobiograafia kui žanri tinglikkuse ja problemaatilisuse hästi kokku võtaks. Autobiograafilisus on de Mani järgi mõistmise ehk lugemise üks kujund, mis ilmneb mingil määral kõikides tekstides, kui lugemisel kaks subjektiivsust teineteist peegeldavad (de Man 1984: 36). Samavõrra õige on aga ka öelda, et ükski tekst ei ole keele kujundlikkuse tõttu ka puhtalt autobiograafiline. Sellest ka püüded kehtestada autobiograafiat kui žanri juriidilise kõnepruugi abil, rääkides *lepingust* ja *allkirjast*. Need katsed on eelkõige performatiivset laadi ja üritavad leida rangeid tingimusi eraldamaks tekstidest kindlapärase ja vastutusvõimeline subjekt, kelle kõne tähendust saaks vastavalt piirata. Krossi teiseks põhjuseks de Mani esseed tsiteerida võib pidada soovi hoida alal mängulisemat, kirjanduslikumat arusaama oma loomingu, mille tõlgendamine võiks muutuda muidu liiga pihimuslikkusele või kitsalt poliitilisele allegooriale osutavaks.

Kõige põhjalikum kirjandusteaduslik käsitlus de Manist eesti keeles on kindlasti Tõnis Parksepa artikkel “Harold Bloomi ja Paul de Mani vastastikku täiendavad retoorilised väärlugemisviisid” (Parksepp 2017). Parksepa käsitluse peamiseks teoreetiliseks objektiks on Harold Bloomi kirjandusliku mõju teooria, mille keskmes on mõjuängi mõiste. De Mani vastus koos Bloomi-kriitikaga moodustab Parksepa käsitluses Bloomi teooria komplementaarse paarilise. De Mani huvitas rohkem teksti sünkroonne mõõde, mis on lõpuks loetamatu ehk kokkusobimatuid tõlgendusi esilekutsuv; Bloomi aga retoorika kui veenmine ja kirjandus-

lugu kui teatav tekstidevaheline võitlus: “Kokkuvõtlikult analüüsib de Man seda, kuidas on tekstid üles ehitatud, ja Bloom seda, mida üritavad tekstid lugejale selgeks teha” (Parksepp 2017: 505). De Mani arusaama sellest, mida sõna “retoorika” tema kasutuses ikkagi tähendab, võtab hästi kokku tsitaat tema Nietzsche-esseest “Veenmise retoorika”, mis Tõnis Parksepa tõlkes kõlab nii: “Võttes retoorikat veenmisena, on see performatiivne, aga võttes seda troopide süsteemina, dekonstrueerib see iseenda toimimise. Retoorika on *tekst*, mistõttu see lubab kahte sobimatut, ühtmoodi ennasthävituslikku vaatepunkti, ja püstitab iga lugemise või mõistmise ette ületamatu takistuse” (de Man 1979: 131).

Selliste filosoofiliselt skeptiliste ja retoorilises plaanis mõnede arvates nihilistlikegi tsitaatide oht — efektid, mida de Man ise pidas paratamatuks (de Man 1979: x) — on muutuda lööklauseteks, mis hakkavad elama oma elu sõltumatult neist tekstikohtadest, kus nad algupäraselt mõjusid üldistavalt ja valgustavalt. Suurim viga oleks lugeda de Mani lauseid väljakistuna neid ümbritsevast tekstist ja leida põhjus tänini inspireerivate uurimuste eiramiseks. De Mani tekstid mõjuvadki eelkõige tähelepanuvõimet kalibreerivalt, pärast nendesse süvenemist on raske märkamata jätta ka esmapilgul ühemõtteliste tekstide kujundlikku ülesehitust. Kui esitada siiski võimalikult nõudlik küsimus dekonstruktsiooni kui de Mani praktiseeritud meetodi positiivse panuse ja piiride kohta, siis sellele on võib-olla kõige täpsemini vastanud üks de Mani põhjalikumaid lugejaid Rodolphe Gasché:

Dekonstruktsioon on de Mani järgi negatiivne teadmine metafoori ja mõiste eksitavate eelduste ja efektide kohta [---], epistemoloogiline tegevus, mis seisneb kõigi totaliseerivate printsiipide ja neil põhinevate lähenemiste tõe- ja tervikupretentsioonide falsifitseerimises. Dekonstruktsioon *lausub* neid negatiivseid teadmisi tervikustavate operatsioonide kohta. Seega on ta mõistmise, otsustuste tegemise akt (ja sellisena ka ise totaliseeriv operatsioon) [---], dekonstruktsioon on teadmine teksti osutuse piirangutest ja kuulub sellisena teksti osutusliku mõõtme juurde. See on teadmine teadmise mehaanika kohta, teadmist lagundav teadmine, kuid sellegipoolest teadmine. (Gasché 1981: 45.)

Siit peab lugeja ise edasi otsustama, kas see määratlus lubab dekonstruktsiooni pidada filosoofia või metodoloogia pärisosaks, on see keeruka inimõtte paratamatu piirang või määramatuse moment humanitaarteaduslikus uurimises, mis tuleb kinni katta mõne piisavalt veenva teooriaga tekstivälise maailma kohta.

Indrek Ojam

Kirjandus

- Derrida, Jacques 1982 [1972]. White Mythology. — *Margins of Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 207–273
- Gasché, Rodolphe 1981. “Setzung” and “Übersetzung”: Notes on Paul de Man. — *Diacritics*, Vol. 11, No. 4 (Winter), pp. 36–57
- Godzich, Wlad 1983. Introduction: Caution! Reader at Work! — Paul de Man. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. xv–xxx
- Kross, Jaan 2003. *Omaeluloolisus ja alltekst: 1998. a Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Man, Paul de 1978. The Epistemology of Metaphor. — *Critical Inquiry*, Vol. 5, No. 1, Special Issue on Metaphor (Autumn), pp. 13–30
- Man, Paul de 1979. *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven & London: Yale University Press
- Man, Paul de 1983a. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Man, Paul de 1983b [1955]. Heidegger’s Exegeses of Hölderlin. — *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 246–266
- Man, Paul de 1983c. The Rhetoric of Blindness: Jacques Derrida’s Reading of Rousseau. — *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 102–141
- Man, Paul de 1984. *The Rhetoric of Romanticism*. Cambridge: Cambridge University Press
- Man, Paul de 1986. *The Resistance to Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Man, Paul de 1991. Vastuseis teooriale. Tlk Toomas Rosin. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2600–2629
- Man, Paul de 1996. *Aesthetic Ideology*. Minneapolis: University of Minnesota Press

- M a n, Paul de 2014. *The Paul de Man Notebooks*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- N o r r i s, Christopher 2002. *Deconstruction: Theory and Practice*. 3rd ed. London & New York: Routledge
- P a r k s e p p, Tõnis 2017. Harold Bloomi ja Paul de Mani vastastikku täiendavad retoorilised väärlugemisviisid. “Hümnid Paanile” (1922) mõjuängiline võitlus “Felix Ormussoniga” (1915). — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 497–518

JAANIKA KOLK. Kõrgkultuuri heliteos (2021)

MIS ON LOOV TEGU?

Gilles Deleuze

Tõlkinud Ott Puumeister

Ka mina sooviksin omalt poolt mõned küsimused esitada. Esitada need teile ning iseendale. Umbes säärased: mida te filmitegijate-na õigupoolest teete? Ning mina ise, mida ma filosoofiat tehes õigupoolest teen või loodan teha?

Võiksin küsida ka teisiti: mida tähendab idee kinokunstis? Kui tehakse või tahetakse teha filmi — mida tähendab, et kellelgi on idee? Mis juhtub, kui öeldakse: “Näete, mul on idee”? Sest ühelt poolt teavad kõik väga hästi, et idee peale tulemine on harv sündmus, tegemist on omamoodi pühitsusega, haruldusega. Ja teisalt ei ole idee peale tulemine midagi üldist. Kellelgi ei ole üldisi ideid. Idee — nagu ka idee omanik — on juba suunatud mingile valdkonnale. Mõnikord on see idee maalikunstis, mõnikord idee romaanis, mõnikord idee filosoofias, mõnikord idee teaduses. Ja muidugi ei saa ühel ja samal inimesel olla neid kõiki. Ideid tuleb käsitada võimalikkustena, mis on juba teatud väljenduslaadiga *seotud* ja sellest lahutamatud, nii et ma ei saa öelda, et mul on lihtsalt idee. Sõltuvalt mulle tuttavatest tehnikatest saab mul olla idee teatud valdkonnas, idee filmikunstis või idee filosoofias.

Qu’est-ce que l’acte de création? — Gilles Deleuze. *Deux régimes de fous: Textes et entretiens 1975–1995*. Édité par David Lapoujade. Paris: Les Éditions de Minuit, 2003, p. 291–302.

1987. aastal La Fémis’s (*École Nationale Supérieure de Métiers de l’Image et du Son*) peetud ettekanne.

© 2003 by Les Éditions de Minuit

Avaldame kirjastuse Les Éditions de Minuit loal.

Tulen tagasi põhimõtte juurde, et mina teen filosoofiat ja teie teete filme. Seda tunnistanud, oleks liiga lihtne tõdeda, et kuna filosoofia on valmis mõtlema [*réfléchir*] kõige üle — miks ei peaks ta siis mõtlema kino üle? Rumalus. Filosoofia ei ole tehtud kõige üle mõtlemiseks. Käsitades filosoofiat võimena “millegi üle mõtelda”, näime omistavat filosoofiale väga palju, kuid tegelikult võtame temalt kõik. Sest keegi ei vaja filosoofiat millegi üle mõtlemiseks. Ainsad, kes on ka tegelikult võimelised filmikunsti üle mõtlema, on filmitegijad või filmikriitikud või siis filmiarmastajad. Nemad ei vaja filosoofiat, et filmide üle mõtelda. Naljakas oleks kujutleda, et matemaatikud vajaksid matemaatika üle mõtlemiseks filosoofiat. Kui filosoofiat peaks kasutatama millegi üle mõtlemiseks, poleks tal mingit põhjust olemas olla. Kui filosoofia siiski eksisteerib, siis talle iseomase sisu tõttu.

Asi on väga lihtne: filosoofia on samavõrd loov, samavõrd leiutav valdkond nagu iga teine, ning tema sisuks on mõistete loomine või leiutamine. Mõisted ei eksisteeri valmiskujul mingis taevas, ootamas, et mõni filosoof nad ära nopiks. Mõisteid tuleb tekitada. Tõsi, mõistete tekitamine ei ole niisama lihtne. Ei saa lihtsalt ühel päeval öelda, et “näed sa, ma leiutan sellise mõiste,” nii nagu kunstnik ei ütle: “näed sa, ma teen sellise maali”, või filmitegija: “näed sa, ma teen sellise filmi!” Tarvis on tungivat vajadust, nii filosoofias kui mujal, vastasel juhul ei sünni midagi. Looja ei ole jutlustaja ega tööta lõbu pärast. Looja teeb ainult seda, mis on talle tõesti hädavajalik. Jääb üle veel mainida, et see hädavajadus — mis on väga keerukas asi, kui ta on olemas — tähendab, et filosoof (ja siin ma vähemasti tean, millega nad tegelevad) seab endale ülesandeks leiutada, luua mõisteid, ega seo end mõtlemisega, olgu või kino üle.

Ütlen, et teen filosoofiat, see tähendab, üritan leiutada mõisteid. Kui nüüd küsida: mida teie kui filmitegijad teete? Te ei leiuta mõisteid — see ei ole teie mure —, te leiutate liikumiste/kestuse plokkke. Kui tekitatakse liikumiste/kestuse plokk, siis ehk tehaksegi filmi. Asi ei ole sugugi loo jutustamises või selle jutustamisest keeldumises. Kõigel on oma lugu. Ka filosoofia jutustab lugusid. Jutustab lugusid mõistetega. Film jutustab lugusid liikumiste/kestuse plokkidega. Maalikunst leiutab hoopis teist laadi plokkke. Need pole ei mõistete plokkid ega liikumiste/kestuse

plokid, vaid joonte/värvide plokid. Muusika leiutab jällegi täiesti spetsiifilisi plokkke. Ning kõige selle kõrval ei ole teadus vähem loov. Ma ei taju erilist vastandust teaduste ja kunstide vahel.

Kui küsin teadlaselt, mida ta teeb, siis temagi leiutab. Ta ei avasta — avastus küll eksisteerib, kuid avastamine ei määratle teaduslikku tegevust kui sellist —, vaid ta loob samamoodi nagu kunstnik. See ei ole üldse keeruline: teadlane leiutab või loob funktsioone. Ja teadlased on ainsad, kes seda teevad. Teadlasel kui teadlasel pole mõistetega midagi pistmist. Seetõttu ongi olemas — õnneks — filosoofia. Samas on midagi, mida teevad ainult teadlased, nad leiutavad ja loovad funktsioone. Mis on funktsioon? Funktsiooniga on tegemist siis, kui vähemalt kaks hulka on teineteisega reeglipärases vastavuses. Teaduse aluskategooria — mitte hiljutine, vaid juba ammune — on hulk. Hulgal ei ole midagi pistmist mõistega. Niipea kui asetate hulga reeglipärasesse vastavusse, saate funktsioonid ning võite öelda: “Ma teen teadust.”

Kui kõik saavad omavahel suhelda, kui filmitegija saab rääkida teadlasega, kui teadlasel on midagi öelda filosoofile ja vastupidi, siis ainult omaenese loova tegevuse kaudu ning sellele vastavalt. Nad ei räägiks loomisest — loomine on midagi väga üksildast —, küll aga on mul kellelegi teisele midagi öelda omaenese loomingu nimel. Kui reastaksin kõik valdkonnad, mis määratlevad end loova tegevuse alusel, siis ütleksin, et neil on ühine piir. Kõik need leiutamise seeriad — funktsioonide leiutamine, kestuse/liikumiste plokkide leiutamine, mõistete leiutamine — piirnevad aegruumiga. Kui need valdkonnad omavahel suhtlevad, siis millegi sellise tasandil, mis kunagi ise ilmsiks ei tule, kuid mis on *mängus* igas loomise vallas — aegruumide kujundamise tasandil.

Bressoni filmides, nagu me hästi teame, leidub terviklikke ruume väga harva. Tema ruume võiks nimetada ruumikatketeks. Näiteks: nurk, vangikongi nurk. Seejärel näeme teist nurka või mingit osa seinast. Bressonlik ruum oleks justkui kokku pandud väikestest tükkidest, mille ühendused pole ette määratud. On olemas suuri filmitegijaid, kes kasutavad, vastupidi, terviklikke ja täielikke ruume. Ma ei ütle, et terviklikku ruumi on lihtsam käsitseda. Ent bressonlik ruum on üks eriline ruumitüüp. Kahtlemata on säärast ruumi hiljem teiste poolt väga loovalt kasutatud

ja uuendatud. Ent Bresson oli üks esimesi, kes pani ruumi kokku väikestest seoseta tükkidest, see tähendab väikestest tükkidest, mille ühendus ei ole ette määratud. Ja ma ütleksin, et kõigi nende loomisürituste piiril asuvad aegruumid. Muud midagi. Bressoni kestuse/liikumise plokid kalduvad sellesama ruumitüübi poole teiste hulgas.

Küsimus seisneb seega järgnevas: need visuaalse ruumi väikesed tükid, mille ühendus pole ette määratud — mis neid siis ühendab? Neid ühendab käsi. See ei ole teooria ega filosoofia. Seda ei saa nõnda tuletada. Ütlen, et Bressoni tüüpi ruum annab käele visuaalses kujutises filmikunstilise väärtuse. Bressonliku ruumi pisikesi lõike — just seetõttu, et need on seoseta ruumi lõigud, väikesed tükid — saab ühendada ainult käsitsi. Sellest ka käe kasutamine tema filmides. Sedasi omandab Bressoni ulatuvuse/liikumise plokk sellele loojale, sellele ruumile omase käekirja — käsi, mis sirutub välja otse sellest ruumist endast. Ainult käsi on võimeline ühendama üht ruumiosa teisega. Bresson on kahtlemata suurim kineast, kes tõi filmi sisse taktiilsed väärtused. Mitte ainult seetõttu, et ta oskas käsi imetabaselt üles võtta. Ta oskas käsi suurepäraselt üles võtta, sest ta vajas neid. Looja ei tööta lõbu pärast. Looja teeb ainult seda, mis on talle tõepoolest hädavajalik.

Veel kord, filmivallas idee peale tulla ei ole sama mis tulla ideele kusagil mujal. Leidub küll kinole omaseid ideid, mis võivad töötada ka teistes valdkondades, võivad näiteks imehästi sobida romaani. Ent neil pole siis sugugi sama kuju. Kinole omased ideed saavad olla vaid kinematograafilised. Ometi, kui kinos leidubki ideid, mis võiksid töötada ka romaanis, on need ideed juba haaratud kinematograafilisse protsessi — ja seega juba filmikunstile ette määratud. Mind huvitavad sedalaadi küsimused: miks tekib filmitegijal tõsine kihk näiteks mõnd romaani ekraniseerida? Mulle tundub asi ilmselge: sest tal on ideed, mis kõlavad kokku romaanis ilmnevate romaani-ideedega. Ja nii leiavad mõnikord aset võimsad kohtumised. Probleem pole selles, et filmitegija ekraniseerib ülimalt keskpärast romaani. Ta võib keskpärast romaani vajada; ja see ei tähenda, et film ei võiks tulla suurepärane — oleks huvitav seda probleemi käsitleda. Ent ma esitan teistsuguse küsimuse: mis juhtub, kui kohtumisel tõepoolest suu-

re romaaniga ilmneb sugulus, millest lähtuvalt tuleb keegi ideele *filmis*, mis vastab ideele *romaanis*?

Üks kaunimaid juhtumeid on Kurosawa. Miks on ta niivõrd lähedane Shakespeare'ile ja Dostojevskile? Miks on tarvis jaa-panlast, et olla Shakespeare'ile ja Dostojevskile niivõrd lähedane? Pakun ühe vastuse, mis võiks otsapidi puutuda ka filosoofiasse. Dostojevski tegelastega juhtub sageli midagi üpris veidrat, mis võib lähtuda mõnest pisidetailist. Üldiselt on tema tegelased väga rahutud. Tegelane lahkub, läheb tänavale ja ütleb: "Tanja, naine, keda ma armastan, vajab mu abi. Pean kiirustama; ta sureb, kui ma tema juurde ei jõua." Ta läheb trepist alla ja kohtub sõbraga või näeb tänaval surevat koera ning unustab — ta unustab täielikult, et Tanja teda ootab. Ta unustab. Ta hakkab vestlema, kohtub teise tuttavaga, läheb koju teed jooma ning järsku tal plahvatab: "Tanja ootab mind. Ma pean minema." Mida see tähendab? Dostojevski tegelased leiavad end alatasa hädaseisundist, aga elu ja surma küsimustega kimpus olles teavad nad, et kusagil on veelgi pakilisem probleem — ent nad ei tea, millega tegu. See paneb nad seisatama. Otsekui kõige hullemates hädaolukordades — "Ei saa oodata, pean minema" — ütleksid nad endale: "Ei, siin on midagi veel pakilisemat. Ma ei liigu paigast enne, kui tean, mis see on." See on Idioot. Idioodi vormel on: "Teate, siin on sügavam probleem. Ma ei ole kindel, mis see on. Kuid jätke mind rahule. Las kõik põleb maatasa. . . see pakilisem probleem tuleb üles leida." Kurosawa ei õppinud seda Dostojevskilt. Ka Kurosawa tegelased on säärased. Tegemist on õnneliku kokkusaamisega. Kurosawal on võimalik Dostojevskit ekraniseerida seetõttu, et ta saab öelda: "Mul on temaga ühine asi ajada, meil on ühine probleem, just seesama." Kurosawa tegelased leiavad end võimatutest olukordadest, ent pange tähele: kusagil on pakilisem probleem. Ning tuleb selgusele jõuda, mis probleemiga on tegu. *Ikiru* läheb ses mõttes Kurosawa filmidest vahest kõige kaugemale. Ent kõik tema filmid tegelevad selle probleemiga. Näiteks *Seitse samuraid*: kogu Kurosawa ruum on sellele üles ehitatud, tegemist on paratamatult vihmast läbi pekstud ovaalse ruumiga. *Seitsme samurai* tegelased on haaratud hädaolukorda — nad on lubanud kaitsta küla —, kuid filmi algusest peale närib neid sügavam probleem, mille samurai-pealik filmi lõpus nende lahkudes ka välja ütleb: "Mis on samurai?"

Mis on samurai — mitte üldiselt, vaid just praegu?” Keegi, kellel pole enam otstarvet. Ei ole teda vaja enam isandatel ning talupojadki õpivad varsti end ise kaitsma. Seega, vaatamata olukorra tungivale iseloomule kummitab samuraisid kogu filmi vältel see Idioodi-vääriline küsimus: mis me, samuraid, oleme?

Idee saab spetsiifiliselt kino-ideeks, kui ta haaratakse kinematograafilisse protsessi. Siis võite öelda: “Mul on idee”, isegi kui laenate selle Dostojevskilt.

Idee — see on väga lihtne. Tegemist ei ole mõistega, tegemist ei ole filosoofiaga. Isegi kui igast ideest on võimalik välja tõmmata mõiste. Pean silmas Minnellit,^{*} kel oli suurepärase idee unenäo kohta. Tema idee, võib öelda, on väga lihtne ning on haaratud Minnelli loominguga kinematograafilisse protsessi. Minnelli suur idee unenägemisest on järgmine: unenäod puudutavad ennekõike neid, kes und ei näe. Unenägijate unenäod puudutavad neid, kes und ei näe. Miks see neid puudutab? Sest seal, kus on tegu kellegi teise unenäoga, varitseb oht. Teiste unenäod on alati täitmatud ning ähvardavad meidki alla neelata. See, millest teised inimesed und näevad, on väga ohtlik. Unenägu on kohutav võimu tahe. Igaüks meist on suuremal või vähemal määral teiste unenägude ohver. Ka kõige siredam neiu on kohutav laastaja, mitte oma hinge, vaid oma unenägude tõttu. Hoiduge teiste unenägudest, sest kui olete teise unenäku püütnud, olete omadega perses.

Kinematograafiline idee on näiteks see kuulus nägemise ja kõnelemise lahknemine üsna hiljutises kinokunstis, näiteks — võtan mõned tuntumad — Syberberg,^{*} Straubid,¹ Marguerite Duras.^{**} Mis neid ühendab ning miks on pildi ja heli lahutamine eriomalt kinematograafiline idee? Miks ei saaks seda teha teatris? Seda saab küll teatris teha, ent sel juhul — mõne erandiga ja kui

^{*}Vincente Minnelli (1903–1986), Ameerika teatri- ja filmilavastaja. *Toim.*

^{*}Hans-Jürgen Syberberg (sünd 1935), Saksa filmirežissöör. *Toim.*

¹Jutt käib filmiloojatest abielupaarist Jean-Marie Straub ja Danièle Huillet, keda nimetati tihti lihtsalt Straubideks või Straub-Huillet'ks. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui pole märgitud teisiti.*

^{**}Õieti Marguerite Donnadiu (1914–1996), Prantsuse kirjanik, esest ja filmirežissöör. *Toim.*

teater selleks vahendid leiab — võib juba öelda, et teater laenas selle filmikunstist. See pole tingimata halb, kuid nägemise ja kõnelemise, pildi ja heli lahutamine on niivõrd kinematograafiline idee, et annab suurepärase vastuse küsimusele, mida idee endast filmikunstis kujutab.

Hääl räägib millestki. Räägitakse millestki. Samal ajal näidatakse meile midagi muud. Ja lõpuks on see, millest räägitakse, selle *all*, mida meile näidatakse. See kolmas punkt on väga oluline. Mõistate hästi, et teater ei saa seda järgida. Teater saaks omaks võtta kaks esimest punkti: meile räägitakse millestki ning meile näidatakse midagi muud. Ent hädavajalik on asetada see, millest räägitakse, samal ajal ka selle *alla*, mida näidatakse, sest vastasel juhul poleks kahel esimesel punktil mingit mõtet ega huviväärsust. Võiksime öelda ka teisiti: kõne tõuseb õhku samal ajal, kui pind, mida näeme, laskub üha allapoole. Või siis: samal ajal kui kõne õhku tõuseb, vajub see, millest ta räägib, maa alla.

Millega on tegu, kui seda saab teha ainult filmis? Ma ei väida, et kino peab seda tingimata tegema, vaid hoopis, et seda on seal paar-kolm korda tehtud; ütlen lihtsalt, et suured filmiloojad on sellele ideele tulnud. See on kinematograafiline idee. See on erakordne, sest võimaldab elementide tõelist muundamist filmi enese tasandil — tsükli, mille kaudu film äkitselt resoneerub elementide kvalitatiivse füüsikaga. Siin toimub teatav transformatsioon, elementide suur filmisisene ringlus õhust, maast, veest ja tulest lähtuvalt. Minu räägitu ei tühista sugugi kino ajalugu. Ajalugu on alati kohal, ent mis meid eriti rabab: ajalugu on niivõrd huvitav seetõttu, et kõik see on ühtaegu temaga koos ja tema taga. Selles ringluses, mille just tormakalt määratlesin — hääl tõuseb, samal ajal kui see, millest hääl räägib, pageb maa alla —, tundsite ilmselt ära suurema osa Straubide filmidest, nende suure elementide tsükli. Näeme ainult hüljatud maad, kuid see hüljatud maa näib olevat koormatud sellest, mis asub tema all. Ja te küsite: kuidas me teame, mis seal all on? Just sellest räägibki meile hääl. Maa hakkaks otsekui käksuma sellest, mida hääl meile ütleb ning mis võtab maa all parajal ajal koha sisse. Ja kui hääl räägib meile laipadest, nende laipade päritolust, mis hakkavad maa all parajasti kohta sisse võtma, omandab tähenduse vähimgi tuulesahin, mis

puhub üle hüljatud maa, üle teie silme all laiuva tühja ruumi, ja saab tähenduslikuks selle maa väikseimgi õõnsus.

Minu jaoks ei ole idee tulemine midagi kommunikatsiooni- nilaadset. Selleni ma tahtsingi välja jõuda. Mitte miski sellest, millest rääkisime, pole taandatav kommunikatsioonile. Aga pole hullu. Mida see õigupoolest tähendab? Esmases tähenduses on kommunikatsioon informatsiooni edastamine ja levitamine. Mis aga on informatsioon? Asi on üsna lihtne; kõik teavad, et informatsioon on käsusõnade hulk. Kui teid informeeritakse, siis öeldakse teile, mida peaksite uskuma. Teisisõnu tähendab informeerimine käsusõna ringlema panemist. Politsei teavitusi nimetatakse õigustatult kommünikeedeks. Nad kommünikeerivad meile informatsiooni, nad ütlevad, mida me eeldatavalt peaksime olema valmis, peame või oleme kohustatud uskuma. Isegi mitte uskuma, vaid tegema nägu, et usume. Meilt ei nõuta uskumist, vaid uskumisele vastavat käitumist. Säärane ongi informatsioon, kommunikatsioon — ning väljaspool neid käsusõnu ja nende edastamist pole mingit informatsiooni ega kommunikatsiooni. Teisisõnu, informatsioon on nimelt kontrollsüsteem. See on ilmselge ning puudutab meid kõiki eriti just praegu.

On tõsi, et meie ühiskonnast on saamas see, mida võiksimetada kontrolliühiskonnaks. Säärane mõtleja nagu Michel Foucault uuris kahte tüüpi ühiskondi, mis on meie omale üsna lähedased. Esimest tüüpi nimetas ta *suveräänseks ühiskonnaks* ja teist *distsiplinaarseks ühiskonnaks*. Tema jaoks markeerib üleminekut suveräänsest ühiskonnatüübist distsiplinaarsesse Napoleon. Distsiplinaarset ühiskonda määratles — Foucault' analüüsid on õigusega jäänud kuulsateks — sulgevate ruumide rajamine: vanglad, koolid, vabrikud, haiglad. Distsiplinaarsed ühiskonnad vajasid neid. Foucault' analüüs on ajendanud nii mõnegi lugeja kahemõttelisi tõlgendusi, sest need lugejad eeldasid, et tegemist on Foucault' viimase sõnaga. Muidugi mitte. Foucault ei uskunud seda kunagi ning ütles selgelt, et distsiplinaarsed ühiskonnad ei kesta igavesti. Enamgi, ta oli kindel, et meie ühiskond hakkab kujunema uue tüübi suunas. Kahtlemata on igat sorti jäänukeid distsiplinaariühiskonnast eksisteerinud aastaid, kuid teame juba, et elame teist tüüpi ühiskonnas, mida peaks Burroughsi väljendi järgi — keda Foucault sügavalt imetles — nimetama

kontrolliühiskonnaks.* Meie ühiskonnad muutuvad kontrolliühiskondadeks, mis on määratletud hoopis teistel alustel kui distsipliinaariühiskonnad. Meie heaolu üle valvajatel pole enam või varsti juba tarvis sulgevaid ruume. Juba praegu on need kõik — vanglad, koolid, haiglad — pideva vaidluse objektiks. Kas poleks parem neid töid jätta kodu hooleks? Jah, tulevik näeb kahtlemata säärane välja. Töökojad ja tehased rebenevad igast õmblusest. Kas poleks parem kasutada rohkem alltöövõttu ja kodus töötamist? Kas pole teisi karistamise viise peale vanglate? Kontrolliühiskonnad ei toimi enam suletud ruumidest lähtuvalt, isegi koolid mitte. Peame pingsalt jälgima, kuidas asjad järgneva nelja-viie aastakümne jooksul arenevad, need teevad meile selgeks, kui tore on taotleda nii haridust kui elukutset. Oleks huvitav teada, milliseks kujuneb koolide ja ametite identiteet pideva väljaõppe kontekstis, mis on meie tulevik ning mis ei seisne tingimata enam laste koondamises suletud ruumi. Kontroll ei tähenda distsipliini. Kiirteega ei suleta inimesi kuskile, kiirteid tehes paljundatakse kontrollimise teid. Ma ei väida, et see oleks kiirtee ainus eesmärk, vaid lihtsalt seda, et inimestel on võimalus lõputult ja “vabalt” rännata, olemata kusagile suletud, ent olles täielikult kontrolli all. Selline on meie tulevik.

Ütleme niisiis, et informatsioon on antud ühiskonnas käibivate käsusõnade kontrollitud süsteem. Mis on kunstiteosel selle kõige pistmist? Ärme räägi kunstiteosest, vaid tõdeme vähemasti, et on olemas vastuinformatsioon. On olemas diktatuure, mille eriliselt rasketes ja julmades oludes leidub vastuinformatsiooni. Juudid, kes Hitleri ajal Saksamaalt saabusid ja kes meile esimesena koonduslaagritest teada andsid, esitasid vastuinformatsiooni. Peab tõdema, et vastuinformatsioonist ei piisa kunagi. Hitlerit ei häirinud ükski vastuinformatsioon. Välja arvatud ühel juhul. Mis juhul? See on oluline. Vastuinformatsioon saab tõeliselt efektiivseks ainult siis, kui ta on — ja on seda loomu poolest — või muutub vastupanuaktiks. Ja vastupanuakt pole ei informatsioon

*William S. Burroughs (1914–1997), Ameerika kirjanik ja kunstnik, üks olulisemaid biitnikke; tegeles ka maagiaga. Peateos *Alasti lõunasöök* (Naked Lunch, 1959; eesti k 2011, tlk Olavi Teppan). *Toim.*

ega vastuinformatsioon. Vastuinformatsioon on tõhus ainult saades vastupanuaktiks.

Kuidas suhestub kunstiteos kommunikatsiooniga? Ei suhestugi. Kunstiteos ei ole kommunikatsioonivahend. Kunstiteosel ei ole kommunikatsiooniga midagi pistmist. Kunstiteos ei sisalda rangelt võttes tilkagi informatsiooni. Teisalt aga eksisteerib fundamentaalne lähedus kunstiteose ja vastupanuakti vahel. Siitkaudu, jah, leidub seos. Kunstiteos suhestub informatsiooni ja kommunikatsiooni kui vastupanuaktiga. Mis on see salapärase suhe kunstiteose ja vastupanuakti vahel, kui neil, kes vastu panevad, pole ei aega ega sageli ka kultuuri, et kuidagiviisi kunstiga suhestuda? Ma ei tea. Malraux^{*} kujundas välja ühe kauni filosoofilise mõiste; ta ütles kunsti kohta midagi väga lihtsat; ta ütles, et kunst on ainus, mis paneb vastu surmale. Läheme tagasi algusesse: mida tehakse, kui tehakse filosoofiat? Leiutatakse mõisteid. Siin, tundub mulle, leidub alus üheks kauniks filosoofiliseks mõisteks. Mõtelge vaid. . . Mis paneb vastu surmale? Piisab, kui vaadata kolmandast aastatuhandest enne meie aega pärit kujukest, et mõista, kui võrd hea on Malraux' vastus. Võiksime siis oma mätta otsast öelda, küll mitte samavõrd kenasti, et kunst on see, mis paneb vastu, isegi kui ta ei ole ainus, mis seda teeb. Siit ka see lähedane suhe vastupanuakti ja kunstiteose vahel. Mitte iga vastupanuakt ei ole kunstiteos, ehkki mingi kandi pealt ta seda siiski on. Mitte iga kunstiteos ei ole vastupanuakt, kuid ometi, mingi kandi pealt on.

Võtke näiteks Straubid, kes töötavad kuuldava hääle ja nähtava kujutise lahutamisega, millele nad lähenevad järgmiselt: hääle tõuseb, tõuseb, tõuseb, ja see, millest ta räägib, laskub selle alla, hüljatud maa alla, mida nähtav pilt meile näitas, visuaalne pilt, millel ei olnud helipildiga mingit seost. Mis on see õhku tõusev kõnetegu, mille objekt laskub maa alla? Vastupanu. Vastupanuakt. Kõigis Straubide töödes käitub kõnetegu vastupanuak-

^{*} André Malraux (1901–1976), Prantsuse kirjanik ja intellektuaal, 1958–1969 Prantsusmaa kultuuriminister. *Toim.*

tina. Alates *Moosest*² ja viimasest Kafka ekraniseeringust³ — ma ei loetle neid ajalises järjestuses — kuni *Lepitamatu*⁴ või *Bachini*.⁵ Bachi kõnetegu on tema muusika, ja see on vastupanuakt: aktiivne võitlus ilmaliku ja pühaliku lahutamise vastu. See vastupanuakt muusikas lõpeb karjega. Nii nagu *Wozzeck*'is,^{*} nii on karje ka Bachil: “Välja! Välja! Kaduge välja, ma ei taha teid näha!” Sel karjel, mida Straubid rõhutavad — olgu Bachi karjel või *Lepitamatu* skisofreenilise vana naise karjel —, on kaks tahku. Vastupanuaktil on kaks nägu. See on inimlik, aga samas ka kunstiline tegu. Ainult vastupanuakt paneb vastu surmale — kas siis kunstiteose või inimliku võitlusena.

Milline on suhe inimliku võitluse ja kunstiteose vahel? Väga lähedane ning minu jaoks väga salapärane suhe. Täpselt seesama, mida Paul Klee mõtles, kui ta ütles: “Teate, rahvas on puudu.” Rahvas on puudu, ent ühtlasi ei ole puudu. Rahvas on puudu, see tähendab, et põhjapanev lähedus kunstiteose ja rahva vahel — rahva, mida veel ei eksisteeri — ei saa kunagi selgeks. Ei ole kunstiteost, mis ei kutsuks üles rahvast, mida veel ei eksisteeri.

Tõlkija tänab Jüri Lippingut ohtrate paranduste ja põhjaliku vestluse eest.

AJU ON EKRAAN

Gilles Deleuze (1925–1995)^{*} kirjutas filmikunstist kaks raamatut, *Likumispilt* (L'image-mouvement, 1983) ja *Ajapilt* (L'image-temps, 1985). Sellest, et Deleuze'i jaoks on filmikunsti ja filosoofia vahel tihe

²*Moses und Aron* (1975).

³Film *Klassenverhältnisse* (1984) on Franz Kafka romaani *Ameerika* ekraniseering.

⁴*Nicht versöhnt* (1965).

⁵*Chronik der Anna Magdalena Bach* (1968).

^{*}Austria helilooja Alban Bergi ooper (esmaettekanne 1925), mis põhineb Georg Büchneri lõpetamata näidendil *Woyzeck* (1837). *Toim.*

^{*}Deleuze'ilt on *Akadeemias* varem ilmunud: “Bergson, 1859–1941” (2007, nr 8, lk 1779–1792; tlk Margus Ott); “Nietzsche ja filosoofia: Uus mõttepilt” (2011, nr 10, lk 1860–1870; tlk Eik Hermann) ja “Mis on dispositiiv?” (2019, nr 6, lk 1083–1091; tlk Jüri Lipping). *Toim.*

seos, annab tunnistust *Ajapildi* lõpus esitatud tõdemus, et kunagi saabub aeg, mil tuleb küsimuse juurest “Mis on film?” liikuda küsimuse juurde “Mis on filosoofia?” — sellist pealkirja kandiski Deleuze’i viimane, 1991. aastal ilmunud raamat (Deleuze, Guattari 2014).

Deleuze’i filosoofia üldisemaltki ei püsi ühes vallas paigal, vaid liigub sujuvalt nt bioloogiast või füüsikast sotsiaaliasse. Filosoofilise tegevuse ehk mõistete loomise vajadus ilmneb ennekõike kohtumispaikades. Sest ka probleemid, mis sunnivad uusi mõisteid leiutama, eiistu turvaliselt ühes valdkonnas, vaid sunnivad mõtlema (kui kasutada praegu populaarset terminit) transdistsiplinaarselt (vt Maniglier 2021). Ainult valdkondade piire ületades saab filosoof hakata maailmast mõtlema — või siis, maailma mõtlema.

Mis küsimus see siis on, mida Deleuze filosoofiale ja kinokunstile ühiseks peab? Deleuze vastab sellele ühes intervjuus õnneks ise: “[M]ulle jättis sügava mulje üks kohtumine: mulle meeldisid autorid, kes nõudsid, et mõtlemisse tuleb sisse viia liikumine, “tõeline” liikumine [---]. Kuidas sain ma filmikunsti avastamata jätta, kui see sisestab pilti “tõelise” liikumise? Tegemist ei olnud filosoofia rakendamisega filmile; kuid filosoofiast viib filmikunsti juurde otsetee. Ja vastupidi, filmikunstist filosoofiasse” (1986: 25–26). Niisiis, Deleuze’i küsimus, mis läbib kogu tema filosoofiat: kuidas panna mõte liikuma, “tõeliselt” liikuma? Kuidas panna maailm liikuma, nii et saaksime käsitleda asju nende saamisen, võimelisuses, nende kujunemise ajas? Kuidas tabada tõelist liikumist?

Kuid Deleuze’i suhtumine pilti või kujutisse ei olnud alati sooviv. *Erinevuse ja korduse* (Deleuze 2014) kolmas peatükk loob mõiste “mõttepilt”¹ (*image de la pensée*), mis väga lihtsustatult öeldes viitab dogmaatilisele arusaamale mõtlemisest — mina tunneb ära objekti ning seekaudu tunneb ära ka iseennast. Mõtlemine tähendaks niisiis peaaeglikult äratundmist, nii objektide kui enese äratundmist subjektina. Mõtlemine kuulub subjektile, kes mõtleb maailmast. Säärane tavamõistustlik arusaam käsitab mõtlemist just nimelt tavalise, keskpärasena. Mõttepilt laseb uskuda, “justkui mõtlemine ei peakski otsima oma mudeleid kummalisematest või kompromiteerivamatest seiklustest” (Deleuze 2014: 235). 1968. aastal kutsus Deleuze üles mõtlema ilma pildita, piirava kujutiseta (2014: 230). 1991. aastal ta küsib aga juba: kas pole nii, et “iga suur filosoof [---] joonistab uue mõttepildi” (Deleuze, Guattari 2014: 53)? Pilt või kujutis on vahepealse ajaga muutunud millestki piiravast ja dogmaatilisest mõttepotentsiaalsust väljendavaks. Nüüd saab Deleuze mõtte liikumist, mõtlemise aega käsitleda pildiliselt: mõte lii-

¹Margus Oti tõlkes “mõtte kujutis”.

gub kujutades. Säärase muutuse juures mängib suurt rolli just nimelt filmikunst, aga ka kunst üldisemalt (vt nt Deleuze 2002). Mida enam Deleuze kunstist mõtles, seda “loomingulisemaks muutus tema arusaam pildist” (Dronsfeld 2012: 412). Aga see ei ole ometi niisama lihtne: film on liikuv pilt, järelikult lubab panna mõtte liikuma. . . Tuleks täpsemalt uurida, kuidas jõuab Deleuze vormelini “aju on ekraan” (*le cerveau, c’est l’écran*).

Deleuze’i ei huvita asjad nende (f)aktuaalses olemises. Teda huvitavad piirid, vägi, virtuaalsus, tekkimine (genees). Kuidas asjad saavad? Nagu Eik Hermann (2014: 251) ütleb, on Deleuze’i jaoks küsimused “Mis on *x*?” ja “Mis *x* veel võib olla?” õigupoolest eristamatud. Sest saamine, kujunemine tähendab alati millekski teiseks saamist, mitte juba eelnevalt paikapandud identiteedi ja vormi omandamist. “Mis on film?” või “Mis on filmikunst?” küsivad samamoodi selle järele, mis on filmikunsti potentsiaalsus, selle piir ja horisont — mida on filmikunst võimeline tegema? Mis on film aetuna tema viimse piirini? Vastus on lihtne: film muudab tajutavaks “pisut aega tema puhtal kujul” (*un peu de temps à l’état pur*),² virtuaalsust ennast. Filmipildi horisondil terendab aeg — Deleuze’i filosoofia üks põhimõisteid ja -probleeme.

Vastus võib küll lihtne olla, kuid selle kujunemine on veidi keerukam. Siin esitan väga skemaatilise ja lihtsustava ülevaate/tõlgenduse.

Film ei ole keel, ta ei koosne lausungitest, nagu arvas Christian Metz (vt nt 1971). Film kujutab, tema märkideks on pildid. Metz’i Sausure’i ja keele asemel võtab Deleuze appi Charles Peirce’i ja märgid ning Henri Bergsoni ja kestuse. Peirce’i “puhas semiootika” võimaldab mõelda märkidest mitte keele ja tähistamise, vaid pildi ja kujutamise kaudu. Kujutamine ei ole tähistamine. Film ei tähista midagi endast väljapoole jäävat (ta ei ole tegelikkuse representatsioon). Kui midagi jääb filmist välja, siis on see immanentne väljaspoolsus: kaadrivälisus, heli jne. Filmis eneses luuakse väljaspoolsus. Film kujundab maailma, s.t loob omaenese aegruumi. Ja ta loob selle aegruumi inimvälisest vaatenurgast: kaamera vaade ei kuulu inimesele. Filmil on seega võime inimõtte ja -taju “minast” lahti raputada. Sarnaselt Peirce’ile ei huvita Deleuze’i selle või tolle inimese mõtlemine, vaid mõte ise — kuidas töötab mõte? Filmikunst annab selle uurimiseks suurepärase võimaluse, kuna haagib taju inimsilmast lahti.

Filmikunst ei pääse sellest, et kujutada aega liikumise kaudu ehk kaudselt. Just seda teeb “liikumispilt”, mis iseloomustab Deleuze’i järgi klassikalist filmikunsti, nt sõdadevahelist Hollywoodi. Aeg on al-

²Marcel Prousti väljend, mis on pärit romaanisarja *Kadunud aega otsimas* viimasest teosest pealkirjaga *Taasleitud aeg* (Proust 2004: 220).

lutatud liikumisele. Filmi tegelased tajuvad midagi, see mõjutab neid kuidagiviisi ning see mõju paneb nad kindlal viisil tegutsema. Liikumispilt jaguneb tajupildiks, mõjupildiks ja tegutsemispildiks (*l'image-perception, l'image-affection, l'image-action*). Liikumise skeem — taju-mõju-tegu — võib lõpmatuseni keerustuda, siin võivad konflikti sattuda lugematute tegelaste huvid, süžee võidakse esitada tagurpidi või segipaisatult, ent lõpuks seotakse kõik sidusaks tervikuks. Liikumispilt rajaneb sensomotoorsel skeemil: taju ja liigutuste ühtsus ja vastavus. See taastab seega (inimliku) vaatepunkti ja ratsionaalsuse — võimalus samastuda “õigesti”, “õiglaselt”, moraalselt käituvate tegelastega. Liikumispilti varitseb seetõttu pidev oht muutuda klišeeks, sest kliše on nimelt “asja sensomotoorne kujutis”. Ja kui film hakkab liikuma klišeid pidi (taju-, tegevus-, tundemustrid), mõtleb ta juba meie eest, mitte ei pane meid mõtlema. Jääbki üle kas samastuda või vastanduda, kaasa minna või tõrjuda. Automaatse kaasamineku ekstaasi ülim väljendus on Leni Riefenstahli suurejooneline propaganda. Liikumispildi trajektor on seega kas labane kliše või “kütkestav fašism” (vt Sontag 2002), iseenese joovastunud allasurumine. Pole siis ime, et Deleuze nõuab kinokunstilt enamat (ilmselt on ka juba selge, et Deleuze räägib ainult meistriteostest, väärtfilmidest; “halbade filmide” peale ta aega ei raiska).

Pärast Teist maailmasõda asjad muutuvad, õigemini, peavad muutuma. Sensomotoorne skeem laguneb laiali. Liikumispilt satub kriisi, sest enam ei ole võimalik uskuda kenasti kokku seotud ja koherentsetesse süžeedesse. Maailm ei ole loogiliste seoste abil mõistetav; tegu ei saa enam afektile vastata, seda rahuldada. Maailm ei allu enam tegutsemisele. Hakkab välja kujunema “ajapilt”. Liikumis- ja ajapildi vahelülks on Alfred Hitchcock, kes lõi “mentaalse pildi” (*l'image mentale*), kus liikumine ei toimu enam tegelaste füüsilise käitumise kaudu, vaid nende peas: mõtlemine ja hingeliigutused panevad süžee liikuma (nt *Tagaaken* (Rear Window, 1954) või *Peapööritus* (Vertigo, 1958)). Ent sellest ei piisa, et kujutada aega ennast. Sensomotoorne skeem püsib koos. Selle võimaluse avab liikumispildi kriisist sündinud Itaalia uusrealism, mille tegelased on tegutsejatest pealtvaatajateks muutunud. Uusrealism on (pealt)vaataja, mitte enam tegutsemise kino (*un cinéma de voyant, non plus d'action*). Tegelased leiavad end maailmast, mis neile ei allu. Maailma ei huvita enam tegelased; nendel ei ole võimalik maailma muuta. Tegelasi kui tegutsejaid enam ei ole; seetõttu ei ole ka vaatajal enam kellegagi samastuda.

Süžeed edasi viiva liikumise asemele tõuseb see, mille liikumine varjutas: tegutsemise intervall. Ajapilt tõstab esile tegude vahele jääva intervalli: tegelast mõjutab miski, tegelane tajub midagi. Kuid ajapilt ei

kujuta enam afekti ja tegelase ühtsust; afekt liigub tegelasest läbi, siseneb keskkonda, läheb oma teed. Tajus ja afekt ei ole enam “minu omad”, nad mitte ei võimalda mul tegutseda, vaid halvavad. Ja see vahepealsus, halvatus kestab terve filmi: tegutsemiseni ei jõuta, see polegi enam eesmärk, sest tegutseda ei ole mõtet. Ajapilt on vahepealsuse, lõhe ja katkestuse pilt. Sellest lahust paistab aeg. Mitte antud tegevuse aeg, vaid ajatervik, maailma aeg. Liikumine ei ole enam selle või tolle keha, tegelase, tegevuse liikumine ehk sündmuste jada, vaid maailma saamise liikumine — impersonaalne sündmus, puhas nähtav ja kuuldav pilt, mis ei viita millelegi/kellelegi konkreetsele. Ajast võib, Claire Colebrookki kokkuvõtivate sõnade järgi, mõelda kui “erinevuse võimest, mille kaudu liigume virtuaalsest aktuaalsesse, kõigist võimalikest sündnitistest ja kalduvustest aktualiseeritud sündmustesse” (2002: 33).

Mõelgem näiteks Michelangelo Antonioni *Seiklusele* (L'avventura, 1960), kus kadunud Anna otsing kipub ise pidevalt kaotsi minema, sest filmi tegelased ei suuda hüljatud “mis tahes ruumis” (*espace quelconque*) välja joonistada lühikestki mõtestatud tegevusjoont, nii et suvalised kõrvaltegelased peavad neile meelde tuletama, et nad on ot-singul. Kadumisele üles ehitatud film kaotab kadumise. Või Deleuze'i raamatute järgsest ajast Béla Tarrile, kelle *Torino hobuse* (A torinói ló, 2011) kujutatav lõpp, mis vältab terve filmi, ei ole sugugi millegi või kellegi lõpp, vaid lõpp üldiselt; isegi mitte selle konkreetse maailma lõpp, vaid (maa)ilmsuse enese lõpp. Maailm on puudu. . . Igikestev argisus kui lõpu aeg. Või mõelgem David Lynchi *Twin Peaks*'i kolmandale hooajale (*Twin Peaks: The Return*, 2017), milles peategelasest on järele jäänud kõigest kest, keha, mida liigutatakse ning mille “mina” on eri aegruumidesse laiali paisatud, nii et “mina” ehk tegutseja taastamine ei saa olla muud kui maailma enese peal tarvitatav vägivald, misjärel maailm rebeneb: “Mis aasta praegu on?” Sensomotoorne skeem ise osutub siinkohal vägivaldseks.

Ajapildis ei ole filmipilt kunagi ainult olevikus, see, mida parasjagu ekraanil näidatakse. Filmipildis on alati kohal ka tulevik ja minevik, potentsiaalsus ja mälu, saamine ja kujundatus. Ja kuna mäletamine on alati uus loomine, nii et miski ei jää minevikku pidama, vaid kujuneb pidevalt edasi, luuakse alata uuesti, siis ei ole ajapildi puhul võimalik tõmmata lihtsat piiri eelneva ja järgneva, mineviku, tuleviku ja oleviku vahele. Veel enam, lõppeks ei ole enam selge, kellele mälestused ja tuleviku suunatud kujutlused kuuluvad — need muutuvad ebaisikuliseks, isikuid läbivaks ja neid indiviididena kehtestavaks. Nii et küsimusele, kes on antud tegelane, saab vastata ainult: (alati juba) keegi teine. Suurepärane hiljutine näide on Céline Sciamma *Leegitseva tütarlapse portree* (Portrait d'une jeune fille en feu, 2019), mis on palju enam aja-

kui ajastufilm. Héloïse, portreeritav, kes keeldub poseerimast, liigub rannal. Tema nägu vaadates ei näe me ainult tema nägu, vaid ka seda, kuidas näojooned potentsiaalselt maaliks vormuvad. Rannal kõndiv naine on samal ajal kunstiteose potentsiaalsus — tulevik. Edasi, joonistamise protsessi näidates ei kujuta kaamera üksnes kunstniku, Marianne'i liigutusi, vaid samal ajal ka seda, kuidas Marianne puuduva modelli näojooni meenutab, kuidas nad konkreetseteks joonteks materialiseeruvad. Ent samas kujutatakse ka seda, kuidas nad mälus hägustuvad, laiali valguvad. Aktualiseerumine ei kasuta kunagi ära kogu virtuaalsust; alati jääb midagi üle. Asjad on alati midagi rohkemat, kui nad on “tegelikult”, oma (f)aktuaalsuses. Asjad on pidevas (millekski teiseks) saamis. Seepärast tabab leek portreeritava Héloïse'i “olemust” kõige paremini: ta on veel midagi, midagi, mida siin (f)aktuaalselt ei ole, aga mis on virtuaalselt tegelik — armastus, kunst, karakter, intiimsus, ühiskond, üksildus, aga ka muie, piinlikkustunne, kõnnak, veetilgad põsel ja nõnda edasi. Film liigubki esmastest “kontuuridest” lõpuvõtte “elava portreeni”, mis plahvatab Vivaldi saatel igaviku suunas: mida täpsemaks ja peenemaks — ainulisemaks —, seda universaalsemaks (elu, armastuse ja kunsti enese võimalikkus siin ja praegu). Deleuze'i sõnavaras: mida aktuaalsemaks, seda virtuaalsemaks.

Niisiis, aeg ei allu siin enam liikumisele, aeg ei ole sündmuste jada. Ajapilt kujutab maailma kujunemist, tuues esile näidatava virtuaalsuse, näidates tema võimalikku aktualiseerumist, kuid sessamas dünaamikas hakkab aktuaalsus taas kord liikuma virtuaalsuse suunas. Asi ei püsi enesega samane. Ajapildi horisondiks on asjade vägi: mis nad veel olla võivad? See on Deleuze'i filosoofia probleem: kuidas kujutada maailma tema kujunemises, tekkimises, liikumises? Film teeb selle probleemi, mis eelnevalt oli ainult mõeldav, nähtavaks ja tajutavaks. Film mõtleb maailma kujunemist: ekraan on aju, aju on ekraan. Seetõttu oligi Deleuze'il vaja kinos käia.

Saatesõna kirjutamist toetas PRG314 “Semiootiline sobivus kui biokultuurilise diversiteedi mehhanism: ebastabiilsus ja kestlikkus uutes keskkondades”.

Ott Puumeister

Kirjandus

- Colebrook, Claire 2002. *Gilles Deleuze*. (Routledge Critical Thinkers.) London & New York: Routledge
- Deleuze, Gilles 1983. *Cinéma 1: L'image-mouvement*. Paris: Les Éditions de Minuit
- Deleuze, Gilles 1985. *Cinéma 2: L'image-temps*. Paris: Les Éditions de Minuit
- Deleuze, Gilles 1986. Le cerveau, c'est l'écran. — *Cahiers du cinéma*, Vol. 380, p. 25–32
- Deleuze, Gilles 2002 [1981]. *Francis Bacon: Logique de la sensation*. Paris: Éditions du Seuil
- Deleuze, Gilles 2014 [1968]. *Erinevus ja kordus*. Tlk Margus Ott. Tartu: Ilmamaa
- Deleuze, Gilles, Félix Guattari 2014 [1991]. *Mis on filosoofia?* Tlk Anti Saar. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- Dronsfeld, Jonathan 2012. Deleuze and the Image of Thought. — *Philosophy Today*, Vol. 56, No. 4, pp. 404–414
- Hermann, Eik 2014. Järeldõna. Mis filosoofia olla võib? — G. Deleuze, F. Guattari. *Mis on filosoofia?* Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 219–251
- Maniglier, Patrice 2021. Problem and Structure: Bachelard, Deleuze and Transdisciplinarity. — *Theory, Culture & Society*, Vol. 38, No. 2, pp. 25–45. <https://doi.org/10.1177/0263276419878245>
- Metz, Christian 1971. *Langage et cinéma*. Paris: Larousse
- Proust, Marcel 2004 [1927]. *Taasleitud aeg*. Tlk Tõnu Õnnepalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Sontag, Susan 2002. *Vaikuse esteetika: esseed*. Tlk Berk Vaher. Tallinn: Kunst

JAANIKA KOLK. Kurbus (2021)

LUULET

Maki Starfield

Tõlkinud Jüri Talvet

1

kohtumine ja
sõbralik hüvastijätt —
jumalik hingus

2

suvetaevas
kodutute
kasside kaja

3

september möödub
Dalí kella silmuses
hullunud kass

meeting 逢い別れ. — summer sky 夏の空. — September now gone 九月去り. — whiteness of the cat 満月に. — roof tiles 野良猫の. — winter moon 寒月や. — within these flowers 花のなか. — his photo あのひとの. — a parasol パラソルや. — wheat ripens 麦熟れて. — vacant looks 向日葵と. — Gogh's hands ひまわりの種をまく. — cherry blossoms 花のした. — mirage of cherry blossoms 幻の. — an almond tree ゴッホ描く.

4

kassi vaelevus
mis liigutas
täiskuudki

5

kodutu kass saab
koos kuuga jalutada
katusekividel

6

talvine kuu
trummeldan söögipulki
kutsun kassi

7

neis lilledes
vahetame sõnu
vahetame lembusi

8

ta päevapilt
mu südames peidus —
jaanimardikas

9

päevavari —
poisi üürike
arm

10

nisu küpseb —
vihma lõhn
justnagu sina

11

lagedad pilgud —
päevalill
ja kodutu mees

12

Van Goghi käed
mis külavad päevalilleaseemneid
on terve mõistuse juures

13

õitsevad kirsid
nende all mäluta
alasti naised

14

kujutluses näen kirsiõisi
õõtsuvad ja õõtsuvad —
ma mõtisklen

15

Van Goghi
maalitud mandlipuu
kaeb mu tulevikku

1972. aastal Ehimes sündinud MAKI STARFIELD (kodanikunimega Kageura Maki) omandas humanitaarteaduste magistrikraadi Tōkyō Sophia ülikoolis. Seejärel täiendas ta oma haridusteed Kanadas, saades seal diplomi Niagara rahvusvahelise ärijuhtimise koolist ja inglise keele (võõrkeelena) õpetamise erialal St. George'i rahvusvahelisest kolledžist. Haikuluulet hakkas ta viljelema 2008. aastal, paistes peagi silma rahvusvahelistes jaapani-inglise kakskeelsetes väljaannetes (enamasti e-raamatutes) ilmunud loominguga. Tema haikusid on tõlgitud rohkem kui tosinasse keelde.

2020. aastal ilmus JUNPA (Japan Universal Poets Association) väljaandel Maki Starfieldi kakskeelne haikukogu *Roosibukett* (Bouquet of Roses — 薔薇の花束) ja ta pälvis maineka Naji Naamani rahvusvahelise kirjandusauhinna (alajaotuses “creativity prize”). Ta on ka ise JUNPA liige. Lisaks on ta oma annet ilmutanud ja näitustel esinenud maalikunstnikuna. Siin tõlgitud kimbu haikusid *Roosibuketist* on avaldamiseks valinud autor.

Olen tänulik Taimi Pavesele, kes tõlkeid võrdles jaapani algupärandiga ja mitmes kohas täpsustada aitas.

J. T.

ULIXES

9. ptk: Skylla ja Charybdis

James Joyce

Tõlkinud Kullo Vende

James Joyce. *Ulysses*. — www.gutenberg.org/files/4300/4300-h/4300-h.htm. Vt ka Märt Väljataga tõlkes, kommentaaride ja järelsõnadega peatükke I–III “Telemachos”, “Nestor” ja “Proteus” ajakirjas *Vikerkaar* (1992, nr 9, lk 2–18; 1993, nr 5, lk 3–15; 1991, nr 2, lk 10–24), IV peatükki “Kalypso” Kullo Vende tõlkes, kommentaaride ja järelsõnaga samas (2016, nr 7/8, lk 48–66), V peatüki “Lootosesööjad” tõlget Kullo Vendelt *Akadeemias* (2017, nr 12, lk 2207–2229), VI peatüki “Hades” tõlget temalt samas (2018, nr 11, lk 2016–2036; nr 12, lk 2206–2226), VII peatüki tõlget “Aiolos” (2019, nr 11, lk 2037–2086) ja VIII peatüki tõlget “Laistrügoonid” (2020, nr 8, lk 1435–1483), samuti löike Jaak Rähesoo tõlkes kogumikus *Antiigist postmodernismini: Gümnaasiumi lugemik* (Tallinn: Koolibri, 2009, lk 300–303) ja Andres Ehini tõlkes antoloogias *Kaksainus: Maailma armastusluulet* (Tallinn: Huma, 2004, lk 140).

Nende antiikmütoloogiast tuntud koletiste — kaljul elava Skylla ja veekeerises elava Charybdise vahelt pidi läbi pääsema Odysseus. Siinses episoodis on minategelase (s.o Joyce'i) rollis Stephen Dedalus, kes on Dublini Rahvusraamatukogus korraldanud kitsa ringi arutelu Shakespeare'i üle. — Siin ja edaspidi, nagu ka eelmistes peatükkides, põhineb enamik tõlkija joonealuseid märkusi Don Giffordi kommentaaridel, mis on veebis leitavad pealkirja all “Ulysses Annotated”. *Tlk.*

Viisakalt, soovides neid lohutada, nurrus kveekerbibliotekaar¹:

– Ja meil on ju, üks ole, need hindamatud *Wilhelm Meistri* leheküljed. Suurelt poeedilt suure vennaspoeedi kohta. Kõhelev hing, kes tõstab relvad hädamere vastu, kui teda rebestavad vastu-käivad kahtlused, mida päriseluski näha võib.

Härjanaha kriuksudes astus ta pühalikul põrandal galjarda-hüpakuga sammu ettepoole ja teise galjardahüpakuga sammu tahapoole.

Käratu teenindaja andis vaid pisut paotatud ukse vahelt talle käratult märku.

– Otsekohe, ütles ta ja juba kriuksatas minema, ometi viivitades. Ilus saamatu unistaja, kes karmide faktide ees hätta jääb. Alati on tunne, et Goethe arvamused on nii tõesed. Tõesed, kui analüüsida igapidi.

Topeltkriuksudes kurantis ta analüüsiga minema. Kiilas, ülinnukana ukse juures küünitas ta oma suure kõrva tervenisti teenindaja sõnade poole, kuulas need ära ja oligi läinud.

Kaks lahkusid.

– Monsieur de la Palice,² ilkus Stephen, oli viisteist minutit enne surma elus.

– Kas sa oled leidnud need kuus vaprat tohtrit, küsis vanema mehena sapiselt John Eglinton,³ kes sinu dikteerimisel *Kaotatud*

¹Siin karikeerib Joyce korraka nii kveekereid kui ka Iirimaa Rahvusraamatukogu pearaamatukoguhoidjat Thomas William Lysterit (1855–1922), direktor 1895–1920, kes tegelikult kveeker ei olnudki. Lyster sekkub korduvalt Stepheni ja ta kaaslaste arutelusse.

²Jacques de La Palice (1470–1525) oli Prantsuse väejuht ning kõrge aukandja mitme kuninga teenistuses, langes Pavia lahingus Karl V sõjaväe vastu vangi ja hukati.

³Seda varjunime kasutas modernismivastane kirjanduskriitik William Kirkpatrick Magee (1868–1961), kes 1904. aastal sai Rahvusraamatukogu abiraamatukoguhoidjaks ning asutas ajakirja *Dana* (1904–1905), mille toimetajana ta lükkas tagasi Joyce'i *Kunstniku noorpõlveportree*; valas kriitikuna ka hiljem sappi Joyce'i teostele.

paradiisi kirjutaksid? Tema paneb pealkirjaks “Saatana südamevalu”.⁴

Naerata. Naerata Cranly⁵ naeratust.

*Naist ta kõditas
siis ka patsutas
siis lükkas sisse naiste kateetri
sest oli ju tohter ta
tudeng nii lusta...*⁶

– Mulle tundub, et *Hamleti* jaoks on sul veel ühte vaja. Müstikuvaim peab kalliks seitsset. Säravaks seitsmikuks nimetab W. B.⁷ neid.

Vilkuvsilmsena otsis ta ruske kolp oma rohekuplise laualambi kõrval tumerohelisemast varjust habetunud nägu, pühakusilmset ollavit.⁸ Ta naeris tasakesi, Trinity maksuvaba õppuri⁹ naeru, see jäi vastuseta.

⁴Stephenil on olnud mõttes kirjutada kuue arstiüliõpilase abiga Miltoni poeemi uusversioon. *Saatana südamevalu* (The Sorrows of Satan) oli Marie Corelli (Mary Mackay; 1855–1924) 1895. aastal ilmunud ja laineid löönud romaan.

⁵Stepheni homoseksuaalne sõber romaani 3. peatükist.

⁶Katkend Oliver Gogarty (1878–1957) nilbest, trükis ilmunata luuletusest “Tohter Dick ja tohter Davy”, kus vastandatakse Dicki erakordne seksuaalne ja Davy erakordne finantsiline osavus.

⁷W. B. on Iiri luuletaja William Butler Yeats (1865–1939), tema vihjatav luuletus on “Hällilaul”, kus mõeldud on seitsset planeeti.

⁸Eglinton püüdis tabada Iiri kirjaniku Georg William Russelli (1867–1935) ehk AE nägu. *Ollav* tähendas vanaiiri keeles teadja-meest.

⁹Dublini Trinity College vabastas mõned õppurid õppemaksust, selle eest pidid nad kaasüliõpilasi teenima ja muidki teenijatöid tegema.

*Ja pilliv Saatan hulga ristipuid
täis nuttis inglipsisaraid.
Ed egli avea del cul fatto trombetta.*¹⁰

Mu narrused on tema käes pantvangis.

Cranly üksteist ustavat Wicklow' meest oma isade maa vastastamiseks.¹¹ Poolhambutu Kathleen, tema neli kaunist haljast aasa, võõras mees tema majas.¹² Ja veel üks, kes läheb teda tervitama: *ave, rabbi*: Tinaheli tosin.¹³ Varjulises orus huilutab ta neid. Oma hinge nooruse jätsin ma mehele, ööst öösse. Jumalaga. Kivi kotti.¹⁴

Mulligan sai mult telegrammi.

Narrus. Lase edasi.

– Meie noortel iiri bardidel, laitis John Eglinton, tuleb alles luua selline kuju, mida maailm seaks saksilasest Shakespeare'i Hamleti kõrvale, kuigi see, et ma teda imetlen nagu ka vana Ben¹⁵, on kaugel jumaldamisest.

¹⁰Need kolm rida on läbi põimitud vihjetest Corelli romaanile, Miltoni poeemile ja deemonite pealikule Dante *Põrgust*. Viimase, Dante rea tõlge on "Ja tegi oma persest trompeti". (Selle heliga vastas pealik oma alluvate ulakale käitumisele.)

¹¹Cranly prototüüp, Joyce'i sõber John Francis Byrne (1880–1960) oli väitnud, et Iirimaa suudaksid päästa 12 meeleskindlat meest ja need mehed on olemas Wicklow' maakonnas.

¹²Yeatsi näidendi *Cathleen ni Houlihan* (1902) nimategelane, Vaene Vanaeit, oli traditsiooniline Iirimaa sümbol. Näidend kajastas 1798. aasta ülestõusu.

¹³Kursiivis on Juuda sõnad Jeesuse äraandmisel ("tere, rabi"), seega vihje Cranly võimalikule reetmisele ühe poolt tema 11 jüngrist. Tinaheli on Wicklow' maakonna linnake, mis hävis 1798. aasta ülestõusu ajal, ent peagi taastati.

¹⁴Siin on Stepheni peas päale Cranly veel nüke J. M. Synge'i (1871–1909) näidendi *Varjulises orus* (In the Shadow of the Glen) pihta, kus naispeategelane, ekslikult arvates, et tema mees, kes ta vastu alati külm olnud, on surnud, huikab ligi teist meest. Oma mees viskab naise sõna lausumata välja: mingu ta siis päälegi meestejahile.

¹⁵Shakespeare'i kaasaegne kuulus poeet ja näitekirjanik Ben John-son (1572–1637).

– Kõik need küsimused on ju puhtalt akadeemilised, kuulutas varjust Russell. Et kas Hamlet on Shakespeare või James I või Essexi krahv. Või vaimulike arutlused Jeesuse ajaloolisuse üle. Kunst peab meile ilmutama ideid, vormituid vaimseid olemusi. Kunstiteose puhul on ülimaks küsimuseks, kui sügavalt elust see lähtub. Gustave Moreau¹⁶ maalidel on maalitud ideid. Shelley sügavaim luule, Hamleti sõnad viivad meie meeled ühendusse igavese tarkusega, Platoni ideede maailmaga. Kõik muu on koolipoiste omavaheline mõlgutlemine.

A. E. on mingile jänkile antud intervjuus rääkinud. Sa pärgel, olgu ma neetud!¹⁷

– Koolimehed olid algul kah koolipoisid, ütles Stephen üliviihakalt. Aristoteleski oli kunagi Platoni koolipoiss.

– Ja loodetavasti on selleks jäänudki, ütles tõsimeelselt John Eglinton. Seda on temast ju nähagi: musterkoolipoiss, diplom kaenla all.

Jälle naeris ta, sedapuhku naeratava habetunud näo poole.

Vormitu vaimolend. Isa, Sõna ja Püha Hingeõhk. Kõikisa, taevane inimene.¹⁸ Hiesos Kristus, iluvõlur, see Logos,¹⁹ kes meis igal hetkel kannatab. Tõesti nii see on. Ma olen tuli altaril. Ma olen ohvrivõi.²⁰

Dunlop, Judge, kõigi roomlaste seas üllaim, A. E., Arval, Keelatud Nimi, kuskil taevakõrguses — K. H., nende ülemõpeta-

¹⁶Gustave Moreau (1826–1898), Prantsuse sümbolistlik maalikunstnik.

¹⁷Sellest intervjuust oli juttu 7. peatükis. Stephen kujutleb, et intervjueri ja võinuks Russelli tookordse jutu pääle nõnda reageerida.

¹⁸Ühes teosoofia harus, nimelt “esoteerilises ristiusus”, väidetakse, et Jumal on piirideta, s.t vormitu, aga kui ta endale piirid seab, saab sündida Sõna, mille Jumal endast välja hingab; ühes idee edasiarenduses hingatakse Jumala ja Sõna ühtest välja Poeg. Kõikisa on Kristus, kes on samal ajal nii piirideta kui piiridega.

¹⁹*Hiesos Kristus* — kreeka k ‘Jeesus Kristus’; *logos* kr k ‘sõna’.

²⁰Siin tsiteerib Stephen *Bhagavadgītā* (eesti k 1980 Linnart Mälli tõlkes, lk 41), millele teosoofia toetub.

ja, kelle isik polnud pühendatuile saladuseks.²¹ Suure valge looži kaasvennad²² jälgisid pidevalt, kas nad saavad kuskil aidata. Kristus koos pruutõega, valgus kui ristivesi, sündinud igielavast neitsist, pattukahetsev soofia, lahkusid budade tasandile.²³ Esoteeriline elu²⁴ ei ole hariliku inimese jaoks. H. I. peavad kõigepäält va-

²¹Daniel Nicol Dunlop (1868–1935) oli Iiri teosoof, teosoofiaajakirjade toimetaja; sai 1896. a Euroopa Teosoofiaühingu alatiseks presidendiks. William Quan Judge (1851–1896) oli Iiri-Ameerika teosoof, kes abistas Helena Blavatskyt (1831–1891) teosoofiaühingu asutamisel. Siin tsiteerib Joyce Judge'ile suunatud irooniaga Antoniusse sõnu äsja lahingus langenud Brutuse kohta Shakespeare'i *Julius Caesarist* (selles peatükis on palju vihjeid Shakespeare'i teostele; joonealustes on eestikeelsed tsitaadid võetud tema kogutud teostest): nimelt olid Judge ja Annie Besant (1847–1933) pärast Blavatsky surma saanud ühingu esikõnelejateks; Besant süüdistas Judge'i salapärase ülemõpetaja nime mainimises; süüdistus ei leidnud kinnitust, kuid teosoofiline liikumine lõhenes seejärel kaheks: ühed toetasid Judge'i, teised Besanti. Arval oli teosoofilise liikumise keskjuhtorgan, mis koosnes 12 liikmest; nimi võeti üle Rooma 12 preestrit-arvaalilt, kes korraldasid maajumalannale pühendatud viljakusriitusi; sarnasust taotleti ka Jeesuse 12 jüngriga. Keelatud Nimega matkiti israeliitide keeldu Jehoova nime suhu võtta; K. H. oli üks kahest Blavatsky õpetajast ehk mahatmast, tiibetlane Koot Hoomi, keda arvati olevat Blavatskyga üleininimlikus otseühenduses ning kelle nimel ühingut juhiti ja selle õpetust arendati.

²²Pärast Judge'i surma kujundas Ameerika teosoof Katherine Tingley (1847–1929) teosoofilise liikumise Judge'i juhitud ülemaailmse haru ümber Üleilmse Vennaskonna Organisatsiooniks. Selle liikmed pidasid end kogu teosoofilise õpetuse müütilise indoeuroopa lätte — Suure Valge Looži ehk Suure Aarjalooži ehk Suure Kesk-Aasia Looži otses-
teks pärijateks.

²³See lause sisaldab kilde Annie Besanti teosoofilisest Kristuse-käsitusest. Nimelt oli üks Egiptuse teoloog 2. sajandil pKr seletanud, et viimasel Kristuse-eelsel ajastul oli Sophia ('tarkus') püüdnud tõusta Kõigekõrgemani ja seepärast langenud kaosesse, kus ta siis pattu kahetsedes Valgust appi hüüdnud. Seepäale saadeti Kristus teda päästma, valgusega kroonima (s.t ristima) ja siis selle oma "pruut-õe" orjapõlvest välja aitama. Budade tasand on neljas, õndsustasand, kus igaüks on tema ise, ent siiski tunneb, et temas on lahutamatult ka kõik teised.

²⁴S.o elu "budade tasandile" tõustes või tõusnuna. Üksnes sellelt tasandilt saab tegutseda maailma Päästjana.

banema halvast karmast.²⁵ Proua Cooper Oakley nägi kord vilksamisi meie väga lugupeetud õe H. P. B. elementaali.²⁶

Ptüi küll! Häbi, ptüi!²⁷ *Pfuiteufel!*²⁸ Sa ei pidaks kaema, maa-dam, ei pidaks jah mitte, kui üks daame oma elementaali välja näitab.

Sisenes härra Best,²⁹ pikk, noor, malbe, hele. Käes hoidis ta elegantselt kladet, uut, suurt, puhast, ergast.

– Too musterkoolipoiss, ütles Stephen, oleks Hamleti mõlgutusi oma vürstliku hinge hauatagusest elust pidanud ebatõenäoseks, ebaoluliseks ja ebaefektseks monoloogiks, sama pinna-pealseks kui Platonil.³⁰

John Eglinton, kulm kortsus, ütles sisemiselt vihast vahutades:

– Ausõna, mind ajab marru, kui ma kuulen, et keegi võrdleb Aristotelest Platoniga.

– Kumb neist kahest, küsis Stephen, oleks mind oma riigist pagendanud?³¹

²⁵H. I. — harilikud inimesed. Teosoofias tabab halb karma (moraalne karistus) inimest siis, kui ta keeldub oma kohuseid täitmast või oma tegude tagajärgede eest vastutamast.

²⁶Isabel Cooper-Oakley (1854–1914) oli edukas ärinaine ning Blavatsky lähedane ühingukaaslane nii Indias kui ka Londonis. Elementaal tähendab teosoofias inimese madalamat ehk surelikku olemust, mis koosneb neljast elemendist: nähtav ehk füüsiline keha, astraalkeha, eluprintsip ja ihaprintsiip. Stephen pilkab siin Blavatsky õpilasi, kes väitsid, et Blavatsky ilmub neile ka pärast surma. Nalja teine pool on elementaali ja genitaali kõlalises sarnasuses.

²⁷Nopped kahest Hamleti monoloogist.

²⁸Sks k 'fuihkurat'.

²⁹Richard Best (1872–1959), Iiri rahvusraamatukogu asedirektor 1904–1923, seejärel kuni 1940. aastani direktor, kes nooruses vaimustus estetidest, imetles suuri stiilimeistreid, nagu Walter Pater (1839–1894) ja Oscar Wilde, hiljem aga tundis rohkem huvi klassika vastu.

³⁰Võiks öelda, et Aristoteles nägi Platoni mõlgutusi hinge surematusest pinnapealsust, sest Platon pidas surematuks üksikisiku hinge, Aristoteles seevastu hinge üldises, vaimse aktiivsuse mõttes.

³¹Ise mõtleb, et Platon.

Tõmba tupest oma kaheteraliseid definitsioonid.³² Igahobuse olemuseks on ideehobune.³³ Pendelvoole ja eone kummardavad nad.³⁴ Jumal: melu tänaval: vägagi peripateetiline.³⁵ Maailma-ruum: kindla päale peab seda nägema.³⁶ Läbi inimvere punastest verelibledest väiksemate ruumide judiroomavad nad pärast Blake'i kannikaid igavikku, sest siinne taimelik maailm on vaid selle igaviku vari.³⁷ Püsida selles, mis on praegu, mis on siin ja mille läbi kogu tulevik vajub minevikku.

Härri Best lähenes armastusväärselt oma kolleegile.

– Haines läks minema, ütles ta.

– Läks või?

– Ma näitasin talle Jubainville'i raamatut.³⁸ Teate ju küll, kui vaimustatud ta on Hyde'i *Connachti armastuslauludest*.³⁹ Ma ei

³²Aristoteles eristas kahesuguseid definitsioone: ühed on nimetavad, teised olemuslikud, põhjusele osutavad.

³³Üks Platoni oponentidest, Antisthenes, olevat öelnud: "Oo Platon, hobust ma näen, aga ideehobust ei näe."

³⁴AE-taoliste neoplatoonikutest teosoofide arvates ilmutab jumal enast tsükliliselt tõusvate ja langevate vooludena planeetide ahela kaudu. Üks tsükel ehk eoon koosneb seitsmest evolutsioonivälja etapist, seitsmest Logose suure eluline ringist. Russelli kirjanikunime AE aluseks ongi ingliskeelse sõna *aeon* algustähed.

³⁵Peripateetiliseks nimetas end Aristotelese filosoofiline koolkond.

³⁶Vastupidi Platoni seisukohale, et ruum on tühjus, väitis Aristoteles, et sädelevaid taevaid tuleb käsitada muustrina, suurejoonelise taiesena.

³⁷Selles lauses on vihjed Dante *Põrgule* (34. laul) ja William Blake'i *Miltonile*. Põrgust väljumiseks ronivad Dante ja Vergilius üle Kokytose järvejääs asuva, parajasti Juudast õgiva Saatana kannikate. Blake pidas tõeliseks ja igaveseks maailma, mis eksisteerib kujutluses, materiaalsel maailma aga ajutiseks, samamoodi kui taim aeglaselt kasvavaks ja lõpuks kaduvaks.

³⁸Collège de France'i keldi kirjanduse professori Marie Henri d'Arbois de Jubainville'i (1827–1910) raamat *Iiri mütoloogiline tsükkel*, mis ilmus Besti ingliskeelses tõlkes 1903. a Dublinis.

³⁹Douglas Hyde (1860–1949) oli Iiri keeleteadlane, kirjanik ja poliitik, üks iiri keele taaskasutusse toomiseks 1893. aastal loodud Gaeli Liiga asutajaid, hiljem esimene Iirimaa president 1938–1945. Ka mainitud raamat ilmus esmatrükis 1893. a. Connacht, üks neljast Iirimaa

suutnudki teda siia arutelu kuulama tuua. Läks Gilli poodi seda ostma.

*Rutta, raamat, tervist vii,
sind ootab tuimem publik,
kuigi kahjuks sinu keel
on maotu igav inglisis.⁴⁰*

– Turbasuits on talle pähe löönud, tähendas John Eglinton.

Meie Inglismaal tunneme. Pattukahetsev varas. Läks minema. Tõmbasin tema suitsu. Vilkuv roheline kivi. Smaragd, mis kui sõrmust on ehtimas merd.⁴¹

– Inimesed ei tea, kui ohtlikud võivad armastuslaulud olla, hoiatas okultselt Russelli kuldmuna.⁴² Liikumised, mis maailmas revolutsioone esile kutsuvad, sünnivad unistustest ja kujutlustest talupoja südames kuskil künganõlval. Neile pole maa mitte pinna, kust kasu lõigata, vaid elav ema. Akadeemia ja areeni hõren-datud õhust saavad sündida vaid kuuešillingised romaanid, vode-

provintsist, asub saare lääneosas. Hyde kogus säälsed iirikeelsed lau-lud, tõlkis nad ise inglise keelde ja avaldas mõlemas keeles korraga.

⁴⁰Esimene salm ühest Douglas Hyde'i luuletusest, mille ta kirju-tas muistsete iiri rahvalaulikute meetrumis. Sõna "tuimem" on Stephen mõttes pannud Hyde'i sõna "peenem" asemele, sest Haines loobus aru-telust.

⁴¹Haines on inglane. Stephenile meenuvad Hainesi sõnad romaani 1. peatükist: "Meie Inglismaal tunneme, et oleme teid üsna ebaõiglaselt kohelnud. Paistab, et süüdi on ajalugu." Pattu kahetses ka üks kahest koos Jeesusega risti poodud kurjategijast (Lk 23: 40–43). Haines pakkus hommikul Stephenile oma smaragdiga hõbeportsigarist suitsu. Seoses sellega meenub Stephenile nii John of Gaunti Inglismaad ülistav fraas "see kalliskivi keset hõbemerde" Shakespeare'i *Richard II*-s (II.1) kui ka John Philpot Currani (1750–1817) siin tsiteeritud Iirimaad ülistav värss. Tegelikult ongi Smaragdisaar (*the Emerald Isle*) just Iirimaa poeetiline nimi.

⁴²Kuldmunaks nimetati teosoofias kõrgeimail vaimseil tasandil mõtlevat pead, mis kogub endasse kõigi kogemuste tulemused, need aga omakorda panevad liikuma ja vormivad tulevase elusid.

villilaulukesed. Prantsusmaa sünnitab Mallarména rikutuse maitsekaima õie, kuid ihaldatud elu saavad näha ainult puhtad südameelt, niisugust elu, mida elavad Homeroose faiaagid.⁴³

Nende sõnade pääle pööras härra Best pärimelise näo Stepheni poole.

– Mallarmé, teate ju küll, ütles ta, on kirjutanud need imelised proosaluuletused, mida Stephen MacKenna⁴⁴ mulle Pariisis ette luges. Ka selle, mis *Hamletist* rääkis. Ta ütleb: *il se promène, lisant au livre de lui-même*, teate ju küll, *jalutab, lugedes raamatut iseendast*. Ta kirjeldab ühes Prantsusmaa linnas mängitud *Hamletit*, teate ju küll, ühes provintsilinnas. Seda reklaamiti.

Lõdva käega kirjutas ta graatsiliselt õhku tillukesti tähemärke.

Hamlet
ou
Le Distrait
*Pièce de Shakespeare*⁴⁵

John Eglintoni taas kortsu läinud kulmule kordas ta:

– *Pièce de Shakespeare*, teate ju küll. See on nii prantsuse moodi. Prantsuse vaatenurk. *Hamlet ou...*

– Hajameelne kerjus,⁴⁶ lõpetas Stephen.

⁴³Russell meenutab siin oma esseed “Rahvuslus ja imperialism” (1901), milles ta kurtis iiri rahvaluule ning rahvustunde väljatõrjumise üle odava massikultuuri poolt. “Puhtad südameelt” on sõnad Jeesuse mäejutlusest: “Õndsad on puhtad südameelt, sest nemad saavad näha Jumalat.” Faiaagid olid Scheria saarel muretult ja üliõnnelikult elanud rahvas, kelle kuningas Alkinoos aitas Odysseusel lõpuks koju Ithakale jõuda.

⁴⁴Stephen MacKenna (1872–1954), iiri ajakirjanik, keeleteadlane ja Plotinose teoste tõlkija.

⁴⁵Hamlet ehk Hajameelne: Shakespeare'i tükk.

⁴⁶1899. aastal kirjutas Rudyard Kipling niisuguse pealkirjaga pika luuletuse, milles ta kutsub üles annetama teise buuri sõtta minevate Briti sõdurite toetuseks.

John Eglinton hakkas naerma.

– Jah, küllap see nõnda ongi, ütles ta. Suurepärase rahvas kahtlemata, kuid mõnes asjas kurvastavalt lühinägelikud.

Toretsev ja kestev liialdamine mõrvaga.⁴⁷

– Hinge timukaks nimetas teda Robert Greene,⁴⁸ ütles Stephen. Ega tal ilmaaegu olnud lihunikust isa, kes pihku sülitades raius ree pealt võetud tapakirvega.⁴⁹ Üheksa elu läks maksma Hamleti isa üks elu. Meie Isa, kes sa oled purgatooriumis. Khakis Hamletid ei kõhkle tulistamast.⁵⁰ Verijuusne tapatalgu viien-das vaatuses ennustab ette seda koonduslaagrit, mida kiidab härra Swinburne.⁵¹

Kusjuures Cranly, kellele mina olin tummaks tentsikuks, jälgis lahinguid kaugelt.

*Mõrtsukate jõmpsikaid ja naisi
vaid meie säästsime...*⁵²

Anglosaksi muige ja jänki tänituse vahel. Alasi ja haamer.

– Ta tahab väita, et *Hamlet* on tondijutt, ütles John Eglinton härra Besti meeleheaks. Nagu too Pickwicki paks poiss tahab ta meile judinaid ihule ajada.

⁴⁷See fraas meenub Stephenile samast Stéphane Mallarmé luuletusest, mida enne tsiteeris Best.

⁴⁸Robert Greene (1558–1592), 16. sajandi populaarne Inglise näitekirjanik, kes kirjutas ka tagedaid pamflette oma ametivendade pihta. Shakespeare'i rünnates kasutas ta väljendit “hinge timukas” küll liha-himu, mitte Shakespeare'i enda kohta.

⁴⁹Vihjeline sõnade *pole-axe* ja *Polack(s)* häälduslikul samasusel põhinev sõnamäng: siin *sledged poleaxe*, *Hamletis* (I.1) *sledged Polack* ‘reega sõitev poolakas’.

⁵⁰Sellega mõistab Stephen hukka tapatalgud nii *Hamletis* kui ka buuri sõdades.

⁵¹Sonetis “Kolonel Bensoni surma puhul” (1901) ütleb Algernon Swinburne, et inglased halastasid buuri naistele ja lastele, päästes nad näljasurmast või tapmisest. Tegelikult hukkus laagrites u 25 000 tsiviilisikut.

⁵²Read Swinburne'i sonetist.

Oo, kuula, kuula!

Mu ihu kuuleb teda: judisedes kuuleb.

*Kui eales oma isa...*⁵³

– Misasi on vaim? küsis Stephen, ise energiast pakil. Kee-
gi, kes on surma tõttu, äraoleku tõttu, käitumise muutumise tõttu
kombitamatuks haihtunud. Elizabethi-aegne London asus Strat-
fordist niisama kaugel, kui kõlvatu Pariis asub neitsilikust Dub-
linist. Kes on see vaim, kes *limbus patrum*’ist⁵⁴ naaseb maailma,
kus ta on unustatud? Kes on kuningas Hamlet?

John Eglinton nihutas oma kõhetut keha, nõjatus tagasi, et
seisukohta võtta.

Kehitas end.

– On sama kellaaeg juuni keskel nagu praegu, nentis Stephen,
heites kiire paluva pilgu, et nad kuulaksid. Kaldaäärsel teatri-
majal⁵⁵ on lipp väljas. Selle lähedal Pariisi aia süvendis mõmised
karu Sackerson.⁵⁶ Püstijalapubliku hulgas mäluvad kunagi koos
Drake’iga merd sõitnud mastimadrused oma vorstijuppe.

Kohalikku värvingut. Sisse põimida kõik, mida ma tean. Et
nad tunneksid end tolles ajas olevana.

– Shakespeare on väljunud Silveri tänava hugenottide majast
ja sammub piki jõekallast, möödudes luigeaedikust. Ta ei peatu

⁵³See ja eelnev katke on Hamleti isa vaimu tekstist Georg Mere tõl-
kes: “Kui eales oma isa armastasid ... siis tasu tema loomuvastane / ja
ilge mõrv.”

⁵⁴S.t ‘Paradiisi ooteruumist’. *Limbus Patrum* tähistas katoliku teks-
tides paika põrgus, kus hoiti Vana Testamendi patriarhe ja prohveteid,
kuni Kristus nad vabastas ja taevasse viis; Shakespeare’i-aegses slängis
tähistas see väljend vanglat.

⁵⁵Shakespeare’i Globe’i-teater Thamesi jõe lõunakaldal.

⁵⁶Karule, keda aias koertega õrritati (nagu ka härja), on antud tema
taltsutaja nimi.

aga söötma luigeema, kes oma noorperet kõrkjate poole utsitab. Avoni luigel on muud mõtted peas.⁵⁷

Koha kujutamise. Ignatius Loyola, tõtta mulle appi!⁵⁸

– Näitemäng algab. Varjust tuleb lavale mingile õukonnakergatsile kuulunud, kolikambrist leitud soomusrüüs näitleja, jassakas bassihäälega mees. See on vaim, kuningas, kes on kuningas ja ei ole kaa⁵⁹, ja see näitleja on Shakespeare, kes, kui välja arvata edevusele kulunud aastad, on kogu elu *Hamletit* uurinud, et kummituse rolli mängida. Ta räägib oma teksti Burbage'ile, noorele näitlejale, kes seisab ta ees teispool vahariidest pilve, pöördudes ta poole nimepidi:

Hamlet, ma olen sinu isa vaim,

paludes, et ta kuulaks. Oma hinge pojale räägib ta, printsile, noorele Hamletile, ning oma ihu pojale, Hamnet Shakespeare'ile, kes Stratfordis suri,⁶⁰ et ta nimekaim võiks elada igavesti.

Kas on võimalik, et too näitleja Shakespeare, vaim äraoleku tõttu, kes kannab Taani maetud kuninga rüüd, vaim surma tõttu, räägib omaenda sõnu omaenda poja nime kandjale (kui Hamnet Shakespeare oleks elus olnud, olnuks ta prints Hamleti nimekaim), kas on võimalik, tahan ma teada, või tõenäolinegi, et ta ei teinud või ei näinud ette noist eeldusist tulenevat loogilist järeldust: sina oled see kõigest ilma jäetud poeg; mina olen see mõrva-

⁵⁷Londonis elas Shakespeare Silveri tänavas 16. sajandil Prantsusmaalt hugenottide tagakiusamise eest põgenenud Mountjoy pere juures. Avoni jõe ääres on Shakespeare'i sünnilinn Stratford.

⁵⁸Stephen oli õppinud jesuiitide koolis. Nüüd loodab ta oma kuulajate veenmiseks abi leida Ignatius Loyola *Vaimulike harjutuste* (kirjutatud 1522–1524) palvetamise õpetusest, mille järgi tuleb kõigepäält välja ehitada — manada vaimusilma ette — paik, kus miski asub või toimub, eeldades kõiges nii Jumala kui ka enese juuresolekut ning rakendades kujutluses kõiki meeli: näha, kuulda, haista ja puudutada kõiki selle paiga detaile.

⁵⁹Vihje John Fletcheri (1579–1625) tragikomöödiale *A King and No King* (1611).

⁶⁰Shakespeare'i ainus poeg Hamnet sündis 1585. ja suri 1596. a.

tud isa; su ema on see süüdiolev kuninganna, Ann Shakespeare, sündinud Hathaway?

– Kuid see suurmehe perekonnaellu piilumine, alustas läbematult Russell.

Oled see sina, aumees?⁶¹

– Pakub huvi vaid köstrile. Tähendab meil on ju näidendid. Tähendab kui me loeme poeetilist *Kuningas Leari*, mis loeb meile siis see, kuidas elas poeet? Mis elamisse puutub, siis seda võivad meie eest me teenrid teha, nagu ütles Villiers de l'Isle.⁶² Milleks piiluda ja kiigata oma aja kulissidetagust keelepeksu, et kas poeet on võlgades või joob? Meil on *Kuningas Lear* — ja see on surematu.

Härra Besti nägu, kelle poole see oli öeldud, ilmutas nõusolekut.

*Ujuta nad üle oma lainetega ja oma vetega,
Mananaan, Mananaan MacLir...⁶³*

Kuda jääb selle naelaga, isandake, mis ta sulle laenas, kui sa näljas olid?

Jessas, mul oli seda vaja.

Eks võta siis see noobel⁶⁴.

Mine sa! Suurema osa sellest kulutasid sa Georgina Johnsoni, vaimuliku tütre süngis. *Agenbite of inwit*.⁶⁵

⁶¹Georg Meri on selle lause, mille Hamlet pillas lavalt lahkunud isa vaimu lava alt kostvale häälele, tõlkinud “Kas sina ka siin, kaevur?”.

⁶²Viide Prantsuse autori Jean Auguste de Villiers de l'Isle Adami (1838–1889) näidendile *Axel*, kus peategelane keeldub pärast äsja kogetud ülimalt armuõnne edasi elamast, öeldes, et see oleks pühaduse rüvetamine: “Elada? Las teevad seda meie eest me teenrid.”

⁶³Oma hüpoteesi ebaedus pettunud Stephen tsiteerib mõttes loitsu Russell'i enda värssdraamast *Deirdre* (1902), kus üks druiid manab muistse iiri merejumala Mananaan MacLiri needust muistse rüütelkonna pääle. Järgneb Stepheni sisemono-dialoog Russelliga, kes talle kunagi raha laenas.

⁶⁴Vanaaegne, kuni 1461. aastani käibel olnud Inglise kuldmünt.

⁶⁵*Süüimepiin* — keskaegse vooruste ja pattude käsiraamatu pealkiri.

Kas sa kavatsed selle tagasi maksta?

Jah, muidugi.

Millal? Kohe?

Ee... Ei.

Millal siis?

Ma olen kõige eest ise maksnud. Ma olen kõige eest ise maksnud.

Pean'd-pea. Tema on tõispoolt Boyne'i jõepiiri⁶⁶. Kirdenurgast. Sina oled ikka võlgu.

Oota. Viis kuud. Vahetuvad kõik molekulid. Ma olen nüüd teine mina. Naela sai teine mina.

Vai-vai.⁶⁷

Aga mina, entelehhia,⁶⁸ vormide vorm, olen mälu kaudu mina just igimuutuvate vormide tõttu.

Mina, kes ma pattu tegin ja palvetasin ja paastusin.⁶⁹

Laps, kelle Conmee päästis lapatsipeksust.

Mina, mina ja mina. Mina.⁷⁰

A. E. O. S. V.⁷¹

– Kas sa mõtled kolme sajandi vanuse traditsiooni vastu mäs-su tõsta? küsis John Eglinton norival häälel. Vähemalt ta naise vaim on igaveseks rahupaigas. Vähemalt kirjanduse jaoks suri ta enne kui sündis.

– Ta suri, sähvas Stephen vastu, kuuskendseitse aastat pärast sündimist. Tema eluajal tuli Shakespeare ilmale ja ka lahkus siit

⁶⁶Russell sündis Põhja-Iirimaal Armagh' maakonnas. "Ma olen kõige eest ise maksnud" on Ulsteri provintsi moto.

⁶⁷Georg Meri tõlkis *Hamletis* need kaks sõna "Tohoh imet!"

⁶⁸Kr k 'teostumine', Aristotelese teleoloogilises arenemisõpetuses energia (vorm), mis teostub teistes vormides, sh elusolendeis.

⁶⁹See ja järgmine lause vihjavad Stepheni koolipõlvele Joyce'i *Kunstniku noorpõlveportrees*.

⁷⁰Kokkuvõtte Stepheni eelnevast, Aristotelese õpetusel põhinevast arutelust: minu hing on igimuutuvana (mälu kaudu) endiselt sama, keha aga (molekulide vahetumise tõttu) teine.

⁷¹A. E. (s.o George Russell), olen sulle võlgu.

ilmast.⁷² Tema rabas endale Shakespeare'i esimesed kallistused. Tema tõi ilmale ta lapsed ja tema asetas pennid mehe silmile, et laud surivoodil kinni püsiksid.

Ema surivoodi. Küünal. Kinnikaetud peegel. See, kes mind siia ilma tõi, lamab sääl, pronkskaane all, ülal väheke odavaid lilli. *Liliata rutilantium*.⁷³

Mina nutsin omaette.

John Eglinton vaatas oma lambi keerdus jaaniussi.

– Maailm usub, et Shakespeare vääratas⁷⁴, ütles ta, ja pa-randas selle vea nii ruttu ja nii hästi kui suutis.

– Jama! Ütles Stephen jämedalt. Geenius ei väärata. Tema vead on tahtlikud, on avastuste väravaiks.

Avastuste väravad avanesid ja lasid sisse kveekerbibliotekaari, kergkriuksjalgse, kiila, kõrvuka ja püüdliku.

– Krõhvast, lausus krõbedalt John Eglinton, ei ole mingit erilist avastusväravat, tuleks nagu arvata. Mida kasulikku avastas Sokrates tänu Xanthippele?⁷⁵

– Dialektikat⁷⁶, vastas Stephen; ja oma emalt seda, kuidas mõtteid ilmale tuua.⁷⁷ Mida ta aga õppis oma esimeselt naiselt

⁷²Anne Hathaway eluaastad olid 1556–1623, Shakespeare'il 1564–1616.

⁷³Algussõnad 1. ptk-s meenutatud Stepheni/Bloomi ema surivoodil loetud palvest *Liliata rutilantium te confessorum turma circumdet: iubilantium te virginum chorus excipiat*, 'Liliatena ümbritsegu sind säravate usklike vägi. Juubeldavate neitsite koor võtku sind endi hulka'.

⁷⁴S.t kui lasi end noorest peast seitse aastat vanemal Anne Hathawayl võrgutada.

⁷⁵Xanthippe oli Sokratese naine.

⁷⁶Sokrates olevat öelnud: "Xanthippe on asendamatu. Kui ma suudan teda välja kannatada, siis õpin ma ükskõik keda välja kannatama."

⁷⁷Sokratese ema Phaenarete oli ämmaemand. Platon on rääkinud, et Sokrates käitub dialoogides "ämmaemandana", aidates oma õpilastel "sünnitada" arusaamu, mis neil tegelikult on olemas juba enne dialoogi algust.

Myrtolt (*absit nomen!*⁷⁸), Sokratididioni Epipsychidionilt⁷⁹, seda ei saa ükski mees ega ükski nainegi kunagi teada.⁸⁰ Kuid ei ämmaemandaõpetus ega koodliloengud⁸¹ päästnud teda Sinn Feini arhontide käest ja nende surmaputkepuudelist.

– Aga Ann Hathaway? kuuldus härra Besti vaikne unustuslik hää. Jah, tundub, et me kipume teda unustama, nagu Shakespeare isegi ta unustas.

Ta pilk liikus ajatleja habemelt kritikaani koljule, et neile meelde tuletada, neid leebelt sõidelda, ja säält edasi alusetult laimatud lollardi⁸² kiilasroosale ubinale.

– Temal oli kõva krossi jagu teravmeelt, ütles Stephen, ja mälugi ei jõlkunud tal jõude. Tema kandis mälu reisipaunas, kui ta Roomalinna poole kõmpis, vilistades *Tüdruk, kes jäi sinna*.⁸³ Kui tolele ajale poleks end sättinud maavärin, siis me oskaksime määrata ka seda kohta, kus oma urus istus vaene Jänku, kus olid hagijate kilked, naastulised ratsmed ja naise sinised aknad.⁸⁴

⁷⁸Ld k 'jäägu nimi nimetamata'; lugejale peaks samas meenuma teine ladina väljend *absit omen* 'midagi halba mõtlemata'.

⁷⁹Sokratesekese *Epipsychidion* — see viimane (kr k 'hingeke') on Percy Bysshe Shelley poem, poemi ühe rea järgi tõlgitud ka 'see hing minu hingest', milles autor arutleb, et tõeline armastus on platooniline.

⁸⁰Siin näeb teksti kommenteerija Gifford vihjet kreeka pimedale prohvetile Teiresiassele, kes elu keskel muudeti korraks naiseks.

⁸¹Vihje kirjanik Douglas William Jerroldi (1803–1857) jutukogule *Kardinaloengud* (Mrs. Caudle's Curtain Lectures), mida öö läbi kestva sõnavalinguna peab tegelane Margaret Caudle oma tuhvialusele mehele.

⁸²Kveekerist raamatukogujuhatajat Lysterit samastati lollarditega, kunagiste protestantlike rändjutlustajatega, ning kaheldi tema kui mitte-katoliiklase lojaalsuses iiri rahvale.

⁸³Reisipaun vihjab Shakespeare'i *Troiluse ja Cressida* Ulyssese sõnadele "Aeg kannab, isand, seljas reisipauna, kust heidab almust Unustusele kui tänamatuse suur lohe ta", s.t mälu on lühike. Roomalinnaks nimetati 17. sajandi slängis Londonit. Vilistatav viis on rida iiri ballaadist: "kuid südant seob mul Iiri saar / ja tüdruk, kes jäi sinna."

⁸⁴Lauses on neli vihjet Shakespeare'i poemile *Venus ja Adonis*: *maavärin* osutab ridadele "just nagu maa all vangis tuule jõud / nii heitleks, et maa aluspõhi rappub" ning Inglismaa maavärinale 1580. aas-

Too mälestus, see “Venus ja Adonis”, lebas Londonis iga lahke anniga naise magamistoas. Kas Katharina ikka on tõrges peletis?⁸⁵ Hortensio ju ütleb, et ta on noor ja ilus. Kas te arvate, et *Antoniuse ja Kleopatra* autoril, kirglikul elurändajal⁸⁶, olid silmad kuklas, et ta nõustunuks voodisse minema Warwickshire’i kõige koledama lirvaga? Tore on: ta jättis naise sinnapaika ja vastu sai meeste maailma. Kuid tema poissnaised⁸⁷ on poisi nähtud naised. Oma elu, mõtlemise, kõne on nad saanud meestelt. Tegi halva valiku? Mulle näib, et valitu oli ta ise. Kui teised tahavad, siis Ann saab.⁸⁸ Pärkli päralt, süüdi oli just Anne.⁸⁹ Tema’p see oli, kenake ja kakskendkuus,⁹⁰ kes talle “tule seie” pääle käis.

tal, mil Shakespeare oli alles 16-aastane; *Jänku* on poeemis loom, keda võrgutav Venus soovib Adonisel kuldi asemel küttida, Stephenil ilmselt Shakespeare ise: “ka küülikute urg on päästeväri, / et koerte kilked vaibuks vähekegi” ja “Seks ajaks jänku juba eemal kingul / on tagajalul püsti, kuulatamas, / kas jätkub [*hagijate*] jälitus, kõrv erksalt pingul”; *ratsmed*, millega Adonis ratsut juhtis: “Ent naastulised ratsmed võrgutaja / seob oksa külge”; *sinised aknad* on Venuse silmad: “Nüüd mure õo saab päevaks Venusele, kaks sinist akent nõrgalt avab ta — just nagu päike”.

⁸⁵Shakespeare’i *Tõrksa taltsutuse* I.2: “Petruchio, mis siis, kui sobitan / siinsamas sulle tõrksa, kurja naise?” Georg Mere tõlke “kurja” on viga: originaalis on *ill-favour’d* ‘ilutu’; niisiis võiks tõlkeks olla “tõrksa peletise”.

⁸⁶Viide Shakespeare’i nime all Londonis 1599. aastal ilmunud luuleraamatule *Kirglik rändaja*, mille 20 luuletusest Shakespeare’i omi arvatakse küll olevat ainult neli või viis.

⁸⁷Shakespeare’i naistegelasi mängisid poisid. Esimene naisnäitleja pääses Inglise lavale 1660. aastal Desdemona rollis.

⁸⁸Originaalis on siin mitmekordne sõnamäng, mis lähtub vanasõnast *Where there’s a will there’s a way* ‘Kes tahab, see ka saab’. Mängus on nii Shakespeare’i eesnimi Will(iam) (‘kui teised tahavad (Willi)’) kui ka Anne’i osadeks jagatud perekonnanimi Hathaway (*hath a way* ‘leiab võimaluse’).

⁸⁹Shakespeare’i sundisid kiiresti abielluma Anne’i omaksed: tema ja Anne’i tütar sündis vähem kui kuus kuud pärast pulmi.

⁹⁰Iroonia: “Kaheteistkümnendas öös” laulab Narr tüdrukule *sweet and twenty* (tõlkes kaduma läinud), Anne aga oli 26 ja Shakespeare ainult 17.

Sinisilmne jumalanna, kes kummardub nooruk Adonise kohale, alandub, et pärast võita, eelmänguks hiilgavale näidendile,⁹¹ on Stratfordi jultunud lipakas, kes viljapõllul kargab endast nooremat armukest.

Aga minu kord? Millal?

Äh!

– Rukkipõllul, ütles särades, rõõmsalt härra Best, tõstes üles oma uue klade, rõõmsalt, särades.

Seepääle ümises ta helkjal heameelel kõigile:

*End rukkipõllul peitsid nad,
säl rõõmsalt ühte heitsid nad.*⁹²

Paris: hästirõõmustatud rõõmustaja.⁹³

Varjust kerkis pikk koredas koduvillases kuju ja tõi nähtavale oma abivalmis uuri.

– Kahjuks pean ma *Homestead*’i minema.⁹⁴

Kuhu küll veel? Hõlvatav maa.

– Lähetegi? küsisid John Eglintoni erksad kulmud. Kas me teid õhtul Moore’i⁹⁵ pool näeme? Piper⁹⁶ tuleb kah sinna.

– Piper! piiksatas härra Best. Kas Piper on tagasi?

⁹¹*Macbeth* I.3: “Mul kaks tõtt on kuuldud / eelmänguks hiilgavale näidendile / tol keiserlikul teemal.” “Alandub, et pärast võita” on Iiri kirjaniku Oliver Goldsmithi (1728–1774) komöödia *She Stoops to Conquer* (1771), mida on varem ekslikult tõlgitud *Kummardub, et võita* ja *Peatub, et võita*.

⁹²Shakespeare’i *Nagu teile meeldib* (V.3), paaži laulust; Georg Mere tõlkes “Tee viis nad väljavahele, / kus ruumi küll on kahele”.

⁹³Vihje kreeka müüdi Parisele, kes tegi iludusvõistlusel õnnelikuks Aphrodite, kes omalt poolt tegi õnnelikuks Parise, kinkides talle Helena, ühtlasi aga tehes kogemata “kingituse” Parise isale Priamosele Trooja hävinguna.

⁹⁴Russell peab minema ajalehe *Homestead* (võiks tõlkida ‘kodu-talu’) toimetusse.

⁹⁵George Moore (1852–1933), silmapaistev Iiri kirjanik.

⁹⁶William Piper (1868–1941), Iiri literaat.

Peeter Piiper pistis potti pastinaaki, peterselli, porknaid, paprikat ja peeti.

– Ei tea, kas ma saan. Neljapäev on. Meil on koosolek. Kui ma õigel ajal tulema saan.

JoogajEEKIMIKAMBER Dawsoni advokatuurimajas.⁹⁷ *Äraseletatud Isis*.⁹⁸ Nende paali raamatut me proovisime pantida.⁹⁹ Ristisjalu parapliüü sirmi all troonib asteegi logosena, toimides astraaltasandeil, nende ülihing, mahamahatma.¹⁰⁰ Ringiratast-sõõris ootavad temalt valgustust tõsiusklikud hermeetikud, valmis esoteerilise budismi noviitsiseisusse astuma. Louis H. Victory.¹⁰¹ T. Caulfield Irwin.¹⁰² Lootosleedid, käbinäärmed hõõgvel, on kiindund nende silmisse.¹⁰³ Oma jumalast tulvil troonib

⁹⁷Koht Dawsoni tänavas, kus neljapäeviti toimusid teosoofide Hermeetilise (s.o esoteerilise) Seltsi koosolekud.

⁹⁸Helena Blavatsky teosoofiaõpikuks peetud raamatu *Üldvõti iidse ja moodsa teaduse ja teoloogia saladuste juurde* (1876) alapealkiri.

⁹⁹Paali keelt, iidse Tseiloni kirjakeelt, mis oli sanskriti erikuju, pidas Blavatsky ürgkeeleks, milles olid kirja pandud kõik ürgmüüdid, mis hiljem levisid teistesse keeltesse nii itta kui läände.

¹⁰⁰Blavatsky õpetuse järgi on iga müüdi aluseks logos, vaimne ürgolemus, mis on samane mehhiklastel, vanadel egiptlastel, babüloonlastel ja hindudel, seega asteegi logos on universaalse tõe aluspõhi. Astraaltasandeil tegutseb pühendamatuile tunnetamatu ülihing, “suur-suurhing”, kuid end teosoofiliselt mediteerima treeninud suudavad samuti astraaltasandeile tõusta.

¹⁰¹Louis H. Victory, 19. sajandi lõpu Iiri vähetuntud kirjamees.

¹⁰²T. Caulfield Irwin (1823–1892), Iiri luuletaja ja jutukirjanik, kes elu lõpu poole muutus maniakaalseks.

¹⁰³Lootosleedid on india mütoloogias apsarad, näkitaolised võrgutavad pooljumalannad. Teosoofias väidetakse, et käbinääre on kunagi olnud “kolmas silm”, mis võimaldas transtsendentset kaemust, kuid muutus hiljem käbikehaks, mis füsioloogiliselt edasi arenedes võib inimesele taas hakata kõrgemat teadvust vahendama. “Kiindund ... silmisse” on vihje Kleopatra kojaneitsitele, kes Enobarbuse sõnul olid kiindunud oma käskijanna silmisse (*Antonius ja Kleopatra* II.2).

ta, Buddh banaani all.¹⁰⁴ Hingede väljapaiskaja, allaneelaja.¹⁰⁵ Meeshinged, naishinged, hingehordid. Nad neelduvad kaeblikke karjete kostes, neid pööritatakse, pööreldes kaeblevad nad.

Kui puhtakujulisim argisus

*üks naishing aastaid elas liha sees.*¹⁰⁶

– Räägitakse, et meid ootavat üks kirjanduslik üllatus, lausus kveekerbibliotekaar, sõbralikult ja tõsimeeli. Käivad jutud, et härra Russell kogub kokku vihutäie meie nooremate luuletajate värssse. Me kõik oleme põnevil.

Põnevil vaatas ta lambitulekoonusesse, kus paistis kolm valgustatud nägu.

Vaata seda. Pea meeles.

Stephen vaatas alla laia, ilma peata kaabulotu pääle, mis rippus saarepuukepi käepideme otsas ta põlve kohal. Mu kask ja mõök. Puuduta kergelt kahe esisõrmega. Aristotelese katse.¹⁰⁷ Üks või kaks? Paratamatus on see, mille põhjal on võimatu, et üks asi saaks olla teisiti kui üks.¹⁰⁸ Ergu¹⁰⁹ — üks kaabu on üks kaabu.

Kuula nüüd.

¹⁰⁴Tarkusepuu all mediteerides sai Buddha valgustuse ehk teosoofia mõistet kasutades tõusis astraaltasandile ja võib seega maailma päästa.

¹⁰⁵S.o jumal. Teosoofia õpetab, et jumal paiskab kõik hinged endast välja ja endasse tagasi, seega on nad jumalaga üks; kahjuks unustab valdav enamik hingi maises elus oma jumaliku päritolu.

¹⁰⁶Veidi moonutatud algusread ülalmainitud L. H. Victory luuletusest “Hingehäiriv mimikri”, mis räägib ühe lapse surmast.

¹⁰⁷Kahe ristatud esisõrme vahel olev ese (nt ninaots) tundub kahe esemena.

¹⁰⁸Aristoteles õpetas, et kõige kindlam printsiip on see, et sama atribuut ei saa samale subjektile samas suhtes kuuluda ja mitte kuuluda; et see, mis ei saa olla teisiti, on paratamatult nii, nagu ta on.

¹⁰⁹Hauakaevaja moonutis ladina sõnast *ergo* ‘järelikult’ *Hamleti* V.1. alguses.

Noor Colum ja Starkey. George Roberts teeb reklaami. Longworth kiidab nad *Express*'is üles. Või kas ikka kiidab?¹¹⁰ Columi *Karjaajaja* meeldis mulle. Jah, temas vist on seda imevärki, geeniust. Kas teie meelestki on temas tõesti geeniust? Yeatsile meeldis tema värss “kui mullapõues kreeka vaas”.¹¹¹ Kas ikka meeldis? Ma loodan, et te saate õhtul tulla. Malachi Mulligan tuleb kaa. Moore palus tal Haines kaasa võtta. Kas te miss Mitchelli nalja Moore'i ja Martyni kohta olete kuulnud? Et Moore on Martyni noorusvallatus, et sarvi maha joosta?¹¹² Õudselts nutikas ju. Nad meenutavad Don Quijotet ja Sancho Panzat.¹¹³ Meie rahvuseepos tuleb alles kirjutada, ütleb dr Sigerson.¹¹⁴ Moore oleks õige mees seda tegema. Kurva kuju rüütel siin Dublinis. Safranikarva kildis?

¹¹⁰Padraic Colum (1881–1972) oli Iiri luuletaja, näitekirjanik ja literaat. James Sullivan Starkey (1879–1958), kes hiljem võttis endale uue nime Seumas O'Sullivan, oli luuletaja ja toimetaja. George Roberts (1873–1953), osalt kirja-, osalt äriees, sai hiljem kirjastuse Maunsell & Co. tegevtoimetajaks. Ernest Victor Longworth (1874–1935) oli Dublini inglismeelse ajalehe *Daily Express* toimetaja.

¹¹¹Ühes Columi luuletuses heidab noor iiri rahvuslane klassikalisel filoloogile ette ladina ja kreeka keele õpetamist. Õpetlane vastab, et nii iiri kui klassikaliste keelte õpetamisest, nagu ka teise etteheitest, on aastate pärast niisama vähe kasu “kui mullapõues kreeka vaasist”.

¹¹²Susan Mitchell (1866–1926), Iiri humorist, *Irish Homestead*'i kaastoimetaja; Edward Martyn (1859–1923), jõukas Iiri katoliiklastest maahärra, Moore'i nõbu, iiri taassünni igakülgne rahaline toetaja. Martyn ja Moore tegid koostööd, kuni Moore avaldas oma nime ning muudetud pealkirja all Martyni näidendi *Linnalugu*. Mitchelli nali seenes selles, et tegelikult oli Martyn üdini seksivihkaja, mõeldamatu oli, et ta teeks noorusvallatusi või jookseks sarvi maha. Yeatsi määratluse järgi oli Martyn “pühakust maamees”, Moore seevastu “patune maamees”.

¹¹³Moore oli sale, Martyn kerekas. Samas oli just Martynis rohkem romantilist idealisti kui Moore'is.

¹¹⁴George Sigerson (1838–1925) oli Iiri arst, bioloog, luuletaja, tõlkija (iiri keelest) ja literaat. Tema väitel on küll iiri mõjusid näha teiste maade kirjandustes, nagu nt *Nibelungide laul*, *Tristan ja Isolde*, ka mitmes Shakespeare'i näidendis. Eglinton on arvanud, et kui keegi iiri eepose kirjutab, võib see olla Cervantese tüüpi autor.

O'Neill Russell?¹¹⁵ Oo jaa, tema peaks küll rääkima vana suursu-
gust keelt. Aga tema Dulcinea? James Stephens kirjutab nutikaid
sketše.¹¹⁶ Paistab, et meie tähtsus tõuseb.

Cordelia. *Cordoglio*.¹¹⁷ Liri üksildasim tütar.¹¹⁸

Nurka surutud. Nüüd läheb tarvis parimat prantsuse viisakust.

– Suurim tänu, härra Russell, ütles Stephen püsti tõustes. Kas
te oleksite nii lahke ja annaksite selle kirja härra Normanile.¹¹⁹

– Jajah. Kui ta seda tähtsaks peab, läheb see sisse. Meil on ju
nii palju kaastöid.

– Ma mõistan, sõnas Stephen. Aitäh.

Et Jumal teile tasuks. Sigade leht. Loomalembene.

– Synge¹²⁰ lubas mulle kah *Dana*¹²¹ jaoks artikli. Kas meid
hakatakse lugema? Tundub, et hakatakse. Gaeli liigale¹²² on ju
midagi iirikeelset vaja. Ma loodan, et te tulete õhtul kohale. Tooge
Starkey kaasa.

Stephen istus.

¹¹⁵Thomas O'Neill Russell (1828–1908) oli keeleteadlane, kes valdas
igakülgselt iiri keelt ja ihkas keldi taassündi.

¹¹⁶James Stephens (1882–1950) oli Iiri kirjanik ja folklorist, tema
noorpõlve “sketšid” kujutasid iiri talurahva elu.

¹¹⁷Kuningas Leari tütre itaaliapärase nimekuju, mis üldnimena tä-
hendab ‘sügav kurbus’.

¹¹⁸Lir oli iiri muistne merejumal, kelle kukutas tema kasupoeg Ma-
nanaan. Liri tütre Fionnuala muutis tema kasuema üksildaseks luigeks,
nagu vana legendi kirjeldab luuletaja Thomas Moore (1779–1852).

¹¹⁹Garrett Deasy kiri (vt 1. ptk) *Irish Homestead*’i toimetajale. Selle
lehe kohta käib kolm rida allpool “Sigade leht”.

¹²⁰J. M. Synge (1871–1909) oli Iiri dramaturg, kirjutanud ka luulet ja
proosat; eesti keeles on ilmunud tema näidend *Playboy of the Western
World* pealkirja all *Kangelane* (Leningrad, 1925); lavastatud 1995. aas-
tal Vanemuises pealkirjaga *Üle Lääne kangemees* (Jaan Kaplinski tõl-
kes).

¹²¹Eglintoni toimetatud *Sõltumatu Mõtte Ajakiri* (1904–1905).

¹²²Gaeli liiga asutati 1893. aastal, et taas äratada huvi väljatõrjutud
iiri keele ja vanema kirjanduse vastu, kuid laienes ka poliitiliseks ühen-
duseks.

Kvekerbibliotekaar tuli hüvastijätjate juurest ära. Tema masknägu ütles punastades:

– Härra Dedalus, teie seisukohad on ülimalt valgustavad.

Ta kriksus edasi-tagasi, tõustes kikivarvule kontsa võrra taevale lähemale,¹²³ ja lahkujat saatva suma varjus küsis tasakesi:

– Kas teie seisukoht on siis, et naine polnud poeedile truu?

Erutatud nägu on küsijal. Miks ta üldse tuli? Viisakuse või seesmise valguse¹²⁴ sunnil?

– Kus on lepitust, ütles Stephen, sääl peab enne olema olnud võõrdumist.

– Jah.

Kristusrebane nahkpükstes, varjab end, jooksikuna haigete puude harude vahel, tagaajajate kisa kannul. Emasrebaseid tundmata, kõndis üksi oma hingeihas. Naised, keda ta enda poole võitis, õrnad olevused, Baabüloni hoor, kohtunike prouad, prullakad kõrtsmikunaised. Rebane ja haned. Ja Uues Kohas see lodev ning häbistatud naisekeha, mis kunagi oli nägus, mis kord oli mahe ja rõõsk kui kaneel, selle lehed langesid nüüd, kõik, raagus, hirmul kitsa haua ja andestamatus ees.¹²⁵

¹²³Vihje Hamleti pöördumisele naisosi mängiva, vahepeal kasvanud poissnäitleja poole: “armuline preili on taevale kontsa võrra lähemal kui siis, kui teda viimati nägin” (*Hamlet* II.2).

¹²⁴Kvekerite usulahu alustalaks on juhendumine “seesmisest valgusest, Kristusest oma südames”.

¹²⁵Selles lõigus hüplevad Stepheni mõtted kvekerluse rajaja George Foxi (1624–1691) ja Shakespeare'i vahel, leides nende elus sarnasusi. Fox, kes õpetas, et Kristuse kohalolek inimeses on tema “seesmine valgus”, oli ise ketserina tagaetatav nagu rebane koerte ees (ingl *fox* ‘rebane’), tagakiusatud, korduvalt vangiski, kandis tõesti nahkpükse. Kord pages ta jälitajate eest haige puu otsa. Enda sõnul kõndis nooruses üksi “oma hingeihas Issandat teenida”. Jooksik oli ka Shakespeare, sest põgenes Londonisse. Fox abiellus alles 45-aastaselt; ka Shakespeare elas Londonis poissmehe-elu. Fox sai kuulsaks paljude inimeste, eriti naiste, sh halva mainega naiste pööramisega oma usku; pööratuid, kes asusid vaimset/vaimulikku valgust püüdlema, nimetas ta õrnadeks olevusteks. “Baabüloni hoor” on vihje Johannese ilmutuse raamatule (17.5): “Suur Baabülon, ilmamaa hoorade ja jälkuste ema”. Ka kuul-

– Jah. Nii et teie meelest. . .

Lahkuja järel sulgus uks.

Järsku täitis varjulist võlvitud kambrit rahu, rahu soojas ning mõttetihedas õhus.

Vestaneitsi lamp.

Siin ta nüüd juurdleb asjade üle, mida polnud: mida oleks Caesar oma eluga pääle hakanud, kui ta oleks ennustajat uskuma jäänud¹²⁶: mis oleks võinud olla: võimaliku kui võimaliku võimalikkused¹²⁷; teadmatud asjad: mis nime kandis Achilles, kui ta naiste hulgas elas¹²⁸.

Kirstupandud mõtted mu ümber, muumiasarkades, sõnavürtsidega palsameeritud. Thoth, raamatukogude jumal, lindjumal, kuukrooniga.¹²⁹ Ja ma kuulsin tolle egiptuse ülempreestri hääletooni.¹³⁰ *Savitahvelraamatuid täis tuubitud maalitud kambreis.*

saks saanud Shakespeare ei häbenenud hooradest kirjutada. Fox abiellus kohtuniku lesega. Allpool tuleb juttu ühest Shakespeare'i kohta käivast anekdoodist, mis võiks seletada Stepheni arvatavat puutepunkti Foxi eluga fraasi "kohtunike lesed" taga. Teises levinud kuulujutus väidetakse, et luuletaja Sir William Davenport oli Shakespeare'i sohi-poeg, sest Shakespeare peatus Londoni ja Stratfordi vahelisel teel tihti Davenporti isale kuulunud kõrtsis ja oli ka Williami ristiisa. (Shakespeare'il endal lõppes järelsugu kolmanda põlvega.) Rebane ja haned: Fox vaidles otsustavalt tollal levinud seisukoha vastu, et naised on haned, ta pidas naisi sama "õrnadeks" ja rikka hingeeluga inimesteks kui mehi. Uus Koht oli Shakespeare'i pere elukoht pärast Londonist äratulekut 1613. aastal. Ta naine oli muutunud äärmiselt usklikuks. Lõigu lõpulauses on vihje ühe iiri rahvalaulu lõpule: "[Mu arm kui kaneelipuu õitsev ja noor, / ta hoiab must kinni kui puust hoiab koor; / aga närtsivad lehed ja juurtest saab muld, /] kauni näitsiku ilu ei püsi kui kuld."

¹²⁶Tuntud hoiatus "Pead kartma märtsi iide" (Shakespeare, *Julius Caesar* I.2).

¹²⁷Vt Aristotelesel põhinevat arutlust romaani II ptk alguses.

¹²⁸Achilleusele oli ennustatud kangelassurma Trooja sõjas; selle vältimiseks riietas ema ta tüdrukuks ja saatis naaberkuninga tütarde sekka.

¹²⁹Thoth oli egiptuse kirja- ja tarkusejumal, kellel oli iibise pea ja sellel kuu sarved.

¹³⁰Kordustisitaat romaani 7. peatükist, osas "Eksprompt" tsiteeritud J. F. Taylori kõnest.

Nüüd püsivad need paigal. Omal ajal meeste ajudes vilkalt liikunud. Paigal küll, kuid mingi surmakihk on neis, et mulle kõrva sisse mingit härrast lugu rääkida, kehtada mind nende tahet täitma.

– Kindlasti, kaalutles John Eglinton, oli tema kõigist suurmeestest kõige mõistatuslikum. Me ei tea ju muud, kui et ta elas ja kannatas. Isegi niipaljudest mitte. See küsimus on teistelgi.¹³¹ Kõike muud katab aga vari.

– Kuid eks *Hamlet* ole ju nii isiklik, väitis härra Best. Tähendab nagu eradokument, kas teate, tema enda eraelust. Tähendab ma ei hooli kõige vähematki sellest, kas teate, keda sääl tapeetakse või kes on süüdi...¹³²

Ta asetas süütu klade lauaservale, ise oma väljakutsuva jutu päale naeratades. Tema eradokumendid originaalis. *Ta an bad ar an tir. Taim in mo shagart.*¹³³ Pane sellele beurlat¹³⁴ päale, väikejohn¹³⁵.

Ütleski väikejohn Eglinton:

– Ma olin valmis paradoksideks selle põhjal, mida Malachi Mulligan meile rääkis, aga ma võiksin teid hoiatada, et kui te tahate kõigutada minu usku, et Shakespeare on Hamlet, siis võtate endale ränga ülesande.

Kannatust nüüd.¹³⁶

¹³¹Matthew Arnoldi soneti (1844) algussõnad. Arnold pöördub Shakespeare'i vaimu poole, kurtes, et kogu tema suuruse juures ei saa me midagi teada tema siseelu kohta.

¹³²Kuna Shakespeare'i isiklikust elust oli väga vähe teada, arvasid eriti 19. sajandil paljud, et Hamlet oligi omaelulooline tegelane.

¹³³Iiri k 'Paat on maal. Mina olen preester.' Esimene lause matkib näitelauset 1897. aastal ilmunud iiri keele õpikust. Mõlemad laused koos võivad vihjata püha Patricku saabumisele Iirimaaale.

¹³⁴Sõnamäng: *beurla* — iiri k 'inglise keel', samas pr k *beurre* 'või'.

¹³⁵Väike John oli Robin Hoodi hiiglasekasvu kaaslane. John Eglintoni kohta hakkas lisandit "väikejohn" kasutama George Moore.

¹³⁶Nende sõnadega (Georg Mere tõlkes: "Kannatage.") katkestab Antonius meeleliigutuse tõttu korra oma kõne Caesari matusel (*Julius Caesar* III.2).

Stephen kannatas kortsus kulmude alt rängalt vätkuvaist ketserlikest silmist tuleva mürgise pilgu välja. Basilisk. *E quando vede l'uomo l'attosca*. Musjöö Brunetto, aitäh sulle selle sõna eest.¹³⁷

– Nii nagu meie või siis ema Dana¹³⁸ päevast päeva koome ja üles harutame oma kehi, ütles Stephen, nagu me nende molekule süstikuna edasi-tagasi lennutame, nõnda koob ja harutab üles oma kuju ka kunstnik. Ja nagu sünnimärk mu paremal rinnal on samas, kus ta oli mu sündides, kuigi kogu mu keha on korduvalt uuest materjalist ümber kootud, nõnda paistab rahunemata isa vaimust välja ka elutu poja kuju. Ereda ettekujutuse hetkel, mil meel on kui hõõguma hakanud tuhmuv süsi, nagu ütleb Shelley, on see, missugune ma olin, samasugune kui ma olen ja samasugune kui ma võin kunagi olla. Niisiis tulevikus, mis on mineviku õde, võin ma ennast näha sellisena nagu ma siin praegu istun, ent selle peegeldatuna, kes ma olen siis.

Selle ülekäigutrepi juures oli sulle abiks Drummond Hawthorndenist¹³⁹.

– Jah, ütles härra Best nooruklikult. Mina tunnen, et Hamlet on üsna noor.¹⁴⁰ Tema kibestumus võib ju olla isast, aga passused Opheliaga on kindlasti pojast.

Mööda pani. Teda on mu isas. Mind on tema pojas.

¹³⁷Stephenile meenub Brunetto Latini 1260. aastatel prantsuse keeles ilmunud ja itaalia keelde tõlgitud teos, kus muu hulgas on lugu basiliskidest ja selles rida “ja kui ta [see ussikuningas] inimese otsa vaatab, siis ta mürgitab tema”.

¹³⁸Kolmikjumalanna keldi mütoloogias, maa, viljakuse ja külluse ning noorus-, valgus- ja teadmisjõu ning lagunemis- ja surmajõu ema.

¹³⁹William Drummond (1585–1644) oli Šoti luuletaja, kes arutles, miks kurvastada, et tuleb aeg, kui meid enam ei ole: niisama hästi võiks kurvastada, et oli aeg, mil meid veel ei olnud; pärast meid tuleb see, mis oli juba ammu enne meid.

¹⁴⁰Hauakaevaja räägib *Hamletis* (V.1), et tema asus ametisse 30 aasta eest, samal päeval, kui Hamlet sündis.

– Too loomuviga kaob küll viimasena,¹⁴¹ ütles Stephen naerdes.

John Eglintoni näole ilmus kõikepõlgav irve.

– Kui too oleks geniaalsuse sünnimärk, ütles ta, siis müüduks geniaalsust turul ravimina. Shakespeare'i hilisemad näidendid, mida Renan¹⁴² nii väga imetles, hõngavad teissugust vaimu.

– Lepituse vaimu¹⁴³, hõngas kveekerbibliotekaar.

– Ei saa olla lepitust, ütles Stephen, kui pole olnud võõrdumist.

Ütlesin seda juba.

– Kui tahate teada, mis on need sündmused, mille vari lasub *Kuningas Leari*, *Othello*, *Hamleti*, *Troiluse* ja *Cressida* hullupöörasel ajal, siis vaadake, millal ja kuidas see vari taandub. Mis leevendab mehe südant, kes kogeb laevahukku hirmsais tormides ja muidki katsumusi — kui Ulixes: Tüürose vürst Perikles¹⁴⁴?

Pea punakoonusmütsis, mereveest piitsutatud ja pimestatud.¹⁴⁵

– Laps, tema kätele asetatud tüdruk, Marina.¹⁴⁶

¹⁴¹*Hamlet* (I.4): “Eks juhtu tihti näha inimest, / kes põeb mõnd külgesündind loomuviga, / mis polegi ta süü, sest ükski olend / ei saa ju sünnipära valida.”

¹⁴²Ernest Renan (1823–1892), Prantsuse kriitik, kes pidas Shakespeare'i viimaseid näidendeid küpseteks filosoofilisteks draamadeks ja autorit ennast “igaviku ajaloolaseks”.

¹⁴³19. sajandil oli tavaks kirjeldada Shakespeare'i “vaimset odüsseiat” liikumisena esimeste, muretute näidendite juurest suurte tragöödiate raskete heitlusteni ning lõpuks meelerahu ja leppimiseni viimastes näidendites.

¹⁴⁴Erinevalt Shakespeare'i suurtest tragöödiatest sarnaneb *Perikles* rohkem tema muinasjutuliste näidenditega.

¹⁴⁵See kujutlus pilt Eglintonist veekeerises meenutab Odysseust Skylla ja Charybdise vahel.

¹⁴⁶Periklesele sünnib tormis visklevas laevas tütar Marina, kes lapsena röövitakse, kuid neiu eas saab taas kokku nii ema kui isaga. Taani kirjanusteadlane Georg Brandes (1842–1927) juhtis tähelepanu, et Marina ja temasugused neid teistes Shakespeare'i näidendis (*Cymbeline*, *Talve-muinasjutt*, *Torm*) on neis kõige silmapaistvamad tegelased.

– Sofistide kaldumine apokriiva kõrvalradadele on konstantne suurus, tegi John Eglinton avastuse. Peateed on üksluised, ent just need viivad “linna pärale”.¹⁴⁷

Vana hea Bacon: kopitama läinud.¹⁴⁸ Shakespeare kui Baconi noorusvallatus.¹⁴⁹ Šifrižonglöörid,¹⁵⁰ kes käivad mööda peateid. Otsijad suurel palverännul. Mis linn, head isandad?¹⁵¹ Oma nimedest suud lukkus: A. E., eoon; Magee, John Eglinton.¹⁵² Ida pool päikest, lääne pool kuud: *Tir na n-og*.¹⁵³ Saabastes ja sauaga teised mõlemad¹⁵⁴.

¹⁴⁷On kahtlejaid, kelle arvates *Perikles* ei olegi Shakespeare'i kirjutatud, seega apokriüf. Kahtlejad toetuvad muu hulgas tõigale, et seda näidendit ei olnud Shakespeare'i kaaslaste koostatud kogutud teoste esimeses foliandis (1623). Luuletaja Samuel T. Coleridge (1772–1834) kiitis Shakespeare'i selle eest, et ta püsis “inimlike kiindumuste peateel”.

¹⁴⁸Stephen leiab, et Eglinton moonutas teede valikust rääkides filosoof Francis Baconi (1561–1626) arutlusi uurimismeetodest ning induktiivse meetodi propageerimist, soovitades ühtlasi teadlastel toetuda prohvet Jeremia õpetusele “Küsi ammaste radade kohta, missugune on hea tee, ja käige sellel” (Jr 6:16).

¹⁴⁹Vrd ülalpool “Moore kui Martyni noorusvallatus”. Üks 19. sajandil levinud arvamus oli, et Shakespeare'il ei olnud piisavalt haridust ja tema näidendid on tegelikult kirjutanud Bacon.

¹⁵⁰Ameerika kirjanik Delia Bacon (1811–1859) uskus, et ta on Francis Baconiga samast suguvõsast, ja väitis, et on avastanud numbrilise šifri, mille abil saab tõestada, et Shakespeare'i esimese foliandi teoste autor oli Bacon. Šifri avastamise ja avaldamise viis lõpule teine ameeriklane Ignatius L. Donnelly (1831–1901) raamatus *Suur krüptogramm: Francis Baconi šiffer niinimetatud Shakespeare'i näidendeis* (1888).

¹⁵¹Donnelly sooritas oma “sissetungi” kodusest Hastingsist Minnesotast osariigis, nii nagu William Vallutaja alustas sissetungi Inglismaale lahinguga Hastingsi juures, arvatavasti küsides linna nime.

¹⁵²Mõlemad mehed avaldasid oma töid varjunime all.

¹⁵³Iiri k 'noorusmaa', muinasjutusaar lääne pool Irimaad, kus kõik surelikud on igavesti noored ja täiuslikud ning kus valitsevad maised rõõmud. “Ida pool päikest, lääne pool kuud” on Norras 1842–1845 ilmunud skandinaavia muinasjutukogu, inglise keeles 1859; ühes muinasjutus pagendab kuri võõrasema printsi niisuguste koordinaatidega lossi.

¹⁵⁴S.o Russell ja Eglinton kui palverändurid.

*Mitu miili Dublinini?
Seitsekümmend miili, söör.
Kas jõuame enne küünlatuld?*¹⁵⁵

– Härra Brandes, ütles Stephen, peab seda lõpuperioodi esimeseks näidendiks.¹⁵⁶

– Või nii? Mida aga ütleb selle kohta härra Sidney Lee ehk härra Simon Lazarus, nagu mõned väidavad ta nime olevat?¹⁵⁷

– Marina, tormi laps, ütles Stephen, Miranda, ime, Perdita, see, kes oli kaotatud.¹⁵⁸ Mis läks kaduma, antakse talle tagasi: tema tütre laps.¹⁵⁹ *Mu kallis naine*, ütleb Perikles, *oli nagu tema / ja tütar selline mul oleks nüüd*. Kas ükski mees armastaks tütar, kui ta poleks armastanud ema?¹⁶⁰

– Vanaisaks olemise kunst, pomises härra Best. *L'art d'être grand*...¹⁶¹

– Kas ta mitte ei näe selles tüdrukus mingi teise kuju taassündi, kui ta enese noorusmälestused juurde mõtleb?

¹⁵⁵Teisendus lastesalmikese “Mitu miili Baabüloni?” algusest.

¹⁵⁶Jutt on ikka *Periklesest*, millele järgnesid *Cymbeline*, *Talvemuinasjutt* ja *Torm*.

¹⁵⁷Inglise kirjanik ja kriitik Sydney Lee (Solomon Lazarus Lee; 1859–1926) paigutab *Periklese* ühte perioodi *Antoniuse ja Kleopatra* ning *Timoniga Ateenast* ja väidab, et Shakespeare'i kirjutatud on ainult *Periklese* III ja V vaatus ning mõni osa IV-st.

¹⁵⁸Miranda, ld k ‘imestusväärne’: Prospero tütar *Tormis*; kui prints Ferdinand teda näeb, hüüatab ta: “oo ütle, kaunis ime, kas oled neiu!”; Perdita, ld k ‘kaotatu’, läheb kaduma ja leitakse üles *Talvemuinasjutus*.

¹⁵⁹Shakespeare'i vanema tütre Susanna tütar Elizabeth sündis 1608. aastal ja just seda aega peab Brandes viimaste näidendite tsükli alguseks.

¹⁶⁰Brandes väidab, et Susanna oli Shakespeare'i lemmiktütar, aga oma naist ei olevat Shakespeare armastanud.

¹⁶¹Bestil jääb prantsuse keeles viimane sõna *grand-père* (‘vanaisa’) pooleli, mistõttu lause omandab tähenduse ‘suur-olemise kunst’. *L'art d'être grand-père* on Victor Hugo lasteluuletuste raamatu (1877) pealkiri.

Kas te ka teate, millest te siin räägite? Armastusest, jah. Sõna, mida teavad kõik inimesed.¹⁶² *Amor vero aliquid alicui bonum vult unde et ea quae concupiscimus...*¹⁶³

– Mehele, kellel on seda kummalist asja nimega geniaalsus, on ta enese kuju kõigi kogemuste mõõdupuuks, nii materiaalsete kui moraalsete. Kui need tema kujuga kokku kõlavad, siis liigutab see teda. Teiste endataoliste isaste kujud on talle eemaletõukavad. Neis näeb ta looduse pentsikuid katseid ette ennustada või korrata teda ennast.

Kvekerbibliotekaari leebe laup lõi lootusrikkalt õhetama.

– Ma loodan, et härra Dedalus töötab oma teooria välja ka üldsuse valgustamiseks. Ja me peaksime mainima ka teist iiri kommentaatorit, härra George Bernard Shaw'd.¹⁶⁴ Samuti ei tohiks me unustada härra Frank Harrist. Tema artiklid Shakespeare'i kohta *Saturday Review*'s olid kahtlemata briljantsed.¹⁶⁵ Kummalisel kombel toob temagi meie ette õnnetu suhte sonettide tõmmu daamiga. Eelistatud rivaal on William Herbert, Pembroke'i krahv.¹⁶⁶ Mina kinnitan, et kui poeet lükatigi tagasi, siis oli see

¹⁶²Don Gifford leiab, et veel kaks korda sama päeva jooksul (3. ja 15. ptk) näeb Stephen küsimuses "Mis sõna teavad kõik inimesed?" mõistatust. Vastus näib peituvat selles, et ainult armastust kogedes saab kõigile teadaolevat sõna tõeliselt *teada*.

¹⁶³Ld k 'Armastus soovib tõesti kellelegi midagi head, sh ka neid asju, mida ihkame endale.' Lause koosneb väljanopetest Aquino Thomase pikast (61 sõna) lausest, milles ta tegelikult väidab, et millegi endale tahtmine pole armastus, vaid iha.

¹⁶⁴George Bernard Shaw' kommentaarid Shakespeare'i kohta hakkasid ilmuma *Saturday Review*'s 1890. aastatel. Tema suhtumine Shakespeare'i on läbivalt lugupidamatu. *Saturday Review* oli 1855. aastal Londonis asutatud nädalaleht, mis avaldas artikleid poliitikast, kirjandusest, teadusest ja kunstist.

¹⁶⁵Frank Harris (1856–1931) oli lehe omanik ning toimetaja 1894–1899; sel ajal ilmusid ka tema artiklid Shakespeare'i kohta. Leht lõpetas ilmumise 1938. aastal.

¹⁶⁶See oli arvatav Shakespeare'i sonettides ülistatud noor sõber. Harrise arvates armus Shakespeare Mary Fittonisse ja saatis sõbra Mary juurde, et ta teda daamile soovitaks. Daam aga armus sõnumi toonud

tagasilükkamine pigem kooskõlas — kuidas ma ütlengi? — meie arusaamadega sellest, mida poleks tohtinud olla.¹⁶⁷

Õnnekombel jäi ta vait, tema pea püsis vaguralt teiste vahel nagu algi muna, nende väitluse auhind.¹⁶⁸

Naisega räägib ta arhailist keelt, väarikate abikaasasõnadega. Armastad sa, Miriam? Armastad oma kutsutud ja seatud meest?¹⁶⁹

– Võib ka nii olla, ütles Stephen. Goethel on üks ütlus, mida härra Magee armastab tsiteerida. Ole nooruses oma soovidega ettevaatlik, sest keskeas lähevad need täide.¹⁷⁰ Miks saadab ta lordikese enda eest kosima kedagi, kes on *buonaroba*,¹⁷¹ laht, kus igal laeval sissesõit on prii,¹⁷² skandaalse tüdrukupõlvega õue-

krahvi, võitis tema südame ja Shakespeare jäi ilma mõlemast. Eestis on sel teemal tuntud Shaw näidend *Sonettide tõmmu daam*.

¹⁶⁷Vihje teisele levinud arvamusele, et Shakespeare oli ise “kirglikult” armunud William Herbertisse.

¹⁶⁸1904. aastal levis uudis, et alk on hiljuti liigina välja surnud. Algi ainus muna on erakordselt suur ja kirju. Stepheni vaimukas mõte on, et nende vaidluse tulemuseks on pea/muna, millest töötab kooruda välja-surnud idee.

¹⁶⁹Stephen kujutleb, kuidas “kveeker” Lyster kõnetab oma naist ja kõiki tuttavaid kunagises sina-vormis (*thou, thee, thy*), sest kveekerite põhimõtteks on “inimesed on vennad”. Tegelikult oli Lyster poissmees, ta abiellus alles pärast raamatukogutöölt lahkumist 1920.

¹⁷⁰Otsetõlkes Goethe autobiograafiast *Luule ja tõde*: “Mida nooruses soovitakse, saadakse vanaduses liiaga.”

¹⁷¹It k ‘tavaline asi’, Shakespeare’i aja slängis ‘eputav tüdruk, kokett’, tema *Kuningas Henry IV* 2. osas (III.2) ‘prostituut’.

¹⁷²Rida Shakespeare’i 137. sonetist, mida oma Shakespeare’i-raamat tsiteeris Mary Fittonile viidates Harris, lisades tema kohta samast sonetist teisegi metafoori “plats, kus ta peetavat teab laata”. Harris väitis ka, et peale “sonettide tõmmu daami” on tema kuju äratuntav paljudes Shakespeare’i näidendes.

neitsi¹⁷³? Ise oli ta keelelord¹⁷⁴, oli teinud endast poolaadlimehe ja kirjutanud *Romeo ja Julia*.¹⁷⁵ Miks? Eneseusk on enneaeu ta-petud.¹⁷⁶ Juba alguses pandi talle käpp pääle viljapõllul (rukki-põllul, peaksin ütlema) ja pärast seda ei saa tast oma silmis enam kunagi võitjat ega võidukat naerdes-pikali-mängurit.¹⁷⁷ Teeseldud donžuanlikkus ei päästa teda. Ükski hilisem ümberpööramine ei pööra tagasi esimest ärapööramist. Metskuldi kihv on teda haavanud säält, kus armastus on maas ja nutab verd.¹⁷⁸ Kui tõr-ges ongi alistatud, jääb talle siiski naisterahva nähtamatu relv.¹⁷⁹ Shakespeare'i sõnadest tunnen ma, nagu oleks talle mingi okas ihhu jäänud, mis ajab teda otsima uut kirge, mis on esimese tu-

¹⁷³Mary Fitton sai Elizabeth I õueneitsiks 17-aastaselt, olles tegelikult olnud aasta varem juba salaabielus. Hiljem oli ta veel kaks korda abi-elus, kuid sai ka kaks sohilast, ühe neist William Herbertiga.

¹⁷⁴Varem oli Alfred Tennyson (1809–1892) keelelordiks nimetanud Vergiliust ja Oscar Wilde iseennast.

¹⁷⁵Harris väidab, et *Romeo ja Julia* on kirjutatud 1597. aastal, pärast Shakespeare'i armumist Mary Fittonisse (tegelikult enne, 1596) ja et Mary on näidendis Romeo Julia-eelse armastuse, Rosalindi prototüüp.

¹⁷⁶Shakespeare on sõna “enneaeu” kasutanud *Macbethis* (V.7/8): “emaihus on enneaeu lõigatud Macduff”. Lause vihjab ka Harrise väi-tele, et Shakespeare'i eneseaustus põhines osalt sellel, kui väga ta oma naist põlgas.

¹⁷⁷Siin on rida laulust “Armastamise kunst”, otsetõlkes “temake nae-rab ja pikali heidab”, ning ühtlasi vihje Elizabethi-aegsele kaardimän-gule “pane maha naeruga” (s.o kaardid lauda: kes enam käia ei saa, paneb kaardid lauda, mille pääle teised naeravad).

¹⁷⁸Lause koosneb vihjeist kolmele teosele: 1) Shakespeare'i *Venus ja Adonis*: “näevad enda ees / nad kuldi löödud laia haava taas: / see punab küti valge külje sees, / kes haava pisaratest märg on maas”; 2) *Odüs-seia*: Odysseus sai nooruses kuldilt reide haavata; tänu sellele haavale tunneb tema amm ta ära, kui ta lõpuks koju naaseb; 3) Francis Beau-monti (1584–1616) ja John Fletcheri (1579–1625) u 1609. aastal esi-etendunud tragikomöödia *Philaster, or Love Lies Ableeding* (esmatrükk 1620).

¹⁷⁹Nähtav relv on pisarad, nähtamatu (mehe võrgutamiseks või pet-miseks) — seksuaalsus.

medam vari, mis tumestab koguni tema arusaamist iseendast.¹⁸⁰ Sääb ootab teda samasugune saatus ja need kaks hullust segunevad viruks.¹⁸¹

Kuulavad. Ning nende kõrvaaukudesse valan.

– Hing on enne surmava hoobi saanud, magava kõrva auku on mürki valatud. Kuid need, kes surmatakse une päält, ei või ju teada nende kallal toime pandud veretöö laadist, kui mitte nende Looja ei õnnistaks nende hinge selle teadmisega eelseisvas elus. Ei mürgitamisest ega kahe seljaga loomast¹⁸², mis selleni viis, ei võinud kuningas Hamleti vaim teada, kui tema looja poleks teada selle teadmisega õnnistanud. Sellepärast ongi Shakespeare'i kõne (ta maotu igav inglis) alati mujale, möödanikku pööratud. Pilastaja ja pilastatu, mida mees tahaks, kuid ei tahaks¹⁸³, need käivad temaga kaasas Lucretia sinistes sõõrides vandelkeradest¹⁸⁴ kuni Imogeni rinnani, mis paljas, viietäpilise sünnimärgiga.¹⁸⁵ Ta läheb tagasi, väsinud oma loomingust, mida ta on kuhjanud, et end enda eest peita, läheb nagu vana haava lakkuv vana koer.¹⁸⁶ Aga kuna kaotus on tema võit, lahkub ta igaviku poole kahanematu isiksusena, ilma et oleks õppinud enda kirjutatud tarkusest või

¹⁸⁰Giffordi arvates mõtleb Stephen, et Anne Hathaway poolne võrgutamine muutis Shakespeare'i võimetuks, samuti kui Venus võrgutas võimetuks Adonise; esimeses pärispatus osaliseks olemine on nõrgestanud ta tahtejõudu ning lükanud otsima "uut kirge" — Mary Fittoni vastu.

¹⁸¹S.o peatüki pealkirja Charybdiseks.

¹⁸²S.o Gertrudi abielurikkumisest.

¹⁸³Neli viimast sõna on tõlge itaalia keelest, Zerlina vastusest don Giovannile *Vorrei e non vorrei*, eesti k laulduna "Ei, ei ma tohi tulla".

¹⁸⁴Vt Harald Rajametsa tõlkes *Lucretia* 407. rida: "Ta rinnad — vandlist ümarad maailmad".

¹⁸⁵Shakespeare *Cymbeline*'is (II.2) näeb Iachimo magava kuningatütret Imogeni rinda: "ta rinna peal viit purpurpiiska näen".

¹⁸⁶Brandes usub, et Shakespeare läks tagasi Stratfordi rahuldustunde, sest oli oma elutöö teinud. Harris soovust usub, et ihad, kiivus ja hullus olid Shakespeare'i jõu ära kurnanud ja pärast nurjunud katset *Tormiga* kirgastuseni jõuda pugest ta tagasi Stratfordi — surema.

enda ilmutatud seadustest. Ta silmik on ülal.¹⁸⁷ Nüüd on ta vaid vaim, vari, tuul Helsingöri rannakaljudel või mida soovite¹⁸⁸, mere hää!, hää!, mis on kuuldav ainult selle südames, kes on tema varju mateeriaks, poja, kes on isaga samast mateeriast.

– Aamen! kostis vastu ukseavast.

Oled sa mind leidnud, mu vaenlane?¹⁸⁹

*Entr'acte.*¹⁹⁰

Rõve, praostlikult pahur nägu ees, sisenes Buck Mulligan, siis aga liikus lustlikult, kirevas rüüs, vastu nende sõbralikele naeratustele. Minu telegramm.

– Sa kõnelesid sellest gaasilisest selgroogsest, kui ma mitte ei eksi? küsis ta Stepheni käest.

Nurmenukkvesti välkudes tervitas ta kõiki lõbusalt oma peast võetud panamaga, nagu oleks see mingi nipsasjake.

Nad võtavad ta omaks. *Was Du verlachst wirst Du noch dienen.*¹⁹¹

Pilkajate sugu: Photios, pseudomalakia, Johann Most.¹⁹²

Tema Kes Ta Ise sünnitas Püha Vaimu läbi Enese ja Ise saatis Enese, Lunastajana, Enese ja teiste vahele, Kes Ta juudaliste poolt kinnivõetuna paljaks kisti ja läbi piitsutati, kinni naelutati nagu nahkhiir küüniukse külge, ristipuul näljutati, Kes laskis

¹⁸⁷Vihje isa vaimu kiivrisilmikule *Hamletis* (I.2): “Hamlet: Siis te ei näinud nägu tal. Horatio: Küll nägime, ta silmik oli ülal.”

¹⁸⁸“Mida soovite” (*What You Will*) on Shakespeare’i näidendi *Kahe teistkümnnes öö* (‘kolmekuningapäeva eelõhtu’) alapealkiri.

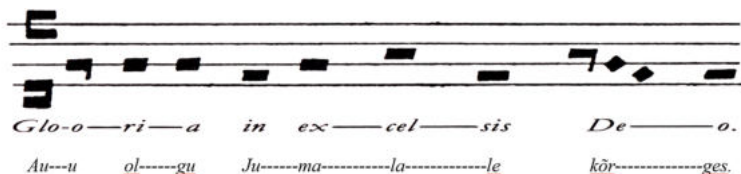
¹⁸⁹1Kn 21:20.

¹⁹⁰Pr k ‘vaheaeg’.

¹⁹¹Sks k “Naerad välja küll, kuid teenima pead ikka.”

¹⁹²“Pilkajate sugu” ja Photios leidsid juba romaani I peatükis. Photios (u 810/820 – 893) oli Konstantinoopoli patriarh, kes ei tunnistanud paavsti ülemvõimu ja põhjustas sellega 1054. aastal kirikulõhe. Pseudomalakia on Mulligan, kelle eesnimi Malachi on prohvet Malakia nime inglispärane kuju. Johann Most (1846–1906) oli Saksa-Ameerika anarhist ning patsifist, kes muu hulgas kiitis jõuliselt heaks Phoenixi pargi mõrvad (1882), kuid avaldas ka pamfleti *Maha anarhistid!* Järgmine, kristlust parodeeriv lõik põhineb tema pamfletil *Deismikat* (1902).

Enese maha matta, tõusis üles, käis all surmavallas, sõitis taevasse ja istub seal kõik need tuhat üheksasada aastat Iseenese paremal käel, aga ometi tuleb viimisel päeval kohut mõistma elavate ja surnute üle, siis kui kõik elavad on juba surnud.

Ta tõstab käed. Loorid langevad. Oo lilled! Kellad kelladega kellade kooriga.

– Tõsi, tõsi, ütles kveekerbibliotekaar. Ülimalt õpetlik arutelu. Härra Mulliganil on kahtlemata ka oma teooria selle näidendi ja Shakespeare'i kohta. Elu peaks olema igast küljest esindatud.

Ta naeratas võrdselt igasse külge.

Hämmeldunult vajus Buck Mulligan mõttesse:

– Shakespeare? lausus ta. Nimi tundub tuttav.

Tema lõdvas silmnäos säratas põgus päikseline muie.

– Muidugist, ütles ta rõõmustades, et meelde tuli. Too vend, kes kirjutab nagu Synge.¹⁹³

Tema poole pöördus härra Best.

– Haines oleks teid näha tahtnud, ütles ta. Kas te saite kokku? Ta ootab teid pärast D.B.C-s.¹⁹⁴ Ta läks Gilli poodi Hyde'i Connachti armastuslaule ostma.

– Ma tulin muuseumist läbi, ütles Buck Mulligan. Kas tema oli siis siin?

– Bardi kaasmaalased, vastas selle pääle John Eglinton, on ehk üsna tüdinud meie teoretiseerimispärlitest. Räägitakse, et eile õhtul oli Dublinis üks näitlejanna mänginud Hamletit neljasaja

¹⁹³Dublini literaatide nali, mille aluseks on Yeatsi hüperboolne väide, et Synge on teine Aischylos.

¹⁹⁴S.t Dublin Bakery Co. (Dublini Pagariühingu) teerestoranis.

kaheksandat korda. Vining¹⁹⁵ arvas, et prints oligi naine. Kas keegi pole proovinud väita, et ta oli iirlane? Minu teada otsib selle kohta tõendeid kohtunik Barton.¹⁹⁶ Ta vannubki ju (Tema Kuninglik Kõrgus, mitte Tema Kõrgeausus) püha Patricku nimel.¹⁹⁷

– Kõigist kõige hiilgavam on too Wilde'i jutt, ütles oma hiilgavat märkmikku üles tõstes härra Best. Too "Härra W. H. portree", kus ta tõestab, et sonetid oli kirjutanud keegi Willie Hughes, kelle näos on kõik varjundid.¹⁹⁸

– Kas siiski mitte Willie Hughesile? küsis kveekerbibliotekaar.

Või Hughie Willsile? Williamile-Härrale endale. W. H.: kes ma olen?¹⁹⁹

– Tähendab, jah, Willie Hughesile, ütles oma öeldut vaevata parandades härra Best. Muidugi on see kõik üks paradoks, teate ju küll, Hughes ja *hews*, tahub, ja *hues*, see jume, aga see on nii

¹⁹⁵Edward P. Vining (1847–1920) arutles oma uurimuses *Hamleti mõistatus: Katse lahendada vana probleemi* (1881), et Hamlet oli naine, keda kasvatati ja riietati meheks, et kindlustada Taani troon oma suguvõsale.

¹⁹⁶Iirimaa ülemkohtu kohtunik Sir Dunbar Barton (1853–1937) avaldas 1919. a uurimuse *Seoseid Iirimaa ja Shakespeare'i vahel*, milles ta märgib, et Hamleti eluajal oli Iirimaal Taani ülemvõim, nii et Hamletil võiski olla Iirimaa vürsti tiitel, kuid ei väida, et ta oli iirlane. Küll aga olevat Iirimaal käinud Shakespeare.

¹⁹⁷Hamlet Horatiole: "On, püha Patrick teab, ja haav on valus" (*Hamlet* I.5).

¹⁹⁸Oscar Wilde toetus seda väites Shakespeare'i 20. soneti 7. reale "A man of hew, all Hews in his controwling" (Harald Rajametsa tõlkes homofoonid — nimi *Hughes* ja sõna *hues* (esmatrükkis *hews*) ei saa mõistagi koos esineda, tema tõlkes "su jume neiujuumele on lähem").

¹⁹⁹Sonettide pühenduse "Nende alljärgnevate sonettide ainsale sünnitajale härra W. H-le..." nimetähtede taga on eri uurijad oletanud terve rida kandidaate: toosama William Hughes, Pembroke'i krahv William Herbert, Shakespeare'i nääl William Hathaway, Shakespeare'i õepoeg William Hart, "ainus sünnitaja" William Himself (s.o Shakespeare ise), ja kui initsiaalid ümber pöörata, siis ka Southamptoni krahv Henry Wriothesley.

tüüpiline, kuidas ta selleni jõuab. See on Wilde'i põhiolemuses, teate ju küll. Kergelt puudutada.

Kergelt puudutas ta pilk nende nägusid, kui ta naeratas nagu blond efeb. Wilde'i taltsas olemus.²⁰⁰

Jõle teravmeelne oled sa. Kolm klähvi viskit jõid ära Dan Deasy tukatite eest.

Palju ma ise kulutasin? Ah, paar šillingit.

Pressimeeste pundi terviseks. Märg ja kuiv huumor.²⁰¹

Teravmeel. Oma viis sisemeelt annaksid ära, et vastu saada sind kaunistav uhke noorusrüü.²⁰² Rahuldatud iha tunnusmärgid.²⁰³

²⁰⁰Kui Wilde vangi pandi, ilmus satiirilehes *Punch* epigramm, mille lõpp võiks reaalses tõlkes olla "Poeet on küll Metsik [*wild(e)*], kuid ta luule on taltsas".

²⁰¹Ld k *humor* 'vedelik'. Keskaja füsioloogid uskusid organismis olevat nelja liiki vedelikke: melanhoolia — külm ning kuiv, flegma — külm ning märg, veri — kuum ning märg, koleera (ld k *cholera* 'sapp') — kuum ning kuiv. Varem oli Joyce kasutanud väljendit "iiri huumor, märg ning kuiv" 1912. aasta käredas luuletuses oma reetureist kaasmaalaste vastu, kes — pooled Briti parlamendi iirlastest liikmeist ja suur osa iiri valijaist — pöörasid 1890. aastal selja oma juhile Charles Stewart Parnellile.

²⁰²Shakespeare'i ajal räägiti viiest välismeelest ja viiest sisemeelest. Välismeeled olid meeled tänapäeva mõistes, sisemeeled aga üldine arukus ehk kaine mõistus, kujutlusvõime, fantaasia ehk unistamis- ja väljamõtlemisvõime, tõepärane hindamisvõime ja mälu. Viis oli neid sellepärast, et inimesel oli viis mitut muudki asja, nt viis liiget (pea ja neli jäset), viis sõrme, mainitud viis "välismeelelt" jm. "Uhke noorusrüü" on vihje Shakespeare'i 2. soneti 3. reale "ja noorusrüü, mis kord nii uhke näis".

²⁰³William Blake'i luuletustest: "Mis meestel naiste käest on oodatuid värgid? Eks Rahuldatud Iha tunnusmärgid. Mis naistel meeste käest on oodatuid värgid? Eks Rahuldatud Iha tunnusmärgid." Ja teisel: "Oma naiselt sooviksin ma, mida libult ikka saab, rahuldatud iha tunnusmärke."

Palju muid näen ma.²⁰⁴ Võta mulle tema.²⁰⁵ Paaritumisajal. Saada, Jupiter, jahe jooksu-aeg neile.²⁰⁶ Jaa-ah, turteltuita teda.

Eeva. Alasti nisukõhtne patt.²⁰⁷ Madu keerdub ta ümber, suudluses mürghammas.

– Kas te arvate, et see ongi vaid paradoks? kuuldi kveeker-bibliotekaari küsivat. Pilkajat ei võeta ju kunagi tõsiselt, kui tal on kõige rohkem tõsi taga.

Räägiti tõsiselt pilkaja tõsidusest.

Buck Mulligan, nägu taas süngeks tõmbunud, silmitses veidi Stephenit. Siis tuli ta pead vangutades ligi, tõmbas taskust kokkumurtud telegrammi. Ta liikuvas huuled lugesis, taas heameelest naeratades.

– Telegramm! lausus ta. Imeline vaimusähvatus! Telegramm! Paavsti bulla!

Ta istus valgustamata laua nurgale ja luges rõõmsal häälel valjusti:

– *Sentimentaalne inimene on see, kes tahab mõnu tunda, ilma et hakkaks tohtu võlakoorma all kannatama, kui tegu tehtud.*²⁰⁸ Allkiri: Dedalus. Kust sa selle lähetasid? Lõbumajast? Ei, College Greeni postkontorist. Kas sa need oma neli naela oled maha joonud? Eks tädi läheb su muutliku meelega isa jutule. Telegramm! Malachi Mulligan, The Ship, Alam-Abbey tänav. Oh sind võrratut kometimängijat! Oh sind preesterdatud kinchlast!

²⁰⁴Jupike vanaaegsest laulust “Corydoni hüvastijätt Phyllisega”, mille 4. rida on “palju muid näen ma, kuigi lahkub ta”. Teisi katkeid samast laulust lauldakse Shakespeare’i *Kaheteistkümnendas öös*.

²⁰⁵Nende sõnadega palub Simson oma isa, et too talle Delila naiseks võtaks (Km 14:3).

²⁰⁶Falstaff *Windsori lõbusais naistes* (V.5): “Saada mulle jahe jooksu-aeg, Jupiter, sest kes tohiks muidu mind laita, kui ma oma rasva maha jooksen?”

²⁰⁷Ülemlaul (7:3): “sinu kõht on kui nisuhunnik liiliate keskel”.

²⁰⁸Tsitaa George Meredithi (1828–1909) romaanist *Richard Fevereli katsumus* (1859).

Rõõmsasti pistis ta sõnumi koos ümbrikuga tasku tagasi ja kukkus siis toriseva iiri aktsendiga halama.²⁰⁹

– Seda ma ju räägin sulle, kulla härrake, lillad ja haiged olime, Haines ja mina, tema see hakkas sellega pihta. Kudistasime jah sellest kaagikiimavahendist²¹⁰, mis paneks mungalgi tõusma, arvan ma, kuid temal kiimlemisest lontis. Ja meie sääls tunni ja teise ja kolmandagi Connery kõrtsis, istume ontlikult ja ootame üht kannu teise järel.

Nii ta soigus:

– Ja meie olgu aga sääls, paikene, ja sina saatku meile teadmatuses oma septsusi siis kui meil olgu keeled jardipikkuselt väljas nagu kuival kirikumeestel kes janust kas või ühe tussutäie järele vaat et minestavad.

Stephen naeris.

Kähku kummardus Buck Mulligan hoiatavalt alla.

– Vander Synge otsib sind taga, ütles ta, et sind mõrvata. Ta sai teada, et sa kuisid Glashule'i vastu tema esikuust. Nüüd käib karvapasteldes ringi, et sind mõrvata.

– Mind! hüüatas Stephen. See oli ju sinu kirjanduslik panus.

Buck Mulligan nõjatus lustlikult tagasi ja naeris pimedas päältkuulava lae poole.

– Sind mõrvata! naeris ta.

Karm kimäärinägu, mis jageles minuga meie hakkkopsulobi kohal Saint-André-des-Arts'i tänavas.²¹¹ Sõnadega sõnadest sõnade pärast, palabras²¹². Oisin ja Patrick.²¹³ Faunmehega koh-

²⁰⁹Kahes järgmises lõigus parodeerib Mulligan Synge'i näidendite stiili (iiri lauseehitus koos arhailise inglise sõnavaraga).

²¹⁰Tavaarvamus, et poodaval tekib erektsioon.

²¹¹Stephen meenutab kohtumist Synge'iga Pariisis. Tõmmu, tahumata näoga, põikpäise Synge'iga kohtus samas odavas bistroos korduvalt ka Joyce ise vaidlusteks kirjanduse üle.

²¹²Hisp k 'sõnad'.

²¹³Oisin oli legendi järgi muinasiiri kangelaste ajastu (kuni 3. saj.) järgne kangelaslaulik, kes 5. sajandil, raugaeas, kohtus pühas hiies pü-

tus ta Clamart'i metsas, vehkis veinipudeliga.²¹⁴ *C'est vendredi saint!*²¹⁵ Mõrtsukiirlane. Omaenda²¹⁶ kujuga kohtus ta hulkudes. Mina omaga. Ma kohtasin siin metsas narri.²¹⁷

– Härra Lyster, pöördus poikvel ukse vahelt üks teenindaja.

– ...kus igäiks võib oma leida. Nii leidis kohtunikuhärra Madden oma *Isand William Vaikuse päevikus* jahitermineid²¹⁸... Jah? Milles asi?

– Söör, siin on üks härra, ütles teenindaja, tulles lähemale ja ulatades visiitkaardi. *Freeman*'ist. Ta tahab näha möödunud aasta *Kilkenny People*'i kaustu.

– Muidugi, muidugi, muidugi. Kas see härra...?

Ta võttis pakutava kaardi, heitis pilgu pääle, nägemata, pani vaatamata lauale, vaatas, küsis, kriuksutas, küsis:

– Kas ta...? Aa, sääl ta ongi!

Vilka galjardasammuga lahkus ta, väljus. Päevalgalges koridoris rääkis ta püüdliku sõnaohtra innuga, kohusetundlikult, kõige selgemas, kõige lahkemas, kõige ausamas maneeris, nagu kveekerile kohane.

ha Patrickuga, lasi end ristida ja rääkis temale edasi lugusid kangelaste ajastust.

²¹⁴Synge on jutustanud loo oma kummalisest kohtumisest, mis oli võrreldav Oisini ja Patricku kohtumisega.

²¹⁵Pr k 'Täna on suur reede!'

²¹⁶Originaali "Murthering Irish" on mitmeti tõlgendatav. Lähtun tõlkides arvamusest, et kuigi Joyce pidas Synge'i oma suureks eeskujuks, ei pooldanud ta tolle õhutamist relvavõitlusele Iirimaa vabastamiseks. Üks teine, pilkeline tõlgitsus: "Vigases iiri keeles." Või siis "Iiri keelt surmates." (Kas kasutas Synge oma kohtumisest jutustades seda prantsuskeelset lauset?)

²¹⁷See lause on pärit Shakespeare'i komöödiast *Nagu teile meeldib* (II:7).

²¹⁸Selle töö kirjutas Iirimaa ülemkohtu kohtunik Dodgson H. Madden (1840–1928) alapealkirjaga *Uurimus Shakespeare'ist ja Elizabethi aja spordist* (1897), milles ta väidab, et kuna Shakespeare'i teostes on ohtrasti rikaste spordialade (jaht, kalapüük) mõisteid, pidi nende tegelik autor olema keegi aristokraat; Maddeni arvates oli selleks variautoriks Rutlandi krahv.

– See härra? *Freeman's Journal? Kilkenny People?* Muidugist. Tere päevast, söör. *Kilkenny*. . . Muidugi on meil. . .

Kannatlik siluett ootas, kuulas.

– Kõik tähtsamad provintside. . . *Northern Whig, Cork Examiner, Enniscorthy Guardian*, 1903. . . Tohin paluda? . . . Evans, juhatage see härra. . . Ehk järgneksite sellele teenin. . . Või. . . palun lubage ma ise. . . Siitkaudu. . . Palun, söör. . .

Sõnaohtralt, kohusetundlikult läks ta ees kõigi provintside lehtede poole, kummargil tume kuju järgnes talle ta rutakail kannul.

Uks sulgus.

– Itski! hüüatas Buck Mulligan.

Ta hüppas püsti ja kahmas kaardi.

– Mis ta nimi on? Ikey Moses²¹⁹ või? Bloom.

Ja vatras muudkui edasi:

– Jehoovat, eesnahkade kogujat²²⁰, ei ole enam. Ma sattusin ta pääle muuseumis, kui läksin tervitama vahust sündinud Aphroditet. See kreeka suu pole kunagi palveks kõverdunud. Temale peame iga päev oma truudust kinnitama. *Elu elu, süttib hingus*.²²¹

Järsku pöördus ta Stepheni poole:

– Ta teab sind. Ta tunneb su vanameest. Oi, ma kardan, et ta on kreeklasem kui kreeklased ongi.²²² Mehe, kahvatu galilealase²²³

²¹⁹19. sajandi lõpu varjatult antisemiitlikus ajakirjanduses koomiline tüüpkuju juudist, kes püüdis pääseda mittejuudi seltskonda.

²²⁰See lisand, vihje 1Ms 17:10 “kõik meesterahvad tuleb teil ümber lõigata” leidus juba ka romaani 1. peatükis.

²²¹Rida Shelley värssnäidendist *Vabastatud Prometheus*: “Elu Elu! süttib hingus / armust, mis su huultelt õhkub; / ja su naeratuste nimbus / muudab tuleks külma õhku.”

²²²Giffordi arvates mõtleb Mulligan sellega, et Bloom harrastab pederastiat.

²²³Kahvatuks galilealaseks nimetas luuletaja Algernon C. Swinburne (1837–1909) Jeessust, kes oli pärit Galileast.

silmad püsisid naise sügaval lahkvaol. Venus Kallipyge²²⁴. Oh seda niuete müristust! *Et jumal jälitab, peitub neid.*²²⁵

– Me tahame rohkem kuulda, otsustas John Eglinton, härra Besti heakskiidul. Meid on proua S. huvitama hakanud. Siiani me mõtlesime temast (kui üldse mõtlesime) kui kannatlikust Griseldast²²⁶, kui kodukanast Penelopest.

– Antisthenes, Gorgiase õpilane, ütles Stephen, võttis ära iluduse palmioksa *kyrios*²²⁷ Menelaose naispoolelt, Argose Helenalt, Trooja puumäralt²²⁸, kelle sees magas paarkümmend kangelast, ja andis selle vaesele Penelopele. Kaksikümmend aastat elas Shakespeare Londonis ja mingi aja sellest teenis ta samapalju kui Iirimaa lordkantsler.²²⁹ Ta elas jõukalt. Tema kunst on üleüldlastuse kunst, suuremalgi määral kui feodaalaja kunst, nagu Walt Whitman tema kunsti iseloomustas. Kuumad heeringavormiroad, rohelised kuiva veini kannud, meekastmed, roosisuhkur, martsipan, karusmarjadega täidetud tuvid, putkekommid²³⁰. Kui arreteriti söör Walter Raleigh, oli tal seljas pool miljonit franki²³¹,

²²⁴Nero Kuldmajast leitud ja Napoli Rahvusmuuseumis hoitav marmorkuju. *Kallipyge* on kr k 'kaunid kannikad'.

²²⁵Värss Swinburne'i näidendist *Atalanta Kalydonis* (1865). Atalanta oli kreeka mütoloogias osav naiskütt, kes muu hulgas võttis osa jahist hiigelmetskuldile Kalydonis, kus just tema nool tabas koletist esimesena.

²²⁶Voorusliku naise kehastus Giovanni Boccaccio *Dekameronis* ja Geoffrey Chauceri *Canterbury lugudes*.

²²⁷Kr k 'isand', ristiusus ka 'Issand'.

²²⁸Helena on samastatud puuhobusega, sest Trooja huku algpõhjus oli ju tema.

²²⁹Shakespeare'i teenistus oli viimastel aastatel 600 naela aastas, mis 1904. aastasse ümberarvestatult olnuks 5000 naela — just lordkantsleri tolle aasta aastapalk.

²³⁰Potentsi suurendav glasuuritud rand-ogaputke juur. Seda taime on mainitud ka *Windsori lõbusates naistes* (V:5).

²³¹Kui Walter Raleigh 1603. aastal vangistati, ehtis tema rinda 4000 naela väärtuses kalliskive, mis 1904. a vääringusse ümberarvestatult oligi pool miljonit franki.

lisaks veel ka peen korsett. Gombiinemand Eliza Tudoril²³² oli nii palju aluspesu, et ta võinuks võistelda Seeba kuningannaga. Kakskümmend aastat raiskas Shakespeare sääli, pendeldades karskete rõõmudega abielu-ideaalarmastuse ja rõvedate lõbudega hoorusarmastuse vahel. Te ju teate seda Manninghami lugu pürjelinaisest, kes pärast *Richard III* vaatamist kutsus peaosatäitja Dick Burbage'i oma voodisse ja kuidas Shakespeare, kes seda päält kuulis, haaras suurema kärata eimillestki lehmalt sarvist ja kui siis Burbage tuli väravale koputama, teatas tema sarvekandja tekkide vahelt: *Villem vallutaja saabus enne Richard III-t*. Ja see lustlik kiisuke, metress Fitton, kargab aga pääle ja hüüab "Oo"²³³, ja eks näitlejale sobi ju nii tema kenake silmarõõm leedi Penelope Rich, puhas peen naine, kui Thamesi-äärsed lipakad, penn korra eest²³⁴.

Cours la Reine. *Encore vingt sous. Nous ferons de petites co-chonneries. Minette ? Tu veux ?*²³⁵

– Valitud seltskonna tipp. Ja Oxfordi söör William Davenanti ema²³⁶ oma kanaariveini peekriga, mida igale kanaarikukele pakkus.

Buck Mulligan, vagad silmad ülespidi pööratud, palvetas:

²³²Gombiin tähendab iiri keeles liigkasuvõtjat; just Elizabethi ajal hakkasid inglased iiri talurahvast ekspluateerima: talumaad riigistati ja jagati inglastele "istandusteks".

²³³Vihje Shakespeare'i näidendile *Cymbeline* (II:5), kus Posthumus, uskudes, et Imogen on talle Iachimoga truudust murdnud, kirjeldab viimase tegutsemist sõnadega "'Oo!'" hüüdis, kargas peale".

²³⁴Peenemate prostituutide taks oli tollal u 6 šillingit, s.o 72 korda kõrgem.

²³⁵Cours-la-Reine — 'kuninganna promenaad' Pariisis Seine'i paremal kaldal. Järgnev on säälsete prostituutide enesepakkumine: "Veel kakskümmend *sou*'d. Siis me lubame teha ka väikseid nilbusi. Noh, kas-sike? Tahad sa?"

²³⁶Vihje kaheldava tõepäraga asjaolule John Aubrey (1626–1697) kirjutatud Shakespeare'i-eluloos, mille järgi Shakespeare oma iga-aastastel sõitudel Londonist Stratfordi peatus Oxfordis John D'Avenanti kõrtsis, kus armus kõrtsmiku naisesse; suhtest sündis poeg — luuletaja ja dramaturg William Davenant (1606–1668), kes ka ise vahel seda legendi kinnitas.

– Önnis Margaret Mary Igakukk!²³⁷

– Ja kuue naisega Harry tütar.²³⁸ Ja teised sõbratarid naabermõisaist, nagu laulab härraspoeet Muru-Tennyson.²³⁹ Kuid mida siis sinu arvates tegi kõik need kakskümmend aastat Stratfordis kaldruutakende taga vaene Penelope?

Tegutse ja tegutse. Tegu tehtud. Mees kõnnib taimetark Gerardi roosiaias Fetteri tänavakeses, juuksed hallinevpruunid. Kellukas, nii sinav kui ta sooned.²⁴⁰ Juno silmalaud — kannikesed.²⁴¹ Ta kõnnib. Üks elu on ainult. Üks ihu. Tegutse. Ainult tegutse. Kuskil kaugel, himur-rüvedas lehas, pannakse käed süütuvalgele ihule.²⁴²

Buck Mulligan toksis ägedalt vastu John Eglintoni lauda.

– Keda sa kahtlustad? uuris ta.²⁴³

– Ütleme, et tema on see sonettide ärapõlatud armuke. Üks kord ära põlatud, kaks kord ära põlatud. Aga ka õukonna meeste-kütt põlgas ta ära, eelistades lordi, tema südamekallimat.

²³⁷Sõnamängu aluseks on Prantsuse nunn Marguerite Marie Alacoque (1647–1690), kes varsti pärast surma kuulutati õndsaks ja 1920. aastal pühakuks.

²³⁸G. B. Shaw kujutabki näidendis *Sonettide tõmmu daam* selle daamina kuninganna Elizabethi.

²³⁹Lord Tennysoni, Victoria pärjatud poeedi populaarsus kahanes sajandi lõpuks kiiresti, sellepärast siis madaldab Stephengi teda murutenise tasandile (ingl *lord > lawn (tennis)*). Tsiteeritud sõnad on pärit tema poemist *Printsess*.

²⁴⁰Rida *Cymbeline*’ist (IV:2); “ta < sa” käis sääl printsess Imogeni kohta.

²⁴¹Vihje *Talvemuinasjutu* IV vaatuse 3. stseenile, kus Perdita tahaks Florizelile anda kevadlilli: “või tuhme kannikesi, armsamaid / kui Juno silm või Kythereia [s.o Aphrodite] hingus”.

²⁴²Olles just maininud Shakespeare’i naist, “vaest Penelopet”, mõtleb Stephen selles lõigus läbisegi Shakespeare’ist ja enda teoreetilisest naispartnerist.

²⁴³Vihje levinud anekdoodile vanapoolsest mehest, kellel on noor naine ja kes rahulolevalt teatab vanale sõbrale: “Mul on, millest mõelda. Mu naine räägib, et ta on rase.” Mille pääle sõber ütleb: “Helde taevas, keda sa kahtlustad?”

Oma nime varjav arm.²⁴⁴

– Sa tahad öelda, torkas vahele John visa Eglinton, et inglase-na armastas ta lordi.²⁴⁵

Vana müür, kus järsku hakkavad sähvima sisalikud. Nagu neid Charentonis nägin.

– Näib küll nii, ütles Stephen, kui ta tahab selle mehe heaks ning kõigi teiste ja eriti viljastamata üskade heaks pidada sama püha ametit, mida tallipoiss peab täku heaks²⁴⁶. Vahest oli ta nagu Sokrates, kellel oli ämmaemandast ema ja tulehargist naine. Kuid tema naine, see eblakas meestekütt, vooditootust ei murdnud.²⁴⁷ Tolle Vaimu meel aga on pakil kahest rängast teost: murtud töotusest ja sellest nürimeelsest matsist, kelle poole ta naise eelistus kaldus — surnud abikaasa vennast. Ann armsake oli mu meelest kuumavereline. Võrgutab korra, võrgutab teisegi.

Stephen pööras end toolil hoogsalt ringi.

– Tõestamise raskus jääb teie, mitte minu kanda, jätkas ta, kulm kortsus. Kui te väidate, et ta *Hamleti* viiendas stseenis ei ole häbiposti naelutanud oma naist, siis seletage mulle, miks ei ole teda mainitud kõigi kolmekümne nelja aasta jooksul alates päevast, mil ta tema meheks võttis, kuni päevani, mil ta tema maha matitis. Kõik need naised nägid oma meeste surma ära: Mary oma pereisa Johni²⁴⁸, Ann oma vaese kalli Willuni²⁴⁹, kui see läks tema kätte surema, ise nõrдинud, et tema peab esimesena minema,

²⁴⁴S.o homoseksuaalsus.

²⁴⁵On vanasõna “Inglane armastab lordi” (nagu ameeriklane armastavat miljonäri).

²⁴⁶S.t nagu tallipoiss viib täku mära juurde. “Viljastamata üsk” on pärit Shakespeare’i 3. sonetist.

²⁴⁷Eblakas meestekütt on Xantippe. Vooditootusest räägib Shakespeare oma 152., viimases Tõmmu Daami sonetis: “kuid sina kannad kahekordset süüd: / kord vooditootust murdnud, tühjaks pead / teist vanet mulle, arm sul uus on nüüd.”

²⁴⁸Shakespeare isa John suri 1601., ema Mary 1608. aastal.

²⁴⁹Shakespeare suri 1616., Anne 1623. aastal.

Joan oma nelja venna²⁵⁰, Judith oma mehe ja kõigi poegade²⁵¹, Susan samuti oma mehe²⁵², Susani tütar Elizabeth aga toob meelde vanataadu sõnad “Vaid mehetapja teist kord pulmi peaks.”²⁵³

Ah jah, kord ikka on mainitud. Neil aastail, kui mees elas jõukalt kuninglikus Londonis, pidi Ann võla tasumiseks laenama oma isa endiselt karjuselt 40 šillingit. Eks selgitage siis teie. Selgitage ka seda luigelaulu, milles ta naise tulevastele põlvedele jäädvustas.²⁵⁴

Üldine vaikus vaatas talle vastu.

Mispäale Eglinton: Pead silmas testamenti.

Kuid seda on ju vist juristid selgitanud.

Tal oli õigus lesknaise elatisele,

nii nagu tavaõigus ette näeb.²⁵⁵ Mees tundis seadust hästi me kohtunike meelest.

Tend Saatan pilkab,
irvik:

Ja sestap jättis esimesel korral
ta naise nime välja, kuid ei jätnud välja
ta kinke tütardele, tütretüttele,

²⁵⁰Shakespeare'i õde Joan Hart suri 88 aasta vanuses 1646; tema vennad olid Gilbert (1566–1612), Edmund (1569–1607) ja Richard (1584–1613).

²⁵¹Shakespeare'i noorem tütar Judith elas kauem ka oma vanemast õest.

²⁵²Shakespeare'i vanem tütar Susanna Hall suri 1649., tema mees dr John Hall 1635. aastal.

²⁵³Nii ütleb *Hamletis* näitleja-kuninganna. Elizabeth oli Shakespeare'i viimane, lasteta järeltulija, kes pärast esimese mehe surma abiellus küll teist korda.

²⁵⁴Shakespeare'i testament, esimene variant 1616. aasta jaanuarist, teine märtsist, kuu enne surma.

²⁵⁵Tavaõiguse järgi pidi naine pärima abiellumisel toodud kaasavara- ja võrdse osa mehe koguvarast ja/või elu lõpuni kolmandiku mehe kinnisvarast. On arvatud, et Shakespeare püüdis naise pärimisosa piirata, müües 1613. aastal osa oma Londonis soetatud kinnisvarast.

ka õele, semudele Stratfordis
ja Londonis. Ja kui mu meelest teda kehutati
säälski mainima,
ta jättis talle
maja teise
voodi.²⁵⁶

Punkt.

Jättistal
teiseta
jättistal
kehvema
voodital
jättista.

Ptruu!

– Ühteheitjatel oli tollal vallasvara vähe, märkis John Eglington, nagu praegugi, kui meie külanäidendeid uskuda.²⁵⁷

– Shakespeare oli rikas maaomanik, ütles Stephen, tal oli vapikandmisõigus, suur kinnisvara Stratfordis ja Ireland Yardiks kutsutav maja Londonis, ta oli aktsionär, toetas rahaliselt kümnesega seotud kohtuasja ja maksis ise vabatahtlikult kirikule kümnest. Miks ta siis ei jätnud Annile oma parimat voodit, kui ta oleks soovinud, et naine saaks oma ülejäänud ööd rahus norsata?

– Selge on see, et oli kaks voodit — parim ja paremuselt teine, lausus elegantsetl herra Paremuselt Teine Best.

– *Separatio a mensa et a thalamo*²⁵⁸, parendas Buck Mulligan, mis võeti vastu naeratusega.

²⁵⁶Lähemalt võib Shakespeare'i testamendist lugeda tema eestikeelsete kogutud teoste 1. köitest (lk 61).

²⁵⁷W. B. Yeats, Lady Gregory (1862–1932) ja teised iiri taassünni aja juhtivad teatrivaimud kirjutasid ja lavastasid näidendeid talurahva elust.

²⁵⁸Ld k 'lahutamine toidult ja magamistoast', õigemini ... *a toro* 'abieluvoodist' — kunagine kohtulikku abielulahutust tähendav fraas.

– Antiikaeg mainib kuulsaid voodeid, kibrutas laupa Teine Eglinton, ise voodilikult naeratades. Las ma mõtlen.

– Antiikaeg mainib seda stageiralasest koolijütsi ning kiilakat paganlikku mõttetarka, ütles Stephen, kes maapaos surema hakates kingib vabaduse ja jätab päranduse oma orjadele, laseb austust avaldada oma esivanemaile, käsib end matta oma surnud naise kõrvale ja palub sõpru kohelda lahkesti vana armukest (ärgem unustagem Nell Gwynn Herpyllist), lastes tal oma villas edasi elada.²⁵⁹

– Kas te tahate öelda, et temagi suri niimoodi? küsis veidi murelikult härra Best. Tähendab...

– Tema suri purujoobnult²⁶⁰, trumpas Buck Mulligan üle. Kann õlut kuninga jook on just.²⁶¹ Oi, ma pean teile rääkima, mida Dowden²⁶² ütles!

– Mida siis? küsis Parimeglinton.

William Shakespeare'i osauhing.²⁶³ Kogu rahva William.²⁶⁴ Tingimuste asjus pöörduge: E. Dowden, Highfield house...

– Imeline! õhkas Buck Mulligan armunud moel. Mina küsisin talt, mida ta arvab bardi vastu tõstetud pederastiasüüdistusest. Tema tõstis käed üles ja lausus: *Ainus, mis me võime öelda, on see, et elu kees noil päevil tormiliselt*. Imeline!

²⁵⁹Stephen räägib Stageiras sündinud Aristotelesest, osutades Diogenes Laertiosele (3. saj eKr), kes oma *Filosoofide elulugudes* kirjutab muu hulgas Aristotelese testamendist. Austusavaldusena oma emale tellis Aristoteles ema raidkuju. Armukese nimi oli Herpyllis; Nell Gwyn oli kuningas Charles II näitlejannast armuke, kuningas palus surres: "Ärge laske vaest Nellyt nälga tunda."

²⁶⁰Shakespeare'i uurijad on viidanud Stratfordi pastori John Wardi (1629–1681) meenutusele, et pummelungil koos Michael Draytoni ja Ben Johnsoniga jäi Shakespeare palavikku, mille kätte surigi.

²⁶¹Rida kelm Autolycuse laulust (*Talvemuinasjutt* IV:2).

²⁶²Edward Dowden (1843–1913), Dublini Trinity College'i inglise kirjanduse ja kõnekunsti professor.

²⁶³Joyce'i *Ulyssese* avaldas 1922. aastal Sylvia Beach oma Pariisi raamatupoe Shakespeare & Co. kirjastusel.

²⁶⁴Dowden armastas rõhutada, et Shakespeare oli rahvapoet rahva jaoks.

Pederastipoiss.

– Ilumeel viib meid eksiteele,²⁶⁵ ütles kurbuseskaunis Best ilgur Eglintonile.

Vankumatu John vastas karmtõsiselt:

– Nende sõnade mõtet võib meile too arst selgitada.²⁶⁶ Kahte head korraga ei saa.

Ütled sina niiviisi? Kas nad kisuvad iluduse palmioksa meie käest, minu käest ära?²⁶⁷

– Ja ka omandimeel, ütles Stephen. Shylocki koukis ta oma-enda paksust tengelpungast välja.²⁶⁸ Linnaseärimehe ja rahalaenaja pojana oli ta ka ise viljaärimees ja rahalaenaja, kes oli näljarahutuste ajal²⁶⁹ ostnud kokku üle kahekümne tündri vilja. Need, kes temalt laenasid, on kahtlemata nood Chettle Falstaffi mainitud andunud kummardajad, kes andsid teada, kui ausameelne ta oma tehinguis oli.²⁷⁰ Ta kaebas kohtusse mõne kotitäie linnaste eest võlgu jäänud partneri ja nõudis intressidena sisse oma naela liha iga väljalaenatud summa päält. Kuidas muidu oleks-

²⁶⁵Tõenäoselt vihje Oscar Wilde'i seletusele Shakespeare'i poolt oma meessõbrale kirjutatud sonettide kohta: "Ta [Shakespeare] oli lihtsalt ilu ori."

²⁶⁶Vihje Sigmund Freudile, kelle järgi "sõnade" taga võib olla püüd midagi varjata, pisendada või välja vabandada.

²⁶⁷"Nad" on psühhoanalüütikud, kes võiksid selle palmioksa kunstnikult ära võtta ja anda moraalitsejale, nagu Antisthenes andis Helenalt Penelopele.

²⁶⁸Brandes oletas, et kuna Shakespeare ise oli *Veneetsia kaupmehe* kirjutamise ajaks süüvinud oma omandi kasvatamisse, tuli tal mõte luua sellest legendikoletisest reaalse inimese ja reaalse juudi kuju.

²⁶⁹Aastail 1590–1598 tabasid kogu Euroopat viljaikaldused ning nälgiva rahva mässud.

²⁷⁰Henry Chettle (u 1564 – u 1606), paks nagu Falstaff Shakespeare'i näidendeis, oli Londoni trükkal, kes oli 1592. aastal avaldanud Robert Greene'i Shakespeare'i-vastase pamfleti *Krossi jagu annet* (Greene's Groats-Worth of Wit) ja kolm kuud hiljem palus selle avaldamise pärast avalikult vabandust, toetudes "andunud kummardajate" teadetele Shakespeare'i ausameelsusest ja omalt poolt kinnitades, et Shakespeare on andekas ja vaimukas kirjanik.

ki Aubrey tallipoiss ja teatri jooksupoiss²⁷¹ ruttu rikkaks saanud? Kõigist sündmustest oskas ta kasu lõigata. Shylockis kajab vastu juutide tagakiusamine, mis järgnes kuninganna tohtri Lopezi poomisele ja neljastamisele, millega rebiti tema juudisüda nähtavale, kui too itski alles elas²⁷²; *Hamletis* ja *Macbethis* aga Inglismaa troonile pääsenud šoti vusserfilosoof, kellele meeldis nõiajahte korraldada²⁷³. Hukkasaanud armaadale vihjab tema pila *Asjatus armuvaevas*.²⁷⁴ Tema ajalookroonikad kihutavad täispurjes nagu Mafekingi-vaimustuse tõusulainel.²⁷⁵ Mõistetakse kohut Warwickshire'i jesuiitide üle ja meie saame väravavahi sõnaväenamisteooria.²⁷⁶ Bermudast tuleb koju *Sea Venture* ja sünnib Re-

²⁷¹ John Aubrey (1626–1697) pani alates 1680. aastast kirja pisiseiku kuulsuste elulugudes (nende peaaegu täielik väljaanne avaldati 1898), kus väidetakse, et Shakespeare'i esimene kokkupuude teatriga oli teatriküllastajate hobuste hoidmine, teine aga etteütleva abilise näitlejate lavale kutsumine.

²⁷² Kuninganna juudisoost arst Roderigo Lopez (Ruy L.; Roger L.; Lopes; u 1517 – 1594) hukati 1594. aastal nõrgalt tõendatud kahtlustuse alusel, nagu oleks ta saanud Hispaania agentidelt altkäemaksu, et mürgitada kuninganna Elizabeth I ja hispaanlasest ülejooksik Antonio Pérez. Muide, ka Shylocki kavatsitava ohvri nimi on Antonio. Algmõtte *Veneetsia kaupmehe* kirjutamiseks võis Shakespeare'ile anda ka Marlowe' tragöödia *Malta juut* lavastus 1589/1590.

²⁷³ Šoti kuningas James VI (1566–1625) tundis suurt huvi nõiakunsti vastu, avaldas sel teemal raamatu *Demonoloogia* (1597) ning aitas kaasa laiahaardeliste nõiaprotsesside ja hukkamiste korraldamisele.

²⁷⁴ Karikatuurse hispaanlase nimi selles Shakespeare'i komöödias on don Adriano de Armado, kes kehastab tolle aja inglaste ettekujutust tüüpilisest hispaanlasest.

²⁷⁵ Mafeking oli teise buuri sõja ajal inglaste tugipunkt, mida buurid piirasid 217 päeva. Kui buurid lõpuks päästekolonni eest taganesid, põhjustas see Londonis samasuguse kestva pöörase juubeldamise nagu omal ajal võit Hispaania armaada üle.

²⁷⁶ 1605. aasta püssirohuvandenõus (rühma Inglise katoliiklaste vandenõu kuningas James I vastu) osalenud jesuiit Henry Garnet (1555–1606)) õigustas kohtus oma valevannet “kahemõttelisuse ehk sõnaväenamise doktriini” abil, väites, et “Jumala suuremaks auks” (jesuiitide moto) on täiesti eetiline mõelda üht ja öelda teist. *Macbethis* (II:3) arutleb sõnaväenamise üle unest äratatud väravavaht.

nani poolt kiidetud näidend ning Väärakas Caliban, meie Ameerika onupoeg.²⁷⁷ Mesimagusate sonettide eeskujuks on Sidney.²⁷⁸ Mis puutub haldjas Elizabethi, teisisõnu porknapea Bessi, ropusuisesse neitsisse, kelle toimetel sündisid *Windsori lõbusad naised*, siis las mõni Saksa *meinherr* sobrab sügavale peidetud tähendusi otsides pealegi kogu eluaja mustapesukorvi sügavikes.²⁷⁹

Tundub, et sul tuleb päris kenasti välja. Sega lihtsalt kokku mingi teololoogilisfiloloogiline segu. *Mingo, minxi, mictum, mingere*.²⁸⁰

– Tõesta, et ta oli juut, provotseeris uurival ilmel John Eglington. Sinu dekaan usub, et ta oli õilis roomakatoliiklane.²⁸¹

Sufflaminandus sum.²⁸²

²⁷⁷1609. aastal Virginiasse purjetanud *Sea Venture* uppus tormis Bermuda saarestikus, meeskond ja reisijad pääsesid eluga ühele Bermuda saarele, hiljem jõudsid ka Virginiasse Jamestowni; osa neist tuli 1610. a teise laevaga Inglismaale tagasi. Nendelt saadud teave laevahuku kohta aitas Shakespeare'il kirjutada näidendit *Torm*. Caliban, "metsik ja koletu ori", on üks selle näidendi tegelasi. Väärakatena (*patsy*) kujutati 19. sajandi teatris iiri immigrante. Fraasi "meie Ameerika onupoeg" kasutas Joyce juba ka *Ulixese* 7. peatükis, osas "Tänaseks päevaks saab küllalt...".

²⁷⁸Kuulus poeet Philip Sidney (1554–1586) on kirjutanud 108 sonetist ja 11 laulust koosneva hiidpärja "Astrophel and Stella" (kr k 'tähearmastaja'; ld k 'täht'). Stella prototüübiks arvatakse olevat sama Penelope Rich, kellele Joyce juba on vihjanud.

²⁷⁹Punajuukseline "neitsikuninganna" Elizabeth I olevat armastanud roppe nalju ja innustanud Shakespeare'i seda komöödiatki kirjutama. *Meinherr* (sks k 'mu härra') vihjab siin võib-olla Freudile. Pesukorvi peidetult toimetasid lõbusad naised armukadedade mehe silme all majast välja Falstaffi.

²⁸⁰Ld k 'kusema' põhivormid. 3. vorm peaks küll olema *minctum*. Kas Joyce kasutas seda verbi meelega *misceo* 'segama' asemel, mille 3. põhivorm on *mixtum*?

²⁸¹Eri uurijad on leidnud tõendusi, et Shakespeare oli katoliiklane, anglikaan, puritaan, pagan ja ateist, juudiks pole teda siiski arvatud.

²⁸²Ld k 'mind tuleks maha rahustada / pidurdada'. Keiser Augustus ütles "Teda tuleks pidurdada" liigjutuka Rooma kõnemehe Hateriuse kohta.

– Ta oli Saksamaa toode, kostis Stephen, mõeldud itaalia skandaalide prantsuse polituuriga tippsilujaks.²⁸³

– Musttuhatmeelne mees, meenutas härra Best. Musttuhatmeelseks nimetas teda Coleridge.²⁸⁴

*Amplius. In societate humana hoc est maxime necessarium ut sit amicitia inter multos.*²⁸⁵

– Püha Thomas, alustas Stephen. . .

– *Ora pro nobis*²⁸⁶, ägises toolile vajudes Munk Mulligan.

Sääl tema halises kaeblikku itku.

– *Pogue mahone! Acushla machree!*²⁸⁷ Hukka me saame tänasest päevast! Hukka me kindlasti saame!²⁸⁸

Kõik naeratasid omaette naeratusi.

– Püha Thomas, ütles Stephen naeratamisi, kelle vatsakaid teoseid mulle meeldib originaalis lugeda, peab verepilastusest kirjutades, erinevalt härra Magee poolt mainitud uue Viini koolkonna seisukohast, oma targal ning iseäralikul viisil seda sarnaseks emotsioonikitsidusega. See tähendab, et Thomase arvates ei

²⁸³“Saksamaa toode” (*made in Germany*) oli Joyce'i-aegne käibefraas, sest eelnenud sajandi lõpust hakkasid Saksa tooted Euroopa turge üle ujutama; ühtlasi nüke sakslaste püüete pihta Shakespeare'i omastada: sääl levis väljend “meie Shakespeare”. Elizabethi ajal kujutati itaallasi skandaalse rahvana, keda iseloomustab pöörane machiavellistlik võimuiha, ohjeldamatu liiderlikkus ja salalikkus, nt mürgitamisest Borgiate klannis. *Hamletis* kajastub see kõik Claudiuse kujus.

²⁸⁴S. T. Coleridge kirjutas oma *Biographia Literaria*'s seoses Shakespeare'i poemiga *Venus ja Adonis*, et selle autor on ehk “suurim geenius, kelle inimloomus siiani on ilmale toonud, meie *musttuhatmeelne* [*myriadminded*] Shakespeare”.

²⁸⁵Ld k ‘Kõva sõna. Inimühiskonnas on äärmiselt tähtis, et [võimalikult] paljude vahel valitseksid sõbralikud suhted.’ (Tsitaat tundmatult autorilt, kelleks Stephen arvab Aquino Thomast.)

²⁸⁶Ld k ‘palveta meie eest’, fraas “Ave Mariast”.

²⁸⁷Iiri k ‘Laku mu perset! Mu südametukse!’.

²⁸⁸Laused Synge'i näidendist *Mereratsurid*, kus neid sõnu lausub haldes vanem peretütar, kui üks perepoeg on merel hukkunud ja ema on näinud kujutluses, et hobusel ratsutavale veel elus pojale järgneb ponil ratsutav surnud poeg, mida naispere peab uue surma endeks.

taheta niisugust lähisugulasega jagatavat armastust mõnele võõrale kinkida inhsuse tõttu, kuigi too võõras ju võib-olla selle järele januneb.²⁸⁹ Juudid, kellele kristlased inhsust ja saamahimu ette heidavad, kipuvad sagedamini sugulusabielu sõlmima kui ükski teine rass. Süüdistusi esitatakse viha mõjul. Kristlikud seadused, mille toel kasvasid juutide varad (juutidele, nagu ka lollarditele, osutus torm varjupaigaks), kütendasid terasvitstega ka nende kiindumused.²⁹⁰ Kas need peaks patud või voorused olema, seda ütleb vana Eikellegissi²⁹¹ meile viimsepäeva kohtus. Kuid mees, kes nii tihkelt hoiab kinni oma väidetavaist õigustest oma väidetavaile võlgadele, hoiab sama tihkelt kinni ka oma väidetavaist õigustest oma väidetavale naisele. Ükski naaber Naeratus²⁹² ei tohi himustada tema härja ega ta naist ega ta sulast ega ta ümmardajat ega ta eeslitäkkku.²⁹³

– Ega ta eeslimära, kaasitas takka Buck Mulligan.

²⁸⁹Freud pidas verepilastust laste seksuaalsuse vajalikuks ning häirivaks komponendiks, millest täiskasvanumaks saades võõrdatakse. Inhsuse või saamahimuga võrdles verepilastust ja üldse iha tegelikult püha Augustinus, keda püha Thomas vaid tsiteeris. Thomas mõistis intsesiti hukka eelkõige sellepärast, et see on vastuolus loomuliku austusega, mida me oma sugulastele võlgneme.

²⁹⁰Kristlikud seadused keelasid raha intressiga laenamist, juutide omad mitte. Inglismaal lubas Henry II (1133–1189, valitses 1154–1189) juutidel oma usukombeid täita ja äri ajada, laenas neilt ka ise raha. Alles 1290. aastal aeti nad maalt välja, tagasi lubati tulla Oliver Cromwelli (1599–1658) ajal. Lollardid, keda nii mandril kui Inglismaal taga kiusati, olid Inglismaa 14. sajandi lõpu sisetülide ajal siiski nagu tormivarjus, nad võttis koos nende õpetaja usureformaator John Wycliffe'iga (u 1320. aastad – 1384) oma kaitse alla Lancasteri hertsog. “Terasvitstega” käskis Polonius Laertesel hinge külge siduda need sõbrad, kes on proovi läbi teinud (*Hamlet* I:3).

²⁹¹William Blake'il on luuletus pealkirjaga “To Nobodaddy”.

²⁹²Shakespeare'i *Talvemuinasjutt* (I:2): “mehe tiigis kalal käib ta naaber, ta naaber Naeratus”, mis tähendab, et mehe äraolekul magab tema naisega muidu sõbralik naaber.

²⁹³Piibli 10. käsk (2Ms 20:17) mõnevõrra moonutatult.

– Karuselt koheldakse suurtsugu Willi²⁹⁴, ütles suursuguselt suurtsugu härra Best.

– Millist villi? nöökas armsasti Buck Mulligan. Meil kipuvad asjad segaseks jääma.

– Elutahet, filosofoeris John Eglinton, sest vaene Ann, Willi lesk, on surmatahe.²⁹⁵

– *Requiescat!*²⁹⁶ palvetas Stephen.

Kus on tahe, kus on hool?

*Ammu kadund on kõik see...*²⁹⁷

– See Ann lamab täies jäikuses lautsil tolles paremuselt teises voodis, mähkund kuningannana²⁹⁸, isegi kui tõestataks, et noil päevil oli voodi niisama haruldane kui tänapäeval automobiil ja et selle nikerdused olid ilmaimeks üle seitsme kihelkonna. Vanast peast seltsis ta protestantidest evangeeliumikuulutajatega (üks neist elaski tema juures New Place’is ja jõi liitri sekti, mille eest maksis linnanõukogu, kuid ei tasu küsida, millises voodis too mees magas) ja sai kuulda, et tal on hing. Ta luges või lasi endale ette lugeda jutlustaja usuraamatukesi, näiteks *Konksud ja aasad usklike pükstele* või *Kõige vaimulikum nuuskubakatoos, mis paneb kõige tõsiusklikumad hinged aevastama*²⁹⁹, mida ta

²⁹⁴Ben Jonson kasutas oma pühendusluuletuses epiteeti “suurtsugu Shakespeare”.

²⁹⁵Joyce’i tõlkimatu sõnamäng: eesnimelühend *Will* tähendaks üldnimena *will* kas tahet või testamenti. Kui Anne Hathaway oleks olnud puritaanlik “pühak”, oleks ta ihaldanud surma kui pääsu igavesse ellu. Ühtlasi on siin vihje Freudi väitele, et kaks peamist, vastandlikku tungi alateadvuses on elutahe ja surmatahe.

²⁹⁶Ld k ‘puhaku rahus’.

²⁹⁷Albusread AE (G. W. Russelli) luuletusest “Kõrvalteel lauldud”. Kaks järgmist rida: “Turmas selle ulmenool, / laskjaks võõras Ammu-meeks.”

²⁹⁸Vt *Hamlet* II:2, kus 1. Näitleja räägib Priamose surma kirjeldavas monoloogis tema naisest Hecubast.

²⁹⁹Esimene neist rääkis heategevusest, teine pidi panema aevastama usuhardusest.

eelistas *Lõbusatele naistele*, ja öösel pissipotti vett lastes mõtles nende üle järele. Nüüd on siis Veenus huuled palveks kõverdanud.³⁰⁰ *Agenbite of inwit*³⁰¹: südametunnistuse piin. See on aeg, mis hooraelust väsinult otsib kobamisi oma jumalat.³⁰²

– Ajalugu näitab, et see on tõsi, *inquit Eglintonus Chronologos*³⁰³. Ajastud järgnevad üksteisele. Kuid kõrgest allikast on meile teada, et inimese suurimateks vaenlasteks saavad ta oma kodakondsed ja pereliikmed.³⁰⁴ Mulle tundub, et Russellil on õigus. Mis loeb meile tema naine või isa? Ma ütleksin, et perekonnaelu on üksnes perekonnaluuletajail. Falstaff ei olnud pereinimene. Tundub, et too paks rüütel on tema loomingu tipp.

Kõhetu nagu ta oli, vajus ta toolil tagasi. Arg nagu sa oled, salga ära oma suguselts³⁰⁵, nood jäigalt õiglased. Arg nagu ta on, näppab ta teiste jumalavallatute seltsis õhtust süües kõrtsist peekri.³⁰⁶ Eks see oli isa ülesandel säält Ulsterist Antrimi maakonnast.³⁰⁷ Käib tal kvatembrate ajal³⁰⁸ külas. Härra Magee, söör, üks härra soovib teid näha. Mind? Ütleb, et ta on teie isa, söör. Anna mulle mu Wordsworth.³⁰⁹ Ilmub Matthew, Magee see-

³⁰⁰Vihje sellele, et Anne Hathaway oli poemi *Venus ja Adonis* Venu-se prototüüp.

³⁰¹Keskinglise k Kenti murdes sõna-sõnalt 'taas sisemeelt hammustamas'.

³⁰²Kulunud väljend James I aja kohta.

³⁰³Ld k 'mainis kronoloog Eglinton'.

³⁰⁴Mt 10:36.

³⁰⁵Julia räägib aknal Romeole, teadmata, et too teda kuuleb: "Sa salga isa, keeldu oma nimest" (II:2).

³⁰⁶Falstaff kurdab (*Kuningas Henry IV*, 1. osa, III:3), et "roojases kambas" viibimise tõttu (koos Walesi printsi ja ta kaaskonnaga) ei ole ta saanud kirikus patte kahetseda; veidi hiljem nimetab ta printsi peekrinäppajaks (*sneak-cup*, mille tõlkevasteks on Georg Meri kahjuks andnud "salakoi"). Peekrinäppajaid loeti kõige alamat sorti varasteks.

³⁰⁷Tegelikult ei elanud John Eglintoni isa Antrimis: kirjanik W. K. Magee (pseudonüümiga John Eglinton) oli iiri protestantliku vaimuliku Dublinis sündinud poeg.

³⁰⁸Kolm paastupäeva iga kirikliku veerandaasta algul.

³⁰⁹Eglinton avaldas 1896. aastal *Kaks esseed Ülejäänute kohta*, pidades viimaste all silmas oma kaasaegseid, kes püüdsid endiselt kirjutada

nior³¹⁰, karune karm karvik mats³¹¹, nõõbitava klapiga kaatsades, kaltsad kümne metsa mudaga reenatud, käes metsõunapuine nõia-kepp.

Su enda oma? Ta tunneb su vanameest.³¹² Leskmees.

Lõbusast Pariisist ema räpasesse suriurkasse rutates puudutasin kaldapealsel isa kätt. Too hää, uus soojus, kui rääkis. Ema arst on doktor Bob Kenny.³¹³ Ema silmad, mis mulle head soovivad. Kuid ei tunne mind ära.

– Eks iga isa, ütles Stephen lootusetuse vastu võideldes, tähenda paratamatut kurja. Ta kirjutas selle näidendi³¹⁴ oma isa surmale järgnenud kuudel. Kui arvata, et tema, hallinev mees kahe mehelemineku eas tütreaga, seljataga kolmkümmendviis aastat elu, *nel mezzo del cammin di nostra vita*³¹⁵, viiekümne aasta jagu kogemusi, oleks habemetu Wittenbergi tudeng³¹⁶, siis tuleks küll arvata, et ta seitsmekümneaastane ema on meelas kuninganna. Ei. John Shakespeare'i laip ei uita öösiti. Tund-tunnilt roiskub, roiskub see.³¹⁷ Ta lebab juba mitteisana, olles selle müstilise seisundi pärandanud pojale. Boccaccio Calandrino oli esimene ning vii-

sajandi alguse suurte poeetide Goethe, Schilleri, Wordsworthi ja Shelley vaimus. Eriti pikalt käsitles ta William Wordsworthi (1770–1850) mõju neile.

³¹⁰Matthew oli ka ühe tegelase nimi mitmes Wordsworthi varasemas poeemis.

³¹¹Vihje reale *Richard II-s* (II:1): *We must supplant those rough rug-headed kerns*, Georg Mere tõlkes “need tõrksad [iiri] sissid meie hävitame”.

³¹²Vt ülalpool: Mulligan Stephenile Bloomi kohta.

³¹³Bob Kenny oli Põhja-Dublini vaestehaigla arst.

³¹⁴S.t *Hamleti*.

³¹⁵Dante *Põrgu* 1. laulu avavärss “Kesk meie elu vaevarikast rada”, Villem Grünthal-Ridala tõlge.

³¹⁶Claudius keelab Hamletil naasta Wittenbergi ülikooli. Shakespeare'i teoste esmatrükis (1603) on Hamlet 19-aastane, teises trükkis (1604) 30-aastane. Brandes väidab, et *Hamleti* kirjutamise ajal 35-aastane Shakespeare kujutaski 30-aastase Hamletina iseennast.

³¹⁷Vihje Jacque'i sõnadele näidendis *Nagu teile meeldib* (II:7): “Tund-tunnilt küpseme ja küpseme, siis roiskume tund-tunnilt, roiskume”.

mane mees, kes tundis end rasedana.³¹⁸ Isadus teadliku sünnitamise mõttes on mehele tundmatu. See on müstiline pärandvara, apostlik järjekestvus, ainusünnitajalt ainusündinule³¹⁹. Just sellele müsteeriumile on rajatud kirik, mitte madonnale, mille osav itaalia aru Euroopa pööbli ette heitis, ja on rajatud jäädavalt, sest on nagu maailmgi, makro- ja mikrokosmos, rajatud tühjusele. Kindlusetusele, ebatõenäolisusele. *Amor matris*³²⁰, kus 'ema' on nii subjekt kui objekt, võib-olla ainus tõeline asi elus. Paterniteet võib olla juriidiline fiktsioon. Kes on kelletahes poja isa, et kestathees poeg peaks teda või tema kedatahes poega armastama?

Kuhu põrgut sa tüürid?

Ma tean. Jää vait. Tont sind võtku. Mul on põhjusi.

*Amplius. Adhuc. Iterum. Postea.*³²¹

Oled sa neetud seda tegema?

– Neid ajab lahku sedavõrd vääramatu ihulik häbitunne, et maailma kuritegude kroonikas, mida räpastavad kõik muud verepilastused ja kõlvatused, leiab see üleastumine vaevalt äramärkimist. Pojad emadega, isad tütardega, lesbilised õed, armud, mis ei söanda öelda oma nime³²², vennapojad vanaemadega, pogrillinnud lukuaukudega, kuningannad kinkesõnnidega³²³). Enne sündimist moonutab poeg ilu; sündides toob ta valu, poolitab kiindumuse, suurendab hoolt. Ta on uus isane: tema kasvamine on ta isa taandareng, tema noorus ta isa kadedus, tema sõber ta isa vaenlane.

See oli Rue Monsieur-le-Prince'il³²⁴, kui mul need mõtted sündisid.

³¹⁸Vt *Dekameroni* 9. päeva 3. lugu.

³¹⁹Vihje kristlikule usutunnistusele.

³²⁰Ld k 'emaarmastus'.

³²¹Ld k 'Liiatigi. Seni. Veel kord. Seejärel', skolastilises väitluses kasutatavad jätkusõnad.

³²²S.t geid.

³²³Vihje müütilisele Kreeta kuningannale Pasiphaele, kelles — kättemaksuks kuningas Minosele — äratas Poseidon vastupandamatu iha kingiks saadetud sõnni vastu.

³²⁴20. sajandi alguse Pariisi punaste laternate tänav.

– Mis neid looduses ühendab? Hetk pimedat kiima.

Kas mina olen isa? Kui ma oleks?

Kuivetunud ebakindel käsi.

– Sabellius³²⁵, see aafriklasest peaketser, kavalam kui kõik elajad välja peal³²⁶, õpetas, et Isa oli Ise Enese Poeg. Aquino buldog³²⁷, kellele muidu ükski sõna polnud võimatu, lükkab ta õpetust ümber. Noh, aga kui isa, kellel pole poega, ei saa olla isa, kas siis poeg, kellel pole isa, saab olla poeg? Kui Rutlandbacon-southamptonshakespeare³²⁸ või kestahesteine sama nime kandev poeet eksituste komöödiast³²⁹ kirjutas *Hamleti*, ei olnud ta mitte üksnes oma poja isa, vaid kuna ta enam poeg ei olnud, oli ta ja tundis end kogu oma soo isana, omaenda vanaisa isana, oma sündimata pojapoja isana, liiatigi too jäigi sündimata, sest loodus, nagu härra Magee seda mõistab, ei salli täiuslikkust.³³⁰

Heameelest elustunud eglintonsilmad vaatasid ujekirkalt üles. Rõõmus puritaanlane kiikab täie lustiga läbi keerdus kuslapuu.³³¹

Meelitame. Harva küll. Aga meelitame.

³²⁵Teoloog Sabellius väitis 3. sajandil, et nimed Isa, Poeg ja Püha Vaim on pelgalt sama asja ehk olevuse eri nimed või eri tahud.

³²⁶1Ms 3:1.

³²⁷Püha Thomas oli dominikaanlane ehk “Jumala koer”. Sabelliuse ketserlusest hoidumiseks, s.t Kolmainsuse kaitseks käskis Thomas vältida sõnu “ainulisus” ja “ainus”.

³²⁸Kolm peamist kandidaati Shakespeare'i teoste tegeliku autori kohale on olnud Rutlandi krahv Roger Manners (1576–1612), Francis Bacon ja Southamptoni krahv Henry Wriothesley (1573–1624).

³²⁹Shakespeare'i *Eksituste komöödia* peategelased on identsed kaksikud, mõlemal nimeks Antipholus; ka nende teenrid on ühenimelised kaksikud Dromiod.

³³⁰Magee-Eglinton oli seda väitnud oma raamatus *Kivikesed ojast* (1901), jätkates, et omamoodi täiuslikke asju, nt kombeid, kunste, teadusmeetodeid, leidub üksnes seisuvees, elu peavoolust kõrval.

³³¹Puritaanlane vihjab Magee-Eglintoni poissmeheseisusele ja tema vaimulikust isale; “läbi keerdus kuslapuu” (ingl *eglantine*) kostab ühes Miltoni luuletuses lõokese aoaegne tervitus.

– Ise omaenda isa, ütles endale Poegmulligan. Pea. Ma olen ju lapseootel. Mul on sündimata laps ajus. Pallas Athena!³³² Näitemäng! Just näitemäng on see!³³³ Ma tahan maha saada!

Mõlema sünnitusabivalmis käega haaras ta kinni oma punnu-laubast.

– Mis ta perekonda puutub, siis ta ema nimi elab edasi Ardeni metsas.³³⁴ Ema surma mõjul sündis tal *Coriolanuses* stseen Volumniaga.³³⁵ Oma poja varane surm kajastub noore Arthuri surmastseenis *Kuningas Johnis*. Must prints Hamlet on Hamnet Shakespeare.³³⁶ Kes on tütarlapsed *Tormis*, *Perikleses*, *Talvemüinasjutus*, seda me teame. Kes on Egiptuse lihapott Kleopatra ja Cressida ja Venus, seda võime ära arvata.³³⁷ Üks tema pereliige on aga veel jäädvustatud.

– Lugu läheb keerulisemaks, ütles John Eglinton.

Kikivarvul värisedes sisenes kvekerbibliotekaar, värahtus, masknägu, värahtus, rutakalt, värahtus, väuks.

Uks sulgus. Kambrike. Kevad.

Kuulavad. Kolmeti. Nemad.

Mina, sina, tema ja nemad.

Kandkem siis ette.

³³² Athena sündis Zeusi peast; oli muu hulgas Odysseuse ja ta perekonna kaitseingel.

³³³ Hamleti sõnad II vaatuse lõpust: “Just näitemäng on see, mis paljastab mu lelle südame.” ((Minu tõlge, Georg Merel: “Las näitemäng siis näidatagi nüüd, / kas lellel on või pole hingel süüd.”))

³³⁴ Shakespeare'i ema sünninimi oli Mary Arden. Sellenimeline mets on olemas nii tegelikult kui ka näidendis *Nagu teile meeldib*.

³³⁵ *Coriolanus* (V:3), kus Coriolanuse ema Volumnia veenab poega loobuma kavatsusest vallutada kätemaksuks enda pagendamise eest koos linna vaenlaste volskitega Rooma. Selles näevad kommentaatorid peegelduvat Shakespeare'i sügavat austust oma ema vastu.

³³⁶ Hamlet ilmub näidendis isa leinates lavale musta riietatult. Vihje ka Inglismaa Mustale Printsile Edwardile (1330–1376), kes suri aasta enne oma isa Edward III-t.

³³⁷ Kõigi kolme võrgutaja prototüübiks peetakse Anne Hathawayd.

STEPHEN: Tal oli kolm venda: Gilbert, Edmund, Richard. Gilbert rääkinud vanas eas mõnele härrale, et Isand Rahavõtja last ta muidu sisse ükskõrd juudas laskis jah ja tema näind oma velje Willit seda kirjameest säl Londolinnas maadlustükis kus virutas tese seliti maha. Gilberti hingele sai küll ka teatrimaja vorstist. Teda pole kuskil; küll aga on armsa Williami teostes jäädvustatud üks Edmund ja üks Richard.

MAGEEGLINJOHN: Nimed! Mis nimi loeb?

BEST: See on minu nimi, see Richard, kas teate. Ma loodan, et te poetate mõne hea sõna Richardi heaks, kas teate, minu pärast. (*Naer.*)

BUCKMULLIGAN: (*piano, diminuendo*)

*Prahvatas meedikust Dick,
kuulas semu, meedikust Davy...³³⁸*

STEPHEN: Tema mustade Willide, nurjatute varganägede kolmikus — Jago, Richard Küürselg ja *Kuningas Leari* Edmund — kannavad kaks kurjade onkude nime.³³⁹ Muide see viimane näidend sai valmis või oli veel pooleligi, kui ta vend Edmund oli Southwarkis suremas.

BEST: Loodetavasti langeb kõik Edmundi kraesse. Ma ei taha, et Richard, minu nimi...

(*Naer.*)

KVEEKERLYSTER: (*a tempo*) Kuid see, kes varastab mu ausa nime...³⁴⁰

³³⁸Katke Oliver Gogarty nilbest luuletusest, vt 6. märkus.

³³⁹Kõik kolm ütlevad ise, et panid oma nurjatused toime ettekavatsetult, tahtlikult (ingl *will* 'tahe, tahtlus'), siit Stepheni "Willid". Must Will ja Varganägu olid kaks palgamõrtsukat anonüümses tragöödias *Arden of Feversham* (1592).

³⁴⁰Jago Othellole, *Othello* III:3.

STEPHEN: (*stringendo*³⁴¹) Oma nime, kena nime³⁴², Williami on ta näidendeisse ära peitnud, siin statist, säääl kloun, nii nagu vanaitaalia maalikunstnik paigutas oma näo kuhugi lõuendi hämarasse nurka. Nähtavaks on ta selle teinud sonettides, kus Will esineb ülemääragi. Just nagu John o'Gauntile on ta nimi talle kallis,³⁴³ sama kallis kui vapp, mille ta endale välja lunis³⁴⁴, mustal kaldpalgil oda hõbevalge teravikuga, honorificabilitudinitatibus³⁴⁵, kallim kui ta riigi ainsa lavahirmu³⁴⁶ kuulsus. Mis loeb nimi? Nii küsime endalt lapsepõlves, kui kirjutame nime, mis öeldakse meie nimi olevat. Tema sündimise ajal ilmus üks täht, päevane täht, tulelohe. See säras taevas üksi päeva ajal, heledamalt kui Veenus öösel³⁴⁷, ja öösel säras ta delta Kassiopeia kohal, see kallakil tähtkuju on tema nimetähe signatuur tähtede seas. Ta silmad jälgisid seda madalal horisondi kohal, vankrist ida pool, kui ta keskööl suikuvate suvenurmede vahel Shottery külast Anne'i embusest koju kõndis.

Rahuldatud mõlemad. Mina kaa.

Ära ütle neile, et kui see kustus, oli ta üheksa-aastane.

Ja Anne'i embusest.

³⁴¹Ld k 'kiirenevalt'.

³⁴²"Kena nimi" ütleb Williami nime kohta Luisk näidendis *Nagu teile meeldib* (V:1).

³⁴³Richardi küsimusele "Kuis elad, vana Gaunt?" (*Kuningas Richard II* II:1) vastab Gaunt nõnda: "Oh, kuidas on see nimi mulle paras! / Jah, vana Kont — nii kondine ja vana..." Ingl *gaunt* 'köhn, luider'.

³⁴⁴Vapi mehkeldas 1596–1599 oma perekonnale Shakespeare'i õhutusel tema isa John.

³⁴⁵Ld k 'auavaldustesaamisvalmiduses', naljaks moodustatud pikim ladinakeelne sõna, mis esineb Shakespeare'i näidendis *Asjatu armuvaev* (V:1).

³⁴⁶Nii nimetas Shakespeare'i pilkamisi Robert Greene, kellele on selles peatükis ka ülalpool viidatud.

³⁴⁷Jutt on 1572. aasta novembris avastatud supernoovast, mis tõesti oli kuu aja vältel heledam kui ükski teine täht. Shakespeare oli sel ajal 8-aastane. Sõna "tulelohe" (ingl *firedrake*) kasutati vanasti meteoori tähenduses.

Oota, kuni sind kositakse ja võidetakse.³⁴⁸ Just, hädavares.³⁴⁹
Kes sind kosib?

Loe taevatähtedest. *Autontimorumenos*.³⁵⁰ *Bous Stephanoumenos*.³⁵¹ Kus on sinu tähtkuju? Stephen, Stephen, kus on su diivan? S. D.: *sua donna. Già: di lui. Gelindo risolve di non amare S. D.*³⁵²

– Mis see on, härra Dedalus? küsis kveekerbibliotekaar. Oli see mingi taevanähtus?

– Öösel täht, ütles Stephen. Päeva ajal pilvesammas.³⁵³

Mida's veel rääkida?

Stephen vaatas oma kaabut, keppi, saapaid.

*Stephanos*³⁵⁴, mu kroon. Mu mõök. Tema saapad rikuvad mu jalgade kuju ära. Ostaks paari saapaid. Sokidki auklikud mul. Taskurätt kah.

– Sa oskad ta nime kenasti ära kasutada, möönis John Eglington. Su oma nimigi on õige kummaline. Küllap sellest tuleb ka sinu fantastiline huumor.

Mina, Magee ja Mulligan.

Imeline taidur.³⁵⁵ Kulli moodi mees. Sinagi lendasid. Kuhu? Newhaven-Dieppe³⁵⁶, vahetekireisijana. Pariisi ja tagasi. Kiivita-

³⁴⁸Suffolki krahv Anjou hertsogile: “su tütar minu kuningale läheb. Ma nägin vaeva, kosisin ta, võitsin” (Suffolk kosis Margareti naiseks kuningale. — *Kuningas Henry VI* I osa, V:3).

³⁴⁹Petruchio *Törksa taltsutuses*: “Lausa mõnu näha, / kui taltsaks üksi olles naisega / teeb hädavares tõredaima törksa!” (II:1).

³⁵⁰Kr k ‘enesepiinaja’.

³⁵¹Kr k ‘Stephen sõnnihing’ — nii hüüdsid mööduvale Stephenile sõbrad *Kunstniku noorpõlveportree* 4. peatükis.

³⁵²It k ‘tema naine. Just-just: tema oma. Gelindo otsustab S. D-d [kas *sua donna*’t või Stephen Dedalust] mitte armastada.’

³⁵³Vt 2Ms 13:21.

³⁵⁴Kr k ‘kroon, vanik’.

³⁵⁵S.o Daidalos, müütiline kreeka leidur.

³⁵⁶Sedakaudu läks Stephen Dublinist Pariisi.

ja. Ikaros.³⁵⁷ *Pater, ait.*³⁵⁸ Merreplartsatanu, kukkunu, veesrabeleja. Kiivitaja oled sa. Kiivitajaks jääd.

Härra Best kergitas agarvaikselt oma märkmikku, et öelda:

– See on väga huvitav, sest seda vennamotiivi, teate küll ju, võib leida ka vanades iiri müütides. Just nii, nagu te ütlete. Kolm venda Shakespeare'i. Ka Grimmil, teate küll ju, nois muinasjutudes. Kolmas vend abiellub alati uinuva kaunitariga ja võidab parima auhinna.

Parim Besti vendadest.³⁵⁹ Hea, parem, parim.

Kvekerbibliotekaar astus kukesammul lähemale.

– Ma tahaksin teada, ütles ta, millist venda te. . . Ma saan aru, et te vihjate, et ühe vennaga seoses oli tegemist sündsusetu käitumisega. . . Aga võib-olla ma ruttan ette?

Ta tabas end teolt: vaatas kõigi poole; tõmbus tagasi.

Üks teenindaja kutsus ukselt:

– Härra Lyster! Isa Dineen³⁶⁰ tahab. . .

– Oo, isa Dineen! Otsekohe.

Kärmelt kohe kriuksudes kohe kohe oli ta kohe läinud.

John Eglinton võttis jälje üles.

– Kuule, ütles ta. Anna teada, mis sul Richardi ja Edmundi kohta öelda on. Jätsid nemad ju meelega lõppu, eks?

– Kui ma paluksin teil neid kahte kanget kaimu meenutada, onkel Richiet ja onkel Edmundit, vastas Stephen, siis oleks vast

³⁵⁷Dedaluse/Daidalose pojana võib Stephengi olla allakukkunud Ikaros, kuid võib olla ka kiivitaja, kes (Ovidiuse kirjelduse järgi) laperdades ja rõõmsalt kiljudes mudast lendu tõusis, kui Daidalos oma poega mattis. See kiivitaja võis olla Daidalose poolt kadedusest akropolilt allalükutatud käteosav vennapoeg, kelle Athena õhus kiivitajaks muutis.

³⁵⁸Ld k 'Isa, hüüab ta.' Nii võis Ikaros langedes hüüda. Vrd Lk 23:46: "Ja Jeesus hüüdis valju häälega: "Isa, sinu kätte ma annan oma vaimu!"

³⁵⁹Vennad Bestid, "Best ja Best", olid ühed tuntuimad iiri advokaadid. Meenutuseks: ingl *best* 'parim'.

³⁶⁰Patrick Stephen Din(n)een (Pádraig Ua Duinnín; 1860–1934) oli Iiri leksikograaf ja ajaloolane.

liiga palju palutud. Vend unustatakse niisama kergesti ära, nagu unustatakse maha vihmavari.

Kiivitaja.

Kus su oma vend on? Apteekrite Koda.³⁶¹ Minu mõttevend. Tema, siis Cranly, Mulligan; nüüd need siin. Räägi, räägi. Aga näitle. Mängi rääkimist. Pilkavad, et sind proovile panna. Mängi. Lase endaga mängida.

Kiivitaja.

Mu hääl on mind ära tüüdanud, Eesavi hääl. Napsu eest mu riik.³⁶²

Jätka.

– Te ehk ütlete, et need nimed olid kroonikas, kust ta oma näidendeile ainet ammutas. Miks ta võttis just need, mitte muud? Richard, hoorapoeg küürselg, sohilaps, lööb külge lehestunud ja äia leinavale Annile (mis nimi loeb?), kosib ja võidab ta, tõbras võidab lõbusa lese. Richard vallutaja, kolmas vend, tuli pärast William vallutatut.³⁶³ Selle näidendi neli järgmist vaatust on esimesega vaid lõdvalt seotud. Kõigist Shakespeare'i kuningaist on Richard ainus, kellele ta ei jaga oma harrast austust, seda maailma inglit.³⁶⁴ Miks on *Kuningas Leari* kõrvalliin, kus mängu tuleb Edmund, üle võetud Sidney *Arcadiast* ja pistetud keldi legendi, mis on vanem kui ajalugu?

– See ongi Willi moodi, kaitses John Eglinton. Tänapäeval me ei peaks ju kombineerima vanaskandinaavia saagat mingi katken-

³⁶¹Stanislaus Joyce, kes esineb James Joyce'i postuumselt ilmunud, kuid enne *Kunstniku noorpõlveportreed* kirjutatud romaanis *Stephen Hero* Maurice Daedaluse nime all, oli 1904. aastani Dublini Apteekrite Koja ametnik.

³⁶²Eesav läätseleeme eest, Richard III ratsu eest.

³⁶³Williami oli vallutanud Anne Hathaway; Richard (Burbage, ülalpool mainitud anekdoodis) tuli pärast Shakespeare'i pürjelinaise juurde.

³⁶⁴Viimsed sõnad Belariuse suust *Cymbeline*'ist: "Ja ehk küll määndub / ühtviisi põrmuks vägev kui ka väeti, / teeb austus, see maailma ingel, vahet, / kes kõrge on, kes madal" (IV:2).

diga mõnest George Meredithi romaanist. *Que voulez-vous?*³⁶⁵ ütleks Moore. Tema aga tõstab Böömimaa mereranda³⁶⁶ ja paneb Ulyssese Aristotelest tsiteerima³⁶⁷.

– Miks? vastas Stephen oma küsimusele ise. Sest see teema, reetlik või võimu haarav või abielu rikkuv vend või kõik kolm ühes, on Shakespeare'il alati mõttes, vaeseid aga ei ole mitte.³⁶⁸ Pagendamise noot, südamest pagendamise, kodust pagendamise noot kõlab katkematult *Kahest veroonlastest* alates, kuni lõpuks Prospero murrab oma võlukepi, matab selle mitu küünart mul- la alla ja uputab oma võluraamatu.³⁶⁹ See noot võimendub tema eluea keskel kahekordseks, peegeldub teises, kordub, protaas, epitaas, katastaas, katastroof.³⁷⁰ Taas kordub see siis, kui ta seisab juba haua äärel, kui ta abielus tüdart Susanit, käbi oma kändu juurest, süüdistatakse abielurikkumises. Aga pärispatt oli see, mis tumestas ta mõistust, nõrgendas tahet ja istutas temasse tu- geva kalduvuse kurja teha. Need sõnad on pärit milordidelt May- noothi piiskoppidelt.³⁷¹ Pärispatt, ja esimesega sarnasesse päris- pattu langes keegi teine³⁷², kelle patu läbi sai patuseks temagi. See paistab tema viimaste kirjutatud sõnade ridade vahelt³⁷³, see

³⁶⁵Pr k 'Mida te taotlete?' George Moore'il oli kombeks pikkida jutu sisse prantsuskeelseid fraase.

³⁶⁶*Talvemuinasjutus*, mille aluseks on Robert Greene'i proosapasto- raal *Pandosto* (1588).

³⁶⁷Trooja sõja aega kujutavas *Troiluses ja Cressidas* mainib mitusada aastat hiljem elanud Aristotelest tegelikult Hektor.

³⁶⁸Pöördlause kolmes evangeeliumis (nt Mt 26:11) leiduvast Jeesuse lausest "Sest vaeseid on alati teie juures, mind aga ei ole teil mitte alati."

³⁶⁹*Kahte veroonlast*, kus pagendatu on Valentine, peetakse üheks esi- mestest Shakespeare'i näidendeid; Prospero on pagendatu tema viima- ses näidendis *Torm*.

³⁷⁰Neli viimast mõistet on antiikdraama osade nimetused: algus, aren- dus, konflikti haripunkt, lõpplahendus (harilikult surm tragöödias või abielu komöödias).

³⁷¹Eelmine lause oli tsitaat Maynoothi katekismusest. Maynoothi lin- nas, 24 km Dublinist kirdes, asub Iirimaa usuline keskus.

³⁷²S.o Anne.

³⁷³Vihje sellele, et Shakespeare jättis oma naise algul testamendist välja ja lisas hiljem ridade vahele.

on raiutud tema hauakivisse, mille alla naise nelja konti ei pea mitte matma.³⁷⁴ Aeg ei ole seda närtsitanud. Ilu ega rahu ei ole seda kõrvaldanud. See esineb lõputus vahelduvuses³⁷⁵ kõikjal tema loodud maailmas, olgu see *Palju kära ei millestki*, *Nagu teile meeldib* (kaks korda), *Torm*, *Hamlet*, *Mõõt mõõdu vastu* — ja kõigis teistes näidendites, mida ma ei ole lugenudki.

Ta hakkas naerma, et vabastada oma vaimu oma vaimu orjusest.

Vahekohtunik Eglinton võttis asja kokku.

– Tõde on vahepeal, kinnitas ta. Ta on nii vaim kui prints. Ta on kõik kõiges.

– Ongi, ütles Stephen. Esimese vaatuse poisike on viienda vaatuse küps mees. Kõik kõiges. *Cymbeline*’is, *Othellos* on ta kulpeldaja ja sarvekandja. Ta tegutseb ise ja sõltub teiste tegutsemisest. Ideaali või loomuvastasuse armastajana tapab ta José kombel tõelise Carmen. Tema raugematu intellekt — see on kiivushull Jago, kes lakkamatult ihkab, et temaski pesitsev maur kannataks.³⁷⁶

– Kukkuu! Kukkuu! loksus nilbelt Cuck Mulligan. On lugu hull!³⁷⁷

Hämar võlv võttis vastu, kõmas vastu.

³⁷⁴Kivil on neljarealine stroof, kus manitsetakse tema hauda mitte lahti kaevama ja tema konte mitte liigutama. On arvatud, et see on Shakespeare’i enda kirjutatud hauakiri, mis pidi ära hoidma Anne’i matmise temaga ühte hauda. “Neli konti” on iirlaste metafoor inimkeha nelja põhiosa tähenduses: pea, keha, käed, jalad.

³⁷⁵Siin on kasutatud Enobarbuse ülistussõnu Kleopatra kohta: “Seda naist / ei pane aastad närtsima, ei kolku / ta kestev vahelduvus harjumuses.” (*Antonius ja Kleopatra* II:2.) See, mis Stepheni meelest Shakespeare’i juures ei närtsi, on ilmselt pärispatu teema.

³⁷⁶Mitte Othello ükski ei piinle armukadeduse käes, vaid ka Jago ise, kes ainsagi tõendita kahtlustab, et nii Othello kui Cassio on temale sarved teinud.

³⁷⁷Vihje sarvekandjaid pilkavale laulule “Asjatu armuvaeva” lõpus. Ingl *cuckoo* meenutab sarvekandjat tähistavat sõna *cuckold*.

– Ja missugune tegelane see Jago küll on! hüüatas kohkumatu John Eglinton. Lõppeks oli Dumas *fil's*'il (või oli see Dumas *père*?)³⁷⁸ õigus. Pärast Jumalat on kõige rohkem loonud Shakespeare.

– Mehed teda ei rõõmusta, ei ka naised mitte³⁷⁹, ütles Stephen. Pärast mujal möödunud elu pöördub ta tagasi sellesse paika maamunal, kus ta sündis, kus ta on kogu aeg olnud, mehe- na ja poisikesena, vaikiva tunnistajana, ja säälsai ta elurännak ot- sa, ta istutab maamulda oma mooruspuu. Siis sureb. Liikumine on lõppenud. Hauakaevajad matavad maha Hamlet-*père*'i ja Hamlet- *fil's*'i. Kuningas ja prints on viimaks surmas üks, koos saatemuusi- kaga. Ja kuigi süüdi mõrv ja reet, neid iga habras süda leinab, olgu taanlane või dublinlane, kurbus surnute pärast on ainus abikaas, kellest keeldutakse lahutamast. Kui teile meeldivad epiloogid, siis vaadake neid pikalt: edurikas Prospero, hea mees, kelle vaevad saavad tasutud³⁸⁰; Lizzie, vanaisa armas nунnu; ja onkel Richie, paha mees, kes saab poeetiliselt õiglase karistuse ja viiakse sinna, kuhu lähevad pahad murjanid.³⁸¹ Eesriie langeb. Selle, mis ta oma siseilmas oli võimalik, leidis ta välisilmas olevat päriselt. Mae- terlinck ütleb: *Kui Sokrates väljuks täna oma majast, leiaks ta, et seesama mõttetark istub tema ukselehel. Kui täna õhtul asuks minekule Juudas, suunduksid ta sammud sellesama Juuda poole.* Iga elu kestab palju päevi, päevast päeva. Me kõnnime läbi ise- endi, kohates rõõvleid, vaime, hiiglasi, vanamehi, noormehi, oma naisi, leski, hõimlasi, kuid alati kohates ka iseennast. Dramaturg, kes sellesinase maailma näitemängude foliandi kirjutas ja kirju- tas selle kehvasti (Tema andis meile alguses valguse ja alles paar päeva hiljem päikese), kõigi loodud asjade isand, keda kõige roo- malikumad katoliiklased kutsuvad *dio boia*, jumal-timukaks, on

³⁷⁸Pr k *fil's* 'poeg', *père* 'isa'. Jah, järgmise mõttetera autor oligi Alexandre Dumas vanem.

³⁷⁹Parafras Hamleti nukrameelsest lausest "Ma ei tunne rõõmu me- hest, ei, ega naisestki. . ." (II:2).

³⁸⁰Prospero lõpukõnet *Tormis* on peetud Shakespeare'i enda lahku- miskõneks publikule ja teatrile.

³⁸¹Vihje 1848. aasta laulule "Vana onu Ned" ammu surnud heast mur- janist.

kahtlemata kõik kõiges meis kõigis, tallipoiss ja lihunik, ja oleks ka kupeldaja ja sarvekandja, kui mitte taevas ei koonerdaks, nagu Hamlet ennustas, nii et säälmehked abielusid ei ole ja aupaistega ümbritsetu, androgüünne ingel on iseenda naine.³⁸²

– *Heureka!* hüüdis Buck Mulligan. *Heureka!*

Ootamatust õnnetundest hüppas ta püsti ja oli ühe pika sam-muga John Eglintoni laua juures.

– Kas tohib? küsis ta. Issand on Malakiale rääkinud.

Ta hakkas mingile sedelile kritseldama.

Võtke lahkudes letilt sedeleid kaasa.

– Kes juba paaris on, ütles vanatühi heerold härra Best, elagu edasi — kõik peale ühe. Teised jäägu nagu nad on.

Ta naeris, ise vallaline, humanitaarpoissmeesbakalaureus Eglinton Johannese üle.

Abielust puutumata, naiste ihast riivamata, kavalusi kartes üritavad nad igal õhtul tuhnida kumbki omas *Tõrksa taltsutuse* roh-kete kommentaaridega versioonis.³⁸³

– Sa oled meelepete, ütles Stephenile otsekoheselt John Eglinton. Oled meid kõiki nii kaugele toonud selleks, et näidata meie prantsuse kolmnurka³⁸⁴. Kas sa ise usud oma teooriat?

– Ei, vastas Stephen varmalt.

– Kas te kavatsete selle kirja panna? küsis härra Best. Peaksite selle dialoogina esitama, teate küll ju, nagu Wilde kirjutas Platoni stiilis dialooge.³⁸⁵

³⁸²Ühendatud vihje *Hamletile* ja Matteusele. Hamlet Ophelialle: “Ütlen sulle, et abielusid ärgu meil enam olgu. Kes juba paaris on, elagu edasi — kõik peale ühe. Teised jäägu nagu nad on.” (III:1.) Saduserid, kes ülestõusmist ei usu, küsivad kiusuks Jeesuselt, kes seitsmest vennast, kellega naine on järjest abielus olnud, saab tema meheks pärast ülestõusmist. Jeesus: “Ülestõusmises ei võeta naisi ega minda mehele, vaid ollakse kui Jumala inglid taevas” (Mt 22: 23–30).

³⁸³Kommenteerija Giffordi seletuse järgi püüavad nad üksikasjalikult uurida, kas pole ehk ikkagi tegemist feminismivastase näidendiga.

³⁸⁴Mees-naine-armuke vms.

³⁸⁵Dialoogivormis on kaks Oscar Wilde’i esseed (1891): “Valetamise pankrot” ja “Kriitik kui kunstnik”.

John Eklektikon³⁸⁶ naeratas topelt.

– Noh, sel juhul, ütles ta, ei mõista ma, miks sa loodad selle eest autoritasu saada, kui sa ise seda ei usugi. Dowden usub küll, et *Hamletis* on midagi müstilist, kuid midagi enam ei ütle.³⁸⁷ Herr Bleibtreu³⁸⁸, mees, kellega kirjastaja Piper Berliinis kohtus, see, kes arendab seda Rutlandi teooriat, usub, et saladus on peidus Stratfordi hauakivil. Piper ütleb, et kavatseb minna praeguse hertsogi³⁸⁹ poole ja tõestada talle, et näidendid kirjutas tema esivanem. Tema Hiilgusele tuleb see üllatusena. Aga temagi usub oma teooriat.

Ma usun, oo Issand, aita mu uskmatus.³⁹⁰ Kas see tähendab aita mind uskuda või aita mind mitte uskuda? Kes aitab uskuda? *Egomen*.³⁹¹ Kes mitte uskuda? Teine tüüp.³⁹²

– Sa oled ainus *Dana* autor, kes kaastöö eest hõbeseekleid küsib.³⁹³ Ja no järgmise numbri kohta ma ei tea lubada. Fred Ryan tahab seal avaldada majandusteemalise artikli.

³⁸⁶Joyce annab mõista, et Eglintoni vaated kujutasid endast eklektilist segu toleaeagseist seisukohtadest.

³⁸⁷Edward Dowden, *Shakespeare: Kriitiline uurimus tema vaimuladist ja kunstist* (1857).

³⁸⁸Karl Bleibtreu (1859–1928) kinnitas oma uurimuses *Shakespeare'i küsimuse lahendus* (1907) juba enne teda väidetut, et Shakespeare'i näidendid kirjutas Rutlandi 5. krahv Roger Manners.

³⁸⁹Rutlandi 7. hertsog J. J. R. Manners (1888–1906). (Krahv ülendati hertsogiks 1703.)

³⁹⁰Mk 9:24.

³⁹¹Kr k 'Ühest küljest mina.' Tegemist on sõnamänguga. Ajakiri *Egoist* (1914–1919), mille varasem nimi oli *Freewoman*, muutis nime, et saada mõlemast soost individualistide, s.t ka meeste (*men*) häälekandjaks; see ajakiri avaldas Joyce'i romaani *Kunstniku noorpõlvportree*, tugevdades sellega autori eneseusku.

³⁹²Dublini kirjastaja George Roberts, kes kuidagi ei julgenud *Dublin-lasi* välja anda.

³⁹³*Dana* 1904. aasta augustinumbris ilmus Joyce'i luuletus "Laul".

Fraidrine. Laenas mulle kaks hõbeseeklit.³⁹⁴ Aitan sind karilt lahti. Majandusteema.

– Selle intervjuu, ütles Stephen, võite avaldada ühe gini eest.

Buck Mulligan tõusis naerdes oma naeruse kritselduse kohalt üles, siis aga ütles tõsiselt, mesimagusõelalt:

– Ma külastasin bard Kinchi tema suveresidentsis Üla-Mecklenburghi tänavas³⁹⁵ ja tal oli ees *Summa contra Gentiles*³⁹⁶, mida ta süvenenult uuris kahe tripperis daami — Priske Nelly ja söekai hoora Rosalie³⁹⁷ — seltsis.

Ta vakatas.

– Tule, Kinch. Tule, lindude rändav Ængus.³⁹⁸

Tule, Kinch. Sa oled kõik ära söönud, mis meil järele jäi. Jah. Pakungi sulle jätteid ja jäänuseid.

Stephen tõusis.

Elu tähendab palju päevi. Tänane saab läbi.

– Näeme teid õhtul, ütles John Eglinton. *Notre ami*³⁹⁹ Moore ütleb, et ka Malachi Mulligan peab sinna tulema.

Buck Mulligan lehvitas oma sedelit ja panamat.

– Monsieur Moore, ütles ta, kes peab Iirimaa noortele loenguid prantsuse kirjasõnast.⁴⁰⁰ Tulen kohale. Tule, Kinch, bardid peavad jooma. Kas sa otse käia suudad?

³⁹⁴“Fraidrine” aimab järele seda, kuidas Ryan ise oma nime hääldas. Laenamine toimus romaani 2. peatükis.

³⁹⁵Dublini punaste laternate rajooni süda.

³⁹⁶Aquino Thomase traktaat *Kogu tõde katoliku usust uskmata vas-tu*.

³⁹⁷Need daamid on tegelikult iiri folkloori rännanud luuletaja Gogarty loomingust.

³⁹⁸Hüüdnimed, millega Mulligan kutsub Stephenit. *Kinch* tähendab Mulligani sõnul noatera; peamiselt šoti keeles tähendus ka ‘aas, silmus’. Ængus oli iiri nooruse, ilu ja armastuse jumal, keda piltidel kujutatakse koos pea kohal hõljuvate inspiratsioonilindudega. “Rändav” osutab Yeatsi luuletusele “Rändava Aenguse laul”, eesti keeles olemas Märt Väljataga tõlkes.

³⁹⁹Pr k ‘meie sõber’.

⁴⁰⁰Slängis tähendab *French letters* kondoome.

Naeris ja. . .

Lakkumist üheteistkümneni. Iiri õhtute meelelahutus.

Kohmard. . .

Stephen järgnes kohmardile. . .

Oli meil siin ükspäev rahvusraamatukogus arutelu. Shakes. Seejärel. Tema libeselt: mina järgnesin. Tallan tal villid katki.⁴⁰¹

Tervist soovides, siis aga hinge vaakudes järgnes Stephen hästisoetud peaga, värskeltaetud habemega kohmardist veiderdajale, võlvitud kongist rabava mõttetühja päevavalguse kätte.

Mida ma siis teada sain? Nende kohta? Enda kohta?

Kõnni nüüd nagu Haines.

Püsilugejate saal. Lugejate registris on oma polüsüllaablid parafeerinud Cashel Boyle O'Connor Fitzmaurice Tisdall Farrell. Teema: kas Hamlet oli hull? Kveekeri peakolu vagameelselt preestrikesega raamatuist rääkimas.

– Oi väga palun, härra. . . Oleksin üli rõõmus. . .

Muhelev Buck Mulligan mõlgutas mõnusa mõminaga endamisi, enda ette noogutades:

– Rõõmus tagumik.

Pöördvärav.

Kas too on? . . . Sinise paelaga kübar. . .⁴⁰² Kirjutab tasapisi. . . Mis? Vaatas või? . . .

Kaarduv balustraad: vaikselt voolav Mincius.⁴⁰³

Panamakiivris Puck Mulligan astus samm-sammult, jambirütmis, lustakalt lauldes:

⁴⁰¹Hamlet Horatiole: “maailm on väga teraseks läinud: talupoja varvas tükib rüütli kannale nii lähedale, et tallab tal villid katki” (V:1).

⁴⁰²Ehk on mõeldud Emma Clery’ d Joyce’ i *Kangelasest Stephenist* või neiu *Portreest*.

⁴⁰³Jõgi Lombardias, mida *Ekloogides* meenutab Vergilius ja *Lycidas* mainib Miltoni “mereheerold” Triton.

*John Eglinton, mu hea John,*⁴⁰⁴
miks naist ei võta sa?

Ta pruuskas õhku:

– Oh sa hingetu hiinlane!⁴⁰⁵ Hing Hong Eg Lin Ton. Käisime Hainesiga nende mängumajas, torumeeste kijas.⁴⁰⁶ Meie näitlejad loovad Euroopa jaoks uutmoodi kunsti nagu kreeklased või M. Maeterlinck. Abbey Teater! Ma tunnen munkade kubemehigi haisu.⁴⁰⁷

Ta sülgas tühja.

Unustasin: samavõrd kui ta ise unustas, kuidas ta lolli Lucy käest pekka sai.⁴⁰⁸ Ja jättis *femme de trente ans*⁴⁰⁹ maha. Ja miks ei sündinud rohkem lapsi? Ja esimene laps oli tüdruk?

Tagantjärele tarkus. Mine või tagasi.

Ikka on säääl see kibestunud üksiklane (üks hea kahest on tal käes) ja see sulnis nooruk, oma pailaps, Phaidoni ilusad mängujuuksed.⁴¹⁰

Ee... ma ju ee... tahtsin... unustasin... ta...

– Säääl olid ka Longworth ja M'Curdy Atkinson...⁴¹¹

⁴⁰⁴Robert Burnsi luuletuse “John Anderson, my jo, John” algusrea järgi, tlk Urmas Tõnisson.

⁴⁰⁵Vihje laulule Sidney Jonesi operetist *Geiša*.

⁴⁰⁶Nii kutsuti rahva hulgas endist mehaanikainstituuti, kus 1904. aastal avati Abbey Teater.

⁴⁰⁷Iiri Rahvuslikul Teatriühingul tuli tihti võidelda katoliiklaste (ja ka rahvuslaste) katsetega teatrietendusi tsenseerida või keelatagi.

⁴⁰⁸Sir Thomas Lucy kaebas Shakespeare'i kohtusse ja piitsutas teda hirve varastamise pärast. Arvatavasti olid just Lucy korduvad rünnakud põhjuseks, miks Shakespeare Londonisse põgenes.

⁴⁰⁹Pr k ‘kolmekümneaastase [s.o elukogenud] naise’.

⁴¹⁰“Pailaps” on pärit Shakespeare'i 126. sonetist, “mängujuuksed” Platoni *Phaidonist*: Sokrates armastas vahel oma õpilase Phaidoni juustega mängida, oma surmapäeval aga ütles talle: “Homme, Phaidon, sa vists lõikad maha need ilusad juuksed?”

⁴¹¹Mõlemad mehed kuulusid George Moore'i “siseringi”.

Siia samm ja sinna samm⁴¹², lõõritas Puck Mulligan:

*Kui kuulen kisa agulist
või briti nolgi pröökamist,
mul otsekohe mõtteis on
siis F. M'Curdy Atkinson
ja see, kel puujalg oli all,
see, kellel kilt on keelu all
ja kes ei joo, kui kurgus põud,
Magee, kel suu all puudub lõug.
Kõik kartsid maa pääl võtta naist,
vaid peksid pihku, kui sundis vaist.*⁴¹³

Veiderda aga. Tunne iseennast.

Altpoolt vaatab mind üks peatunud uudishimutseja. Minagi peatun.

– Kurblik kometimängija, kurtis Buck Mulligan. Synge loobus musta kandmast, et looduslikum välja näha. Ainult varesed, preestrid ja Inglise kivisüsi on mustad.

Üle ta huulte pudenes naeru.

– Longworth, ütles ta, on õudselt pahane selle pääle, mis sa tolle vana lõksuti Gregory kohta kirjutasid. Sa igavene inkvisiitorlik joobnud juutjesuiit! Naisterahvas sokutab sulle lehe juures tööd ja siis lähed sina ja hassetad jeekimi tema jampsi kallale.⁴¹⁴ Kas sa poleks võinud Yeatsi moodi kirjutada?

⁴¹²Need sõnad on pärit Arieli laulust näidendis *Torm*. Ariel on sama-sugune haldjas nagu Puck *Suveöö unenäos*.

⁴¹³Paroodia “eeskujuks” on Yeatsi ilus luuletus “Baile ja Ailinn”, kust Mulligan on üle võtnud värsimõõdu ja mõned fraasid.

⁴¹⁴Joyce kirjutas 1903. aastal arvustuse Lady Gregory raamatu *Luu-letajad ja unistajad: Uurimusi ja tõlkeid iiri keelest* kohta. *Daily Express*’is ilmunud arvustuses heitis Joyce autorile ette unistamist Iirimaa kurvast minevikust, sest sellest ei piisa elujõulise rahvuskirjanduse edendamiseks. Lady Gregory solvus, sest ta ise oli Longworthile Joyce’i arvustajaks soovitanud.

Ta liikus edasi allapoole, tegi lõustu ja jõristas, ise graatsiliselt käsi viibutades:

– Kõige ilusam raamat, mis meie maal minu eluajal ilmunud on. Viib mõtted Homerossele.⁴¹⁵

Trepi jalamil jäi ta seisma.

– Ma mõtlesin välja ühe pantomiimi, ütles ta pidulikult.

Maurilik sammassaal⁴¹⁶, varjud põimuvad. Üheksa sõrmkübara mängu ei ole enam.

Kenasti vahelduvate häältega luges Buck Mulligan oma käsulaualt⁴¹⁷:

Igaüks on iseenda naine

ehk

Mesinädalad pihus

(rahvuslik amoralitee kolmes orgasmis)

Kirjutanud

Porgandpaljas Mulligan

Komejandi rõõmsa muhelusega vaatas ta Stepheni poole, öeldes:

– Maskeering paistab vist läbi. Aga sa kuula.

Ja ta luges, *marcato*⁴¹⁸:

Tegelased:

TOBY TOSTOFF (laostunud poolakas)

CRAB (võsavaht)

⁴¹⁵Nii kirjutas Yeats, Lady Gregory sõber ja protežee, eessõnas Gregory eelmisele raamatule.

⁴¹⁶Iiri Rahvusraamatukogu alumise korruse vestibüül meenutab tõesti veidi Alhambrat.

⁴¹⁷Nagu Moosest mängides.

⁴¹⁸It k 'rõhutades'.

TOHTER DICK)

ja) (kaks kärbest ühe hoobiga)

TOHTER DAVY)

EMA GROGAN (veekandja)

PRISKE NELLY

ja

ROSALIE (söekai hoor).⁴¹⁹

Ta hakkas naerma, tilbutades pead kahele poole, ja sammus edasi, Stephen tema kannul; lõbuga kõneles ta varjudele, meeste hingedele:

– Oo see öö sääli Camdeni kaubahallis, kui Erini tütreid pidid sust üleastumiseks undrukud üles tõstma, kui sa lamasid oma moorusmarjavärvilises, rohkevärvilises, rohkehulgalises okses.

– Kõige süütum Erini poeg, ütles Stephen, kelle iganes kohal nad neid üles tõstsid.

Juba uksest väljumas olles tundis ta, et keegi on selle taga, ja astus kõrvale.

Lahku minna. Just nüüd on õige hetk. Aga kuhu siis? Kui Sokrates väljuks täna oma majast, kui täna õhtul asuks minekule Juudas. Miks küll? Seda teab maailmaruum, kuhu minagi aja jooksul vältimatult sisenema pean.

Minu tahe; tema tahe, mis mulle vastu seisab. Merevood vahel.⁴²⁰

Üks mees väljus nende vahelt, kummardas, teretas.

– Tere taas, ütles Buck Mulligan.

Portikus.

⁴¹⁹Kõigil nimedel on vulgaarne taust. Toby ja Crab on roppude tudenginaljade tegelased. Tostoff seostub slängisõnaga *toss off* 'masturbeerima'. *Crab* ja *bush* 'võsa' kõrvuti osutavad satikatele kubemekarvades. *Dick* on üks paljudest peenise sünonüümideist; *davy* on slängis anaalseks. Ema Grogan (esines ka 1. peatükis) on pärit ühest laulust, milles seksuaalset tausta küll läbi ei kuma. Nelly ja Rosalie nime mainis Mulligan juba veidi ülalpool.

⁴²⁰Mõistaandmine, et Stephen ja Mulligan on nagu Skylla ja Charybdis, kelle vahelt Bloom (Odysseus) läbi läheb.

Siin ma vaatasin, mida linnud ennustavad.⁴²¹ Lindude Ængus. Lendavad ära, lendavad siia. Täna öösel lendasin minagi. Kerge oli lennata. Inimesed imestasid. Pärast libude tänav. Kreemja viljalihaga melon, mida too mees mulle ulatas. Lähme aga sisse. Sää! näed.⁴²²

Rändav juut⁴²³, sosistas klounilikus aukartuses Buck Mulligan. Kas sa ta silmi nägid? Ta vaatas sinu pääle sind himustades.⁴²⁴ Sind kardan, muistne meremees!⁴²⁵ Oi, Kinch, sina oled surmaohus. Hangi endale mulgukaitse.

Oxenfordi kombat.⁴²⁶

Päev. Päikese käruratas⁴²⁷ sillakaare kohal.

Nende ees läks leopardisammul tume selg, alla, iluvõrega värvast välja.

Läksid nemadki.

Solva mind veel. Räägi edasi.

Mahedas õhus joonistuvad välja Kildare'i tänava majade eendid. Ilma lindudeta.⁴²⁸ Hapralt kerkis majade katustelt kaks suitsuvat suitsusammast, mida pehme tuulehõng pehmelt jõngutas.

⁴²¹*Kunstniku portrees* püüdis Stephen raamatukogu trepilt linde jälgides ennustada, kuidas läheb ta kavatsatud reis mandrile.

⁴²²Stephen meenutab oma õist unenägu. Lend sarnanes Daedalose ja Ikarose lennuga. Lõbumajja sisse juhatas teda üks mees.

⁴²³Legendi järgi pilganud üks juut risti kandvat, puhkehetkeks peatunud Jeesust: "Mine, mis sa viivitad?", mille pääle Jeesus vastanud: "Mina lähen, aga sina viivitad, kuni ma tagasi tulen."

⁴²⁴Mt 5:28: "igauks, kes naise peale vaatab teda himustades, on oma südamas temaga juba abielu rikkunud".

⁴²⁵Rida Coleridge'i poeemist *Laul muistsest meremehest* (1798).

⁴²⁶Teisal on Joyce kirjutanud, et homoseksuaalsuse kinnismõte oli anglosaksi kinnistes ülikoolides vältimatu kaasnähtus.

⁴²⁷Vihje Oxfordi professorile John Ruskinile (1819–1900), kes saatis oma üliõpilased maale teid ehitama, selmet tegelda mõttetute spordialadega nagu jooks, sõudmine jm.

⁴²⁸S.t täna ennustama ei hakka.

Lakka püüdlemast.⁴²⁹ Rahu, nagu töotasid *Cymbeline*'i druiididest preestrid-hierofandid, altariks lai ilm.

*Kiitkem jumalaid
ja väänelgu neil suitsud sõõrmetesse
me pühilt altareilt.*⁴³⁰

JAMES JOYCE (1882–1941), Iiri kirjanik.

⁴²⁹Vihje 1) Blake'i kuulsale värsile "Ei lakka võitlemast mu vaim"; 2) Kirke Odysseusele antud soovitusel lakata pead murdmast, kuidas Skylla ja Charybdise vahelt läbi pääseda, ja usaldada end jumalate hoolde.

⁴³⁰*Cymbeline*'i lause näidendi lõpust, millele oli vihjatud ka 7. ptk jaotises "Eksprompt". Eelmine lause ("Rahu, nagu...") viitas müstilisele tahvlile, mille Posthumus ärgates oma rinnalt leidis, ja selle ilmutuslikule lahtiseletamisele Ennustaja poolt. Seda Ennustajat nimetabki Stephen mõttes druiididest preestriteks.

JAANIKA KOLK. Enne lahkumist (2021)

ARVUSTUS

SAJAND EESTI PIIRIVALVET

Anu Raudsepp, Ingrid Mühling. *Eesti piirivalve ajalugu 1918–2020: Piiri valvel ja kaitsel*. Tallinn: Argo, Politsei- ja Piirivalveamet, 2020. 279 lk.

Eesti Vabariigi sajas sünnipäev 2018. aastal, mis oli ühtlasi sajas sünnipäev ka paljudele riigiasutustele, tõi kaasa mahuka raamatusarja valdkondlikke ajalugusid¹ ja hulga institutsionaalseid ajalugusid.² Piirivalve, mis loodi samuti 1918. aastal ning on nii valdkond kui ka institutsioon, paraku esialgu nende hulka ei mahtunud. See väga parandati eelmisel aastal, kui Eesti piirivalve taasloomise 30. aastapäevaks avaldati siin käsitletav raamat. Et sellist teost on väga vaja, näitab juba see, kui lühike on sissejuhatuses esitatud teemakohane historiograafia. Uurimuse autorid on kogenud ajaloolane filosoofiadoktor Anu Raudsepp ja piirivalveveteranist (aastatest 1994–1998) kommunikatsiooni-töötaja kaptenmajor Ingrid Mühling, kes tegi teose kirjutamiseks vajalikud intervjuud. Raamatu retsensendid Tõnu-Andrus Tannberg ja Ago Pajur ajaloohuvilisele lähemat tutvustamist ei vaja.

Juubeliks ilmuva raamatu autorid on tavaliselt keerukate probleemide ees. Esiteks, isegi kui ei käsitleta kogu pealkirjas nimetatud perioodi, vaid ainult pooltsada aastat, mil Eesti piirivalve ühel või teisel moel eksisteeris, on sedagi märkimisväärselt palju ning leida tuleb tasakaal üldistamise ja üksikasjade vahel nii, et raamatut oleks ka huvitav lugeda.

¹Raamatusari “Eesti Vabariik 100”, 43 raamatut (neist üks kaheköiteline), kirjastus PostFactum/Postimees, 2018–2019.

²Neist olulisematest võiks välja tuua: Meelis Saueauk, Helen Rohtmets-Aasa. *Riigikantselei 1918–2018*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2018; Lauri Kann, Anu Raudsepp. *Siseministeerium 100: Vabadussõjast droonideni*. Tallinn: Siseministeerium, 2018; *Sidepataljoni sada aastat: Traadita telegraafist kuni küberväejuhatuse loomiseni*. 1. ja 2. osa. Tallinn: Kaitseväge, Staabi- ja sidepataljon, 2018, 2019; Liivi Uuet (koost.). *Haridusministeeriumi sajand: 1918–2018*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019; Jaak Valge. *Eesti parlament 1917–1940: Poliitiline ajalugu*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019.

Ühtlasi peaks seda saama kasutada nii õppematerjalina kui ka järgmistele uurimustele alusena. Minu arvates on seda käesoleva uurimuse puhul tehtud edukalt.

Teiseks, kuigi iga juubilari eluteel on tõenäoliselt ette tulnud mitte kõige paremini õnnestunud valikuid, ei ole nende terav kritiseerimine juubeliraamatus justkui kohane. Siingi on säilitatud taktitunne, kaotamata sealjuures objektiivsust, mida on võimaldanud peale hea sõnaseadmise ka oskuslik intervjuude ja dokumentide tsitaatide kasutamine. Viimased kaks täiendavad teineteist, sest mälu võib küll mõnevõrra tuhmuda, aga samas paljusid asju — eriti pöördetähtsust — ei olegi kunagi dokumentidesse kirja pandud. Ühtlasi ei ole kahjuks keegi meist igavene, seega on alati mõistlik toimunud sündmusi mäletavate inimeste teadmisi tuleviku jaoks talletada.

Raamat on jagatud kolme ossa, mis käsitlevad perioodi 1918–1940 (65 lehekülge), Eesti piirivalvurite tegevust omariikluse hävinu ajal ja kuni aastani 1942 (24 lehekülge) ning aastaid 1990–2020 (159 lehekülge). Tekst on mõistlikult liigendatud ning 92 fotot ja dokumendireprot tagavad lugemise vaheldusrikkuse.

Kuigi eri perioodide uurimisel on allikate hulk väga erinev ja intervjuudele oli võimalik tugineda ainult kolmanda osa kirjutamisel, on huvitav näha, et mõned probleemid on püsivad aja jooksul samana, eelkõige just struktuuri ehk alluvuse küsimus. Üksjagu segadust oli sellega aastatel 1918–1922 (ning tegelikult oli segadust olnud juba veelgi varem, Venemaa keisririigis), päris selgeks ei ole küsimus vaieldud ka praeguseks ning oli isegi veel vähem selge raamatu kirjutamise ajal. Teine küsimus, millele juba sada aastat ilma nähtava eduta vastust otsitakse, on probleem: mitut riiklikku laevastikku on Eesti-suurusel riigil optimaalne üleval pidada.

Sarnane on ka see, et nii Eesti iseseisvuse kättevõitmise kui ka selle taastamise järel on oluliseks probleemiks olnud salakaubandus, kuigi veetava kauba artiklid on mõneti erinevad. Salakuulajate üle piiri käimine oli suureks probleemiks ainult esimesel iseseisvusajal. Samuti on olnud mõneti erinev piirivalve areng. Kui Teise maailmasõja eel oli selles muutusi üsna vähe ja üks mees — Ants Kurvits (1887–1943 Sosva) — juhtis organisatsiooni koguni 17 aastat järjest (nagu raamatust lk 67 lugeda võib, siis juba aastaid kehva tervisega) ning vaevalt ta väga palju uusi ideid pakkuda suutis, siis uuel katsel oli olukord hoopis teine. Kuna piiri kontrollimine oli iseseisvuse taastamise järel tähtis olukorra kontrollimiseks kogu riigis, sealhulgas kuritegevuse ohjeldamiseks, arendati piirivalvet üsna jõuliselt ja tehti suuri kapitalimahutusi. Selles kontekstis mõjub ehk veidi õõnsana tabel 10 (lk 170), kus on võrreldud

piirivalve eelarvet ja vajadusi kroonides aastatel 1994–2000. Küllap on mõeldud ikka seda, kui palju raha piirivalve riigieelarvest taotles, sest “vajadus” on teatavasti üsna suhteline mõiste.

Kohati tunduvad sarnasused perioodide vahel jahmatavad, sest tin-gimused ise ei ole võrreldavad. Näiteks 1920. aasta suvel, kui Vabadus-sõjast oli möödas vaevalt pool aastat ja riik oli enamiku mõõdupuude järgi väga vaene, teatati Komarovka küla juurest, et seal piiril “kohati puudusid isegi traataiad” (lk 29). Sada aastat hiljem on iseseisvuse taas-tamisest möödunud 30 aastat ja Eestit väga raske vaeseks riigiks pidada, ühtlasi on meie piir ka Euroopa Liidu ja NATO välispiir, aga traataed on ikkagi püsti ainult kohati.

Piiri valvamine on üsnagi üksluine töö, kuid aastad 1990–1991 tõu-sevad siiski üsna eredalt esile. Kuigi piirivalve on hiljem jäänud teiste jõuametkondade: nagu kaitseväge, politsei ja kaitsepolitsei varju, oli ise-seisvuse taastamise ajal tema osa märksa suurem, võrreldav ehk ainult Kaitseliidu omaga. Piirivalvuri nagu muidugi ka politseiniku töö ei ole kunagi päris ohutu, kuid pole vahest meil kunagi olnud ohtlikum kui toona.

Piirivalve suurt usaldusväarsust küsitluste järgi mainitakse raama-tus ainult korra (lk 214), 1990. aastate kontekstis. Kui vaadata algand-meid ehk uuringu “Avalik arvamus ja riigikaitse” tulemusi, kus piiri-valveameti kui iseseisva institutsiooni usaldusväarsust mõõdeti viimati 2009. aasta mais (Stamberg 2009: 11), enne liitmist politseiga, siis oli usaldusväärus ehk usaldajate ja mitteusaldajate saldo veelgi kõrgem — 83% (politsei 66% vastu). Järgmisel korral, 2010. aasta jaanuaris, kui politsei ja piirivalve usaldusväarsust mõõdeti koos, oli see 76%, mis ta-gas endiselt usaldusvääruselt teise koha riigi institutsioonide seas (Vai-nu 2009: 8). Seega, eraldi või koos politseiga, rahva usaldus oli ikka olemas ja mõlemal juhul oli piirivalve osa riigikaitsest laiemas mõttes, mis samuti umbes samal ajal juurduma hakkas (vt Juurvee 2020).

Loomulikult võtab selle raamatu kätte peamiselt lugeja, kes tunneb piirivalve vastu mingil põhjusel huvi. Minul oli peale üldise teadmisjanu ka erihuvi luure ja vastuluure temaatika põimumise vastu piiri valvami-sega. Leidsin teosest arhiivi vaatama minekuks palju uut ja inspireerivat ainet, siinkohal vaid veel üks näide 1920. ja 1990. aastate sarnasus-test. Eesti piirivalve üks esimesi juhte Sigfried Pinding (1877–1931) on väitnud: “Piiri sulgeda ilma agentide salajase valveta on peaaegu võima-tu. Kõikides riikides on peale avaliku valve ka veel salajane piirivalve agentide läbi [---]. Salajane valve töötab ka naaberriigi pinnal” (lk 28). Rohkem kui seitse aastakümnet hilisema aja kohta on toonane piiri-valveameti peadirektor Tarmo Kõuts öelnud: “Piiri pole võimalik valva-

ta ja kaitsta omamata toimivat informatsiooni kogumise ja analüüsimise süsteemi mõlemal pool piirjoont” (lk 199).

Mis on raamatust puudu? Kindlasti sõltub see lugeja huvidest, küllap enamiku valdkondade kohta oli autoritel märksa rohkem informatsiooni, kui kaante vahele mahtus. Siiski, suurt osa lugejaid silmas pidades ei oleks paha teinud mõni kaart. Piirivalve piirkondi ja jaoskondi (või kuidas neid struktuuriüksusi aja jooksul veel on nimetatud), rääkimata kordonite asukohtadest, on korduvalt muudetud. Seega, geograafilist infot on palju ja tabelite kujul esitatuna jäävad need andmed üsna abstraktseks, aru saada nende muutumisest ajas on aga veelgi keerukam.

Erinevalt arvustuse alguses mainitud valdkondlikest ajalugudest ei ole kõnealuse teose autorid pidanud ühtede kaante vahel käsitlema asju, mis kirjeldatuga tegelikult kokku ei kuulu — Nõukogude okupatsiooniga koos NKVD, MGB ja KGB piirivalvevägedega. Hiljutistest institutsioonide ajalugudest on võetud üle nende parimad küljed: mõistlik formaat, mõistlik piltide ja teksti mahuline vahekord ning korralik viitestik. Seega: tegu on huvitava raamatuga, kui seda poleks olemas, oleks see vaja kohe kirjutada!

Kirjandus

- J u u r v e e, Ivo 2020. Ühtsest riigikaitsest totaalkaitse kaudu riigikaitse laia käsituseni: Eesti riigikaitse määratlemisest kõrgema tasandi strateegiadokumentides. — *Sõjateadlane: Estonian Journal of Military Studies* 15/2020, lk 11–30. Vt www.kvak.ee/sojateadlane
- S t a m b e r g, Tõnis 2009. *Avalik arvamus ja riigikaitse*. Tallinn: Turuuringute AS. Vt www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/avalik_arvamus_ja_riigikaitse_mai_2009.pdf
- V a i n u, Vaike 2009. *Avalik arvamus ja riigikaitse*. Tallinn: Turuuringute AS, 2009. Vt www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/avalik_arvamus_ja_riigikaitse_jaanuar_2010.pdf

Ivo Juurvee

IVO JUURVEE (1979) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal 2002, magistr kraad 2003 (Kesk-Euroopa Ülikool), filosoofiadoktor (2013, TÜ). Sisekaitseakadeemia dotsent 2015, sisejulgeoleku instituudi juhataja 2015–2017, Kaitseväe Akadeemia teadur 2017–2020, SA Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus uurimisprogrammi “Julgeolek ja

kerksus” juht ning teadur a-st 2017. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Välisministeeriumi informatsiooniosakond — kas maailmasõdadevahelise Eesti välisluureteenistus?” (2007, nr 9, lk 1859–1878; nr 10, lk 2083–2119) ja arvustus Alfred A. Reisch'i teose *Hot Books in the Cold War: The CIA-Funded Secret Western Book Distribution Program Behind the Iron Curtain* kohta (2013, nr 9, lk 1694–1702).

LIBAHUNT THIESSI SALADUSE JÄLIL

Carlo Ginzburg, Bruce Lincoln. *Old Thiess, a Livonian Werewolf: A Classic Case in Comparative Perspective*. Chicago—London: University of Chicago Press, 2020. vi, 289 pp.

Liivimaa oli 17. sajandil libahuntide eldoraado. Vaevalt leidis Lääne-Euroopas 16. sajandi keskpaigast kuni järgmise sajandi lõpuni mõnda siinseid alasid käsitlevat teost, milles poleks mainitud Läänemere idakalda elanike hundistumisvõimet. Libahuntidest vahendasid sensatsioonilisi lugusid või lihtsalt mainisid neid siinse fauna osana just välismaa haritlased, mitte kohalikud sakslased (Donecker 2012: 299–303). Mida arvasid siinse piirkonna metsikute libahuntide kodumaana esitlemisest kohalikud haritlased, on omaette teema. Kolmas teema aga on talurahva seas levinud rahvapärane (eemiline) käsitlus ning peamiselt just sellest on püüdnud aru saada Carlo Ginzburg ja Bruce Lincoln, kes on vaatluse alla võtnud 17. sajandi lõpu Thiessi protsessi protokoll — omamoodi libahundi minajutustuse.

1691.–1692. aastal peeti libahundiprotsess u 86-aastase Kniedi-
ni (sks k Kaltenbrunn) mõisa kõrtnis Mälpils (sks k Lemburg) kihelkonnas Lätis (toonasel Liivimaal) elanud Thiessi-nimelise mehe vastu, kes väitis end olevat kogukonna hüvanguks tegutseva libahundi. Peale selle, et ta üllatas kohtunikke sellise ülestunnistusega, hämmeldasid neid ka tema muud väljaütlemised. 28. aprillil 1691 ja 10. oktoobril 1692 toimunud kohtuistungite protokoll avaldas esmalt Hermann von Bruiningk 1924. aastal ilmunud artikli lisas (Bruiningk 1924: 203–220). Raamatus *Vana Thiess, Liivimaa libahunt: Klassikaline juhtum võrdlevas perspektiivis* on see nüüd Lincolni väga heas tõlkes esimest korda saadaval täies mahus ka ingliskeelsena. Lisaks on raamatu järelmärkustes taasavaldatud suur hulk tsitaate protokollisaksakeelsest originaalist.

Sissejuhatusele (lk 1–12) ja kohtuprotokolli tõlkele (lk 13–32) järgneb raamatus peatükk “Vana Thiessi võrdlus germaani kultusrühmade, folkloori ja Persephone müüdiga” (lk 33–45). Tegemist on ühe osaga Otto Höfleri 1934. aastal ilmunud raamatust *Germaanlaste salajased kultusrühmad* (Kultische Geheimbünde der Germanen), mille on tõlkinud Lincoln. See pole ei asjatundlikkuse poolest kõige hiilgavam ega vanim Thiessi protsessi käsitus (mõlema kriteeriumi poolest annab sellele silmad ette von Bruiningki artikkel 1924. aastast), tähenduslik on tekst autoritele ennekõike seetõttu, et see juhatas nad Thiessi teema juurde. Järgmine peatükk esitab osi Ginzburgi raamatutest ja artiklist, mis käsitlevad libahundi ja *bendandante*’de teemat (lk 46–87). Esimene seal toodud tekst on pärit raamatust *Õised lahingud: Nõidus ja agraar-kultused 16. ja 17. sajandil*, mille itaaliakeelne algvariant ilmus pealkirja all *I bendandati* 1966. aastal ja ingliskeelne tõlge *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* 1980. a. Neljas peatükk kujutab endast Lincolni kirjutist “Vana Thiessi võrdlus Liivimaa libahuntide ja *benandate*’de õpetlaste kirjelduste ja stereotüüpidega: 17. sajandi libahunt ja religioosse vastupanu draama” (lk 88–108). Raamatu teises pooles on ära trükitud Ginzburgi ja Lincolni kirjavahetus (lk 109–141) ning üleskirjutus nende vestlusest 30. septembril ja 2. oktoobril 2017 (lk 115–193).

Sellise ebatavalise struktuuri tõttu tuleb raamatus ette mitmeid kordusi. Ometigi pakub seesugune ülesehitus ka lisaväärtust, sest aitab heita pilku teadlaste teorialoome tagamaadele.

Nii mitmedki teadlased on tunnistanud, et Thiessi kohtuprotokoll on harukordne. Lincolni sõnul pakub see “parima säilinud tõenduse libahundi enesemõistmisest” (lk 94). Protokolli erakordsust on rõhutatud ennekõike selles leiduvate arvukate ja üksikasjalikult esitatud muistendlik-müütiliste (Ginzburgi sõnul “rituaalsete”) motiivide tõttu. Thiess väitis, et ta käib kolm korda aastas — suvistepüha ööl, jaaniöööl ja luutsinaöööl — põrgus, kust toob tagasi vilja, mille nõiad on sinna viinud. Kõige tähtsam on luutsinaõine käik, sest siis on aeg otsustada järgmise aasta viljasaak: maagidel, kes on nõidade vaenlased, on aeg teine kui maa peal (lk 17). Põrgu asub järve taga soos Lemburgi lähedal, poole miili kaugusel Klingenbergi (Akenstakase) mõisast. Libahundid lähevad sinna jala hundi kujul. Hundiks muutmiseks tuleb hundinahk selga tõmmata ning transformatsioon saabki kohe teoks (lk 15).

Thiess olevat saanud hundinaha ühe Marienburgi (Alüksne) talupoja käest. Ise andis ta naha edasi ühele Alla (Allaži) talupojale (lk 15). Libahundi ameti üleandmine toimus kokkujoomise teel (lk 19–20) ning sõnad, mida eelmine libahunt seejuures lausus, olid “olgu see sul, nii

nagu see oli minul” (lk 20). Sama meetodit libahundi võimete üleandmiseks kohtame ka mitmes teises nõiakohtuprotokollis (vt Metsvahi 2015: 210) ning joomisel kasutatav maagiline vormel esineb peaaegu samas sõnastuses ka ühe 1637. aastal Kuramaad külastanud reisimehe kirjelduses (lk 196, vt ka Donecker 2012: 305).

Nii nagu mitu teistki libahundisüüdistusega Liivi- ja Eestimaa nõia-protsessile sattunud väitis ka Thiess, et ta ei olevat kunagi murdnud suuri loomi, vaid ainult lambaid, kitsetallesid, põrsaid ja muid väiksemaid loomi (lk 15, 19). Ta kirjeldab aga ka juba surnud sulase Tyrumeni poolt kinni püütud suuremate loomade söömist (lk 15, 20–21). Suuri loomi söid hundid kahe-kolmekümnekesi koos ja tulel küpsetatult (lk 15–16; liha manustamist mitte toorelt, vaid küpsetatult mainib ka 1619. aasta Eestimaa nõiaprotsessi süüalune naislibahunt Alit; vt lk 167–168). Soola olevat võtnud libahundid kodust kaasa, enne kui välja tulid (lk 16). Thiess märgib sedagi, et inimeseks tagasi muutmiseks ei tarvita libahundid leiba (lk 16; motiiv, et libahunt saab tagasi inimeseks leiba süües, on ka eesti rahvajuttudes väga tuntud).

Protokollis leidub selletaolisi muistendilis-müütilise reaalsuse kirjeldusi veel palju ja osa neist ei käi Thiessi väidetavate isiklike kogemuste kohta, vaid on üldistavama loomuga (kohati tundub isegi, nagu oleks kohtunikud ette aimanud tulevikus folkloriste ja usundiuurijaid huvitama hakkavaid küsimusi, nagu näiteks pärimine selle kohta, kas ka naised ja neiud hundiks käivad, lk 18). Ginzburgi ja Lincolni põhitähelepanu ongi pööratud pigem neile muistendlik-müütilistele osadele, mitte niivõrd kirjeldustele, milline suhe oli Thiessil kirikuga (ta nimelt ei käinud armulaua ega palvetanud; lk 18, 244) või mil moel puutus Thiess kokku teiste külaelanikega ning mida (kõigile) nähtavas reaalsuses nende heaks tegi või teha üritas.

Mõlemad autorid on väga tunnustatud ajaloolased, ent nende lähenemine ainesele erineb suuresti. Ginzburg kasutab võrdlev-ajaloolist lähenemist, aga kuna allikaid on napilt ja neistki kõik pole kergesti kättesaadavad, on ta kasutanud ajalooliste lünkade täitmiseks nn morfoloogilist meetodit (vt ka lk 111–112). See tähendab, et ta kõrvutab Thiessi protsessi materjale teistest aegadest ja kohtadest pärit kohtuprotsesside materjalidega, milles leidub samalaadseid motive. Seejuures pakuvad *benandante*’de protsessid 16. sajandi Kirde-Itaaliast sedavõrd hämmastavaid paralleele, et Ginzburg on juba rohkem kui pool sajandit jäänud veendumuse juurde, et nende ühisosa peab ulatuma tagasi eelajaloolis- se aega, mil üle Euroopa oli kasutusel samalaadne rituaalne ning koguni šamanistlik praktika.

Euroopa perifeersetes piirkondades kuni varase uusajani säilinud relikvide teooria usutavuse tõestamiseks lisab Ginzburg Thiessi tunnistustele hüpoteetilise täienduse: “Tundub olevat mõistlik postuleerida ekstaatilist kogemust vana Thiessi ülestunnistuste taga” (lk 84); samuti on ta toonud välja oletatavaid vahelülisid slaavlastelt ja Kaukaasia rahvastelt, ungarlastelt ja rumeenlastelt. Lincoln vaidleb õigusega Ginzburgi teooria vastu ning seab selletaolised suured võrdlevad projektid üleüldse kahtluse alla: “Seda laadi võrdluse tulemused jäävad parimal juhul hüpoteetilisteks; selliste suurte võrdlevate projektide ajalugu juba ise on hoiatuseks” (lk 113).

Selle teooria problemaatilisus nähtub juba sellestki, et kogu viimase sajandi vältel on mõnedki tõsiseltvõetavad teadlased hoiatanud sõna “šamanism” kasutamise eest. Nii väitis Arnold van Gennep juba 1903. aastal, et šamanismi tähendus ei ole kindlaks määratud ega lõplik ning parem oleks seda mõistet üldse mitte kasutada (Michael 2015: 655). Aga isegi kui eirata selletaolisi hoiatusi, ei saaks Thiessi juhtumi puhul šamanismist rääkida, sest protokollis ei ole tegelikult mitte kõige väiksematki vihjet transi- või ekstaasiseisundile, mis on šamaani tegutsemise möödapääsmatu komponent (vt ka Blécourt 2007: 56–57).

On mõnevõrra paradoksaalne, et Ginzburg on seostanud šamanismi ning eelkristliku usundi jäänukitena just muistendilisi osi protsessi protokollist, jättes tähelepanuta need kohad, mis kõnelevad Thiessi tegudest maagina, isikuna, keda tuntakse just tema nn üleloomulike võimete tõttu. Juba protokoll alguses, kui küsitakse asekohtunik Bengt Johan Ackerstaffilt, kelle mõisas on Thiess varemalt teeninud, kas Thiess on terve mõistuse juures, vastab Ackerstaff küsimusele jaatavalt ning lisab, et talupojad peavad teda lausa iidoliks (lk 14). Kohtuprotokoll teistest pooltest selgub, et Thiess oskab ravida loomi ja inimesi ning õnnistada vilja, muu hulgas on ta terveks ravinud pastori kasupoja väga haige jala (lk 24). Ravimiseks kasutab ta peamiselt soola, leiba ja mitmesuguseid taimi, millele enne patsiendile sisseandmist loeb peale ka loitsu (lk 22, 24).

Nii 17. sajandi visitatsiooni- kui ka nõiakohtuprotokollidest selgub, et Liivimaal oli palju talupoegadest nõidu ja maage, kelle nimetamiseks kasutati saksa keeles sõnu *Besprecher*, *Zauberer*, *Segensprecher* ja *Wahrsager* ning kelle juurest otsiti abi haiguste ja muude hädade vastu (Kahk 1980: 676). 17. sajandi nõiaprotsesside materjale analüüsinud Malle Salupere kirjutab: “Peaaegu kõik Eesti nõiad on olnud ka (ja tihti peamiselt) ravitsejad” (1998: 11) ning “nõidu ja ravitsejaid tunti rahva hulgas hästi ja neid kardeti, kuid ei tõtatud üles andma, kuni selleks ei tekkinud isiklikku põhjust” (samas: 22). On tõenäoline, et samamoo-

di nagu Liivimaa põhjaosas elavatel eestlastel olid lood ka Liivimaa lõunaosas elavatel lätlastel. Nõnda oli ilmselt mängus isiklik huvi ka Kalterbrunni kõrtsi omanikul, kes tema kõrtsis elava Thiessi üles andis. Pole võimalik öelda, kas oli Thiess mõne kõrtsmikule antud lubaduse täitmata jätnud või oli asi milleski muus. Igal juhul oli arveteklaarimine talupoegade vahel nõidussüüdistusega kohtusse pöördumise teel Eesti-ja Liivimaal tavaline. Ülesandjateks ei olnud üldjuhul ei mõisnikud ega kirikuõpetajad (Kahk 1988: 1121), nagu raamatu autorid paistavad olevat.

Thiessi kohtuprotsessi väga haruldane osa on demonstratsioonesinemine. Talle antakse soola ja leiba ning palutakse näidata, mida ta nendega ravimise käigus teeb. Thiess näitab ette protseduuri, mis sisaldab leiva kolmeks tükiks murdmist, soola raputamist ümber nende tükide, sõnade pealelugemist, leivataldriku keeramist käes ja suu juurde asetamist ning leivale pealepuhumist. Kui tal aga kästakse leivatükid ära süüa, teeb ta seda ainult suure veenmise peale ja vastumeelselt (lk 25).

Nagu eespool mainitud, ei pööra raamatu autorid kuigi palju tähelepanu Thiessi rollile ravitsejana ja vilja õnnistajana. Siiski leiab raamatu järelmärkustest paar Lincolni asjakohast kommentaari selle teema kohta, nagu “*Seegensprecher* (tänapäeva saksa keele *Segensprecher*, ‘õnnistaja’) tähendab sõna-sõnalt seda, kes annab õnnistuse (*Segen*), aga tavaliselt on sellel pejoratiivne tähendusvarjund, mis viitab mustkunstnikule ja šarlatanile. Kirikuõpetaja liitus kohtuprotsessiga just pärast seda, kui Thiess oli kirjeldanud maagilisi vormeleid [loitse], mida ta retsiteeris osana oma ravipraktikast, nii et on tõenäoline, et kirikuõpetaja tahtiski mängida termini kahetähenduslikkusega, kirjeldades Thiessi kui kedagi, kes esitles ennast kui õnnistuse andjat, aga keda religioossed autoriteedid pidasid õigusega eksiteele viidud teesklejaks” (lk 23, nr 17).

See tsitaat iseloomustab Lincolni lähenemist laiemaltki. Ta peab õigustatult oluliseks tõsiasja, et ühel ja samal sõnal on nii eemiline kui ka eesiline (*etic*, uuriija antud analüütiline) tähendus (vt lk 10), mis võivad teineteisest väga kaugele jääda (nt ka sõna *põrgu* puhul, lk 100), ent tundmata piisavalt läti rahvausundit ja Liivimaa talurahva ajalugu, on tal raske nende tähenduste jälile saada. Läbitöötatud trükisõna bibliograafia on küll muljet avaldav, ent eesti ja läti autorite teostest on kasutatud peamiselt usundiloolisi ja folkloristlikke kirjutisi, ajaloolaste uurimusi pole kahjuks hõlmatud.

Nõnda oleks tasunud raamatus selgitada, et Liivi- ja Eestimaa kuu-lusid Ida-Euroopa kõige kaugemale arenenud pärisorjusliku sõltuvusega piirkondade hulka, kus sunnismaisus ja isiklik sõltuvus avaldusid ekstreemsel kujul (Kello 2003: 4). Liivimaa talupoeg oli pärisori, kes

elas mõisale kuuluval maal ja allus “isiklikult oma keha läbi mõisale” (Seppel 2014: 389). Ta elas mõisa valduses olevas talus, mille kasutamise kaasnäht taluperemehe roll ning andami- ja teokoormised, mille suurus oli mõisa otsustada (Siimets-Gross, Kello 2017: 258). Koos talu majandamise kohustusega sai pärustalupoeg mõisalt talu raudvara: taluhooned, mööbli, tööriistad ja loomad, sealhulgas kindlasti ka hobuse (Hansen 1896: 32, 40; Liivimaa hobuste kohta vt täpsemalt Hupel 1777: 247–250). Seetõttu üllatusin lugedes Lincolni väidet, nagu poleks talupojale kuulunud hobuseid (lk 168). Hobune nagu ka muud loomad ei kuulunud (kõik) küll talupojale, vaid mõisale, aga talupoeg hoolitses hobuse eest nii, nagu olnuks ta tema oma, olgugi et ta ei tohtinud toimida temaga samamoodi (ei tohtinud nt ära müüa) nagu päris isiklike loomadega (kui tal lisaks ka neid oli). Oletus, et talupojad varastasid mõisast kariloomi (lk 132), ei ole usutav. Toona seostati kuritegevust eelkõige maal ringihulkujatega, mitte paiksete talupoegade (Laur 2003: 85).

Pärisorjadel ei olnud perekonnanimesid, nende panek talurahvale algas Liivimaal 19. sajandi algul kohe pärast pärisorjusest vabanemist. Seega pole imekspandav, et talupoegi on Thiessi kohtuprotokollis mainitud ainult eesnimel (lk 97). Võib-olla ajas Lincolni segadusse see, et Eestimaa 1619. aasta kohtuprotokollis (lk 167) näib talupoegadel olevat kaks nime. Tegelikult on esimene talu nimi ning teine eesnimi.

17. sajandi Liivimaa talupoja põhitoiduks oli leib ja kõrt, mida mõlemat valmistati viljast. Nõnda sõltus talupoja heaolu otseselt viljasaagist, mis seletab ka asjaolu, miks oli maagi üks peamisi ülesandeid küllusliku viljasaagi tagamine. Liivimaal tabasid üsna tihti ikaldused, mille tagajärjeks olid muu hulgas näljasurmad. Ka 1690. aastal oli Liivimaal sademete hulk tohutult suur ning vili ikaldus, paljudelt põldudest saadi kätte ainult seemnevili. Veel suurem ikaldus tabas talupoegi 1691. aastal, kui osalt rahe, osalt põua tõttu oli paljudes Liivimaa piirkondades jälle väga kehv saak. Ka loomi tabas tol aastal taud (Seppel 2008: 42). Nii pole imekspandav, et Thiess just sel sügisel kohtu alla sattus (kus põhjendas aasta varasemat halba viljasaaki sellega, et libahundid jäid toona põrgusse hiljaks, lk 16). Võib-olla ei olnudki niisiis tegemist Thiessi ja kõrtsmiku omavahelise tüliga, vaid mitmelt poolt kuulnud kaebustega, et Thiessi töö loomade ravimisel või vilja õnnistamisel oli nurjunud. Maagid olid talupoegade arvates võimelised tegema nii head kui ka halba ning ebaõnne korral langes kahtlus sageli just neile.

Olgugi et autorite ajaloolise tausta tundmine on kohati kasin ning raamatus leidub eksimusi üksikasjades (Thiess ei olnud sündinud Liivis (lk 71), vaid Kuramaal, vt lk 19), Ülo Valk ei ole uurinud balti folk-

loori (lk 103), vaid eesti oma), on autorite haruldane süvenemisvõime ja suurepärase intuitsioon neid kohati viinud hämmastavalt tabavate järeldusteni. Analüüsides Thiessi juhtumit on Lincoln võtnud kasutusele mõisted *vastupanu* ja *vastukultuur*, mis ei pea paika mitte ainult seda kohtuprotsessi silmas pidades, vaid varauusaja Liivi- ja Eestimaa kontekstis palju laiemalt. Ginzburg toob välja talupoegade sarkastilise hoiaku kohtu ees Thiessi ja Aliti protsessidel (lk 169). Vastupanu, mille ühed paljudest väljendusvormidest olid sarkasm ning sotsiaalses hierarias kõrgemal seisvate väärtuste väljanaanerimine, katab toonasel Liivi- ja Eestimaal väga laia nähtuste välja.

Olukordi, mil allutatud püüdsid oma au ja väärikut säilitada sarkasmi või naermisega kõrgemate ühiskonnakihtide esindajate silme all, tuli Eesti agraarühiskonnas ette ka järgmisel sajandil. Näiteks hakkasid talupojad 18. sajandi keskel kirikus suure häälega naerma, kui kirikuõpetaja neile toonast talupojapulmade pidamist reguleerima pidanud publikaa-ti ette luges, sest rahvapäraseid kombeid ja tavasid arvesse mitte võt-vad korraldused tundusid talurahvale absurdsed (Metsvahi 2020: 734). Vastupanu ja -kultuuri mõisted näivad olevat varauusaja eesti talurahva eluolu mõtestamisel sedavõrd viljakad, et virgutatuna Lincolni ja Ginz-burgi arutelust korraldasin koos Andreas Kalkuniga 2021. aasta juu-nis SIEFi veebikongressil “Breaking the Rules?: Power, Participation, Transgression” nende mõistetega seotud teemadele keskenduva ettekan-desessiooni.

17. sajandi teisel poolel oli mõisaametnike ja talupoegade vaheli-ne vastasseis tugev ning üsna palju toimus kokkupõrkeid, mis lõppe-sid ühe poole surmaga. Külasse andameid nõudma tulnud või talupoegi teol tagasundivad mõisamehed olid tollal üldjuhul relvastatud püsside, hellebardide või mõõkadega, ning olgugi et talupoegadel oli keelatud tulirelvi omada, olid ka neil tegelikult sageli relvad (Kahk 1988: 1108). Pinged polnud mitte ainult sotsiaal-majanduslikud, vaid ka religioossed ning oma luterlusevastast viha sõandati ka väljendada. 1667. aasta põh-jaliku Liivimaa kirikuvisitatsiooni käigus leiti, et rahva seas on palju nõidu, “jumalaeitajaid” ja “pühade sakramentide põlgajaid”. Nõnda üt-les üks Rannu naine pastorile vihaga: “Kurrat Wotku Jummalat ninck Sinnu kahn” (Kahk 1988: 1123), üks mees aga ei lubanud oma lastel 1695. aastal kirikusse armulauale minna, nimetades seda “kuradi pul-maks” (samas: 1124). Need näited on küll Liivimaa eestlastega asusta-tud osast, et oletatavasti ei erinenud olukord lätlaste aladel sellest kuigi palju.

Eelöeldut arvestades eksib Lincoln oletades, nagu oleks kõrgematel seisustel olnud vaja rõhutada oma religioosset erinevust pärismaalas-

test (lk 97). See erinevus oli paratamatult olemas. Riik püüdis anda endast parima, et talupoegi kirikule lähemale tuua ning religiooni abiga distsiplineerida, aga see ülesanne oli raske, sest talupoegade maailmanägemine ja väärtusmaailm olid kõrgemate ühiskonnakihtide maailmast üldiselt kaugel. Selle distantsi tõttu oli raske rakendada ka Karl XI poolt 1686. aastal väljaantud kirikuseadust, mis kehtis nii emamaal kui ka provintssides, nagu Liivimaa, ja oli mõeldud moraalse kontrolli saavutamiseks talupoegade üle (Andresen 2004: 65; vt ka Hupel 1781). Thiessi ütlus, et ta pole kunagi armulaual käinud ning vana mehele on tal raske uusi asju juurde õppida, samuti ta vihastamine pastori peale ja väide, et ta mõistab neid asju paremini kui noor pastor (lk 93), ei ole seega sugugi nii jalustrabav, nagu raamatu autoritele tundub.

Niisuguste taustteadmiste alusel võib järeldada, et kohtus leidis aset vastandlike maailmanägemiste terav kokkupõrge. Saksa keelt kõnelev ülemkiht järgis ja propageeris luterlikku maailmavaadet, mis hõlmas inimeadvuse ülimalikkuse tunnustamist ja individuaalset suhet jumalaga. Teist maailmanägemist propageerisid mitesakslastest (*Undeutsche*) alamkihi hulgast pärit maagid, kelle suhtumine keskkonda oli eelkõige animistlik. Et nende seas tegutses aktiivselt ka Thiess, pole õige öelda, et kõige tõenäolisem ja lihtsamini teostatav käitumisstrateegia oleks tema puhul olnud kohtus vaikimine ja kõige mahasalgamine (lk 187). Kohtus oli kohal peale võimuesindajatele (kelle ees Thiess võis mõelda “Olen alati tahtnud rääkida võimudele tõtt, nüüd on sobiv silmapilk käes”, lk 190) ka märkimisväärne hulk Thiessi (varasemaid) toetajaid (lk 187). Kui kohal on sedavõrd tähtis publik ning alternatiivse maailmanägemise eestkõnelejale on antud võimalus ning koguni kohustus ennast väljendada, on lihtsam valida rääkimine vaikimise asemel.

Lincoln sedastab õigesti, et kui asjasse on segatud usund, ei seista enam ainult isiklike huvide eest, vaid ka põhimõtteliste tõdede ja pühade printsiipide eest (lk 90). Ühtlasi annab ta teada, et on pidevalt püüdnud usundiloolasi utsitada “mitte keskenduma eranditult usundile, vaid vaadelda ka ühiskonda, poliitikat, kultuuri ja muud” (lk 187). Nõustun Lincoln mõlema väitega, aga lisan, et religiooni, ühiskonda, poliitikat ja kultuuri saab üksteisest eristada ainult sellise teadusliku paradigma piires, mida me naturalistlikku maailmanägemisse (vt Descola 2014: 256) sissekasvanud peavooluteadlastena järgime. Ühine maailmanägemisviis võimaldabki Ginzburgil ja Lincolnil edukalt dialoogi pidada ning meil lugejatena seda põnevusega järgida, ometigi on see lihtsalt üks võimalikke viise maailma objektiveerida. Thiess objektiveeris maailma teisel viisil ning on seetõttu naturalismi pooldajatele, kelle hulka saab liigitada ka toonased kohtunikud, tunduvalt keerukam dialoogipartner.

Thiessi teadvuses ei olnud kategooriaid “religioon”, “ühiskond”, “poliitika” ja “kultuur”, ei olnud koguni mõistet “loodus”, mis oleks lahus “inimesest” või “inimkonnast”. Ta ei eristanud sotsiaalseid ja looduslikke kategooriaid sel moel, nagu teeme seda meie (vt Descola 2014: 23–24, 69). Animistlik “loodus” ja see, mis on “loodusest” ülem, olid asustatud sotsiaalsete kogukondadega, millega inimesed astusid kõigi poolt jagatud normidega kooskõlas olevatesse suhetesse. Inimesed ja loomad said vahetada perspektiive ja mõnikord ka kehasid (samas: 249).

Siinkohal on väga kõnekas fakt, et hunt on eesti rahvausundis loom, kellel on rohkem peitenimetusi kui ühelgi teisel loomal ning ka hundi-ga seotud rahvapärinus on rikkalikum ja mitmekülgsem kui ühegi teise metslooma kohta käiv pärinus (Rootsi 2005: 431). Ühes osas hundi-sõnadest pöörduti hundi poole nii nagu “sotsiaalses hierarhias kõrgemas positsioonis oleva isiku poole” (Kõiva 2019: 190). Varasemate sajandite kirjalikes allikates leidub väga palju teateid hundi austamisest ja temale ohverdamisest (Metsvahi 2014: 84). Rudolf Sordla Lõuna-Eestist mäletas näiteks veel 1977. aastalgi vana kommet, et kui lammas ära tapeti, pidi esimese kaelalüli metsa hundi jaoks visatama (Rootsi 2005: 433–434). Ka läti rahvausundis oli hundil palju positiivseid jooni ning just hunt oli halbade vaimude ehk *ragana*-te hävitaja (lätikeelne sõna *ragana* võeti nõiaprotsesside ajal kasutusele nõidade tähistamiseks) (Laima 2019: 262–267).

Hundi positiivsete konnotatsioonide ning animistliku maailmanägemise tõttu lõi demonoloogide pakutud *werewolf*-i kujutelm soodsa pinnase kohalikuks levikuks ning Eesti- ja Liivimaa kohtutes tuli libahundi süüdistust ette üsna sageli (Madar 1987; Metsvahi 2015: 109). (Seevastu nõiasabati kirjeldusi on eesti nõiaprotsesside materjalides väga vähe ja needki kohaliku värvinguga; Salupere 1998: 20.) Kui maagidel aitas austatava ja aukartust äratava looma hundi kujul tegutsemine ja sellest kõnelemine (vt Metsvahi 2021) tõsta eneseväärikust (vrd ka lk 171) ühe osa inimeste silmis, siis teine osa inimestest oli hakanud omaks võtma kiriku ja demonoloogide õpetust ning kahtlema varem eriliste võimetega silma paistnud maagide tõsiseltvõetavuses. Ometigi on tähelepanuväärne, et veel 17. sajandi lõpuski sattus alles esimest korda kohtu alla juba kaua aega maagiaga tegelenud isikuid, nagu näiteks Thiess (tõsi küll, Thiess oli ka korra varem kohtu all olnud, ent oli siis karistamata minema pääsenud, nagu tema teenuste kasutajad kõik teadsid), ning seda just suure kriisi, teist aastat kestva ikaldusperioodi ajal. See näitab, et sellised isikud olid hoolimata kiriku pingutustest külakogukonnas üldiselt ikkagi veel au sees. Tavalisel aastal, kui näljahoht külaelanikke ei ähvardanud, ei oleks Thiessi tõenäoliselt kohtu alla

antudki ning meil teadlastena poleks praegu võimalust “Thiessi saladusele” lahendust otsida.

Thiessi ei karistatud mitte selle eest, et ta käis libahundiks (niikui nii ei uskunud Liivimaa haritud mehed juba sajand varemgi libahuntide olemasolusse, Donecker 2012: 302), vaid selle eest, et ta harrastas keelatud tegevusi — vilja õnnistamist ning inimeste ja loomade ravimist —, õõnestades niiviisi kiriku autoriteeti. Protokollist saame teada, et “kohale kutsuti kihelkonna kirikuõpetaja, kes pragas temaga ja palus tal lahti öelda oma eksimustest ja kuratlikest valedest, millega ta oli püüdnud oma patte varjata” (lk 48). Thiessi tõelised patud, millest rääkimist ta oma hunditegudega hooplemisega kohtunike ees aina edasi lükkas, olidki just need päriselulised tegevused, millest raamatus *Vana Thiess, Liivimaa libahunt* kuigi palju juttu ei tehta. Kohtunikud ja kirikuõpetaja ei paistnud uskuvat Thiessi pajatustesse põrguskäikudest ja tapetud loomade liha küpsetamisest.

Kas ontoloogilise pöörde usku 21. sajandi teadlane suudab neid toonastest kohtunikest tõsisemalt võtta ning Thiessi teadvuses toimuvat paremini mõista? Mul ei ole sellele vastust, küll aga tekkis tahe ja kavatsus seda üritada ning seda just Ginzburgi ja Lincolni tänuväärte teoste tõttu. Võimalik, et jõuan sel moel teisi radu mööda käies ikkagi sarnaste järeldusteni nagu Ginzburg ning taas kerkivad küsimused šamanismi-taolise maailmanägemise kohta, kuigi hoopis lähemas ajaloolises perspektiivis.

Kirjandus

- Andresen, Andres 2004. *Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832: Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele*. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 7). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Blécourt, Willem de 2007. A Journey to Hell: Reconsidering the Livonian “Werewolf”. — *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Vol. 2, No. 1, pp. 49–67
- Bruiningk, Hermann von 1924. Der Werwolf in Livland: und das letzte im Wendischen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. — *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, Bd. 22, S. 163–220
- Descola, Philippe 2014. *Beyond Nature and Culture*. Transl. by Janet Lloyd. Chicago: The University of Chicago Press
- Donecker, Stephan 2012. The Werewolves of Livonia: Lycanthropy and Shape-Changing in Scholarly Texts, 1550–1720. — *Preterna-*

- ture: *Critical and Historical Studies on the Preternatural*, Vol. 1, No. 2, pp. 289–322
- H a n s e n, G. Olaf (Hrsg.) 1896. *Die privaten Bauerrechte Estlands für die Gebiete von Fickel, Kaltenbrunn, Kandel und Essemägi*. (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 18. Band.) Jurjew (Dorpat)
- H u p e l, August Wilhelm 1781. Declaration der Kirchenordnung. — *Ueber das lief- und ehstländische Kirchenpatronat nebst andern kürzern Aufsätzen. Nordische Miscellaneen, zweytes Stück*, S. 163–193
- H u p e l, August Wilhelm 1777. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. Zweyter Band. Riga: bey Johann Friedrich Hartknoch
- K a h k, Juhan 1980. Nõidumisest ja nõiasõnadest Eestis XVII sajandil. — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 673–681
- K a h k, Juhan 1983. Inimesed ja olud “vanal heal” Rootsi ajal. — *Looming*, nr 8, lk 1098–1126
- K e l l o, Katrin 2003. *Isikliku sõltuvuse piirid ja tunnused 18. sajandi Liivi- ja Eestimaal päruskuuluvuse teket või muutumist käsitlevate kohtuotsuste põhjal*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. [Käikiri TÜ Raamatukogus]
- K õ i v a, Mare 2019. The Wolf: Human/Non-human Relations on the Basis of Etiologies and Verbal Communication. — *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 77, pp. 181–198
- L a i m e, Sandis 2019. Some Notions on the Possible Origins of Livonian Werewolves. — Éva Pócs (ed.). *Body, Soul, Spirits and Supernatural Communication*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 258–272
- L a u r, Mati (tegevtoim.) 2003. *Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni*. Tartu: Ilmamaa
- M a d a r, Maia 1987. Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini. — Jüri Kivimäe (koost.). *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*. (Artiklite kogumik III.) Tallinn: Eesti Raamat, lk 124–145
- M e t s v a h i, Merili 2013. The Woman as Wolf (AT 409): Some Interpretations of a Very Estonian Folk Tale. — *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol. 7, No. 2, pp. 65–92
- M e t s v a h i, Merili 2015. Estonian Werewolf History. — Willem de Blécourt (ed.). *Werewolf Histories*. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic.) New York: Palgrave Macmillan, pp. 206–227

- M e t s v a h i, Merili 2020. Suurteos suunab talurahva tõde taga ajama. — *Akadeemia*, nr 4, lk 732–740
- M e t s v a h i, Merili 2021 (ilmumas). Eesti- ja Liivimaa libahundipärimus rahvapärase ontoloogia muutumise peegeldajana. — *Müetagused*, nr 80
- M i c h a e l, Thomas 2015. Shamanism Theory and the Early Chinese Wu. — *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 83, No. 3, pp. 649–696
- R o o t s i, Ilmar 2005. *Tuli susi soovikusta*. Tartu: I. Roots
- S a l u p e r e, Malle 1998. *Tõed ja tõdemused: Sakste ja matside jala jäljed nelja sajandi arhiivitolmus*. Tartu: M. Salupere
- S e p p e l, Marten 2008. *Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni*. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- S e p p e l, Marten 2014. Vastuseks Kalle Kroonile kroonutalupoegade seisundi küsimustes. — *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, nr 4, lk 379–392
- S i i m e t s - G r o s s, Hesi, Katrin K e l l o 2017. Kohtuasjad *in puncto libertatis*: Isiku staatuse tuvastamise lähtekohad asehaldusaja Eestimaal. — *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, nr 2/3, lk 257–308

MERILI METSVAHI (1973) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule, ungari keele ja kultuuri ning eesti keele alal 1998, magistriraad eesti ja võrdleva rahvaluule erialal 2000, filosoofiadoktor 2007. TÜ filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadur 2001–2013, vanemteadur 2013–2015, humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur a-st 2016, eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor a-st 2021. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli “‘Ja seal oli’ suur madu...”: Püha Jüri legend setu naise Ksenja Müürsepa vaimses universumis” (2003, nr 9, lk 1915–1952) ja arvustuse Ants Heina teose *Vanaaja pulm: Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini* kohta (2020, nr 4, lk 732–740).

ABSTRACTS

VALDUR MIKITA. **Semiotics of expanse**

The article recalls the humanitarian atmosphere at the University of Tartu where the students' world picture was primarily influenced by the lecturers' personalities and the mentality formed by them. A good example of creating such an atmosphere was Juri Lotman who, through his personality, managed to attract interest in the whole branch of research. Lotman's semiotics is not a concrete branch of research but a characteristic way of thought rather where one of the dialogue partners is always Juri Lotman himself. It is not so important what the professor "really" said or thought (it could even happen that he argued against himself) but to understand what Lotman would say or think in this space of thought "now". Namely such a position of text creation proved to be extremely generative even many years later.

The article attempts to disclose the mental background of this extraordinary influence. The knowledge that reaches the students against the background of the professor's inspiring character has a considerably greater impact on people and helps them comprehend the world even decades later. Human contact gives knowledge its breadth, and if the opportunities for it at the university decrease, higher education tends to lose its deeper meaning. The ideal of the university to educate the soul is best revealed when the students have a chance to find themselves in the field of vision of such lecturers who invite them to their existential journeys. Knowledge (in its narrower meaning) teaches students what people already know about the world; discovery and internal transfiguration, however, are rather born of things that we do not know yet or perhaps will never know. In the ideal, the university years might provide us with a navigation system how to move on the border between the known and the unknown world, but, on a journey of such difficulty, a spiritual guide is inevitable. As long as a proven algorithm of wisdom has not been found, it seems to be sensible to keep close to the thinkers who create a feeling of expanse in people. Semiotics of expanse is thus primar-

ily based on good imagination and unshakable belief in the values of the unknown worlds.

The seed for the article was planted at an inspiring exchange of thoughts on the emergence of semiotics on Puh-tulaid Island in August 2020. Sincere thanks to Kalevi Kull for it. (Auth.)

PAUL DE MAN. Semiology and rhetoric

INDREK OJAM. Afterword: Paul de Man and deconstruction

At present, Paul de Man (1919–1983) is associated foremost with deconstruction as a school and a theoretical attitude. The source of his essay, the collection Allegories of Reading (1979) was born in the course of encounters between certain entrenched preliminary knowledge of Romanticist literature and de Man’s detailed, even “surgical” close reading.

The situation in literary studies and criticism into the trends of which de Man dives at the beginning of his essay is very similar to the present situation. Now too, methodological trends seem to dominate in literary studies where attention has moved from the ambiguity of the text to problems originating from outside the institution of literature as such, but it will always remain questionable whether these attitudes can be reached from outside the text without first studying its rhetoric structure.

In the opinion of the translator Indrek Ojam, comparison of the terminology used in it with the concept of representation which is widely spread in present-day academic writings might be helpful in understanding de Man’s essay. At first glance, representation is a simple and fundamental concept, and generally no errors are made while using it in everyday language. For example, we speak about the representation of love, femininity or urban life in a work of literature. Representation is, however, necessarily associated with being static and having clear borders. To speak, for example, about the representation of the woman or femininity, we must recognise this representation through some of its particular significations in the literary text. According to de Man, each such representation would be the result of stopping the figurative semantics really existing in the text (which results from the

tension between rhetoric and grammar), a secondary derivation of some kind. An alternative to speaking about representation, when one of the signified of the text has already been accepted by default, is reading, which, in de Man's usage, is a technical term that is more fundamental than representation. Reading means critical passing through the text on its own conditions, which would follow in detail and spread out the constructive rhetoric structure of this text. It is true that, as a result of an interpretation moving through the text as a structure or entwinement, it is also possible to refer to one or another representation. As de Man says, however, we have no right to reduce the ultimate meaning of the text to the representation that has formed during its reading meanwhile, if a meaning vector stating the opposite, deconstructing this representation as a certain proposition is at work in the same text. De Man sums up such ever-splitting dynamic appearing in texts in two word pairs: rhetorization of grammar and grammatization of rhetoric. Namely, in complicated texts, there are almost always two representations, not one. The aim of reading or interpretation is to decipher them and to disclose their mutual economy. (Edit.)

GILLES DELEUZE. What is the creative act?

OTT PUUMEISTER. The brain is the screen

Ott Puumeister's essay accompanies the translation of Gilles Deleuze's presentation "What is the creative act?", first given in 1987 at Le Fémis (École Nationale Supérieure de Métiers de l'Image et du Son). In this presentation, Deleuze outlines the specificity of creation in the domain of cinema, contrasting the latter to philosophy and science; following and drawing on Deleuze's books on cinema, it already lays the ground for his final book What is philosophy? (with Félix Guattari, 1991), in which the nature of thought and creation in art, philosophy and science is further elaborated.

This postface focuses on Deleuze's two books on cinema (The Movement-Image, 1983; The Time-Image, 1985) and the importance of cinema for Deleuze's thought and philosophy. The type of cinema constructed according to the time-image makes the work and duration of time directly visible (as opposed to the movement-image, which represents time

indirectly). Deleuze understands time as the immanent process of differentiation and actualization that produces movements, individuation, forms of life. Time is creative and thus is not measurable by spatial movement. Since thought is similarly based on the creative process of time, Deleuze can say that cinema makes thought directly visible — the brain is the screen. (Transl.)

MAKI STARFIELD. Poetry

JAMES JOYCE. *Ulysses*. Ch. 9: Scylla and Charybdis

The monsters known from ancient mythology — Scylla living on a rock and Charybdis living in a whirlpool — were those between whom Odysseus had to make his way through. In this episode, the role of the first-person character (i.e., Joyce) is performed by Stephen Dedalus, who has organised a discussion on Shakespeare in a narrow circle at Dublin National Library. In the discussion, Shakespeare, but also, e.g., Socrates and Jesus, seem to be most similar to Ulysses and his struggles. In the opinion of commentator Don Gifford, other symbolic correspondences are: Scylla — Aristotle, dogma, Stratford; Charybdis — Plato, mysticism, London. (Edit.)

Review

IVO JUURVEE. A century of the Estonian Border Guard

Anu Raudsepp, Ingrid Mühling. Eesti piirivalve ajalugu 1918–2020: Piiri valvel ja kaitsel. [History of the Estonian Border Guard 1918–2020: Guarding and defending the border.] Tallinn: Argo, Police and Border Guard Board, 2020. 279 pp.

MERILI METSVAHI. On the trail of werewolf Thiess' mystery

Carlo Ginzburg, Bruce Lincoln. Old Thiess, a Livonian Werewolf: A Classic Case in Comparative Perspective. Chicago—London: University of Chicago Press, 2020. vi, 289 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXXVII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

GILLES DELEUZE (1925–1995), French philosopher

JAMES JOYCE (1882–1941), Irish writer

IVO JUURVEE PhD (1979), head of the Security and Resilience Programme and research fellow at the International Centre for Defence and Security

JAANIKA KOLK (1975), Estonian artist and illustrator

PAUL de MAN (1919–1983), Belgian-American literary theorist

MERILI METSVAHI PhD (1973), associate professor of Estonian and comparative folklore at the University of Tartu

VALDUR MIKITA PhD (1970), Estonian writer and semiotician

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

INDREK OJAM MA (1988), doctoral student of Estonian literature and cultural studies at the University of Tartu, junior research fellow

OTT PUUMEISTER PhD (1985), research fellow at the Department of Semiotics, University of Tartu, editor of *Acta Semiotica Estica*

MAKI STARFIELD MA (Kageura Maki, 1972), Japanese poet and artist

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXXVII

21. märts [1948]. Dekaaani A. Valdese korraldusel loen käesoleval semestril vene, mitte enam üldist arstiteaduse ajalugu.

Kavasse on võetud 19. sajandi ja 20. sajandi alguse tähtsamad arstiteadlased, nagu Pirogov, Setšenov,¹⁷⁷² Metšnikov,¹⁷⁷³ Gabritševski,¹⁷⁷⁴ Botkin,¹⁷⁷⁵ Zahharjin,¹⁷⁷⁶ Ostroumov,¹⁷⁷⁷ Sklifossovski,¹⁷⁷⁸ Veljaminov,¹⁷⁷⁹ Filatov,¹⁷⁸⁰ Gundobin,¹⁷⁸¹

¹⁷⁷²Ivan Setšenov (1829–1905), füsioloog, Peterburi TA akadeemik 1904, Tartu ülikooli auliige 1902. Professor Peterburi Kirurgilise Meditsiini Akadeemias 1860–1870, Odessa (1871–1876), Peterburi (1876–1888) ja Moskva (1891–1901) ülikoolis.

¹⁷⁷³Ilja Metšnikov (1845–1916), zooloog ja mikrobioloog, Peterburi TA akadeemik 1883. Nobeli preemia laureaat 1908 (koos Paul Ehrlichiga). Töötas Novorossia ülikoolis Odessas 1867–1868, Peterburi ülikoolis 1868–1870, Novorossia ülikooli professor 1870–1882, Pasteuri Instituudi töötaja Pariisis 1887–1916, a-st 1905 asedirektor.

¹⁷⁷⁴Georgi Gabritševski (1860–1907), mikrobioloog. Moskva ülikooli arstiteaduskonna eradotsent a-st 1891, rajas ülikooli sisehaiguste kliiniku juurde bakterioloogialabori, mida juhatas 1891–1895; Bakterioloogia Instituudi direktor 1895–1907.

¹⁷⁷⁵Sergei Botkin (1832–1889), terapeut, Peterburi TA akadeemik 1872. Sõjaväemeditsiini Akadeemia professor Peterburis a-st 1861.

¹⁷⁷⁶Grigori Zahharjin (1829–1898), terapeut, Peterburi TA auliige 1885. Moskva ülikooli professor 1862–1896.

¹⁷⁷⁷Aleksei Ostroumov (1845–1908), terapeut. Moskva ülikooli professor 1880–1903.

¹⁷⁷⁸Nikolai Sklifossovski (1836–1904), kirurg. Professor Kiievis, Peterburis ja Moskvast 1870–1893.

¹⁷⁷⁹Nikolai Veljaminov (1855–1920), kirurg. Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemia professor a-st 1894, akadeemia ülem 1910–1912.

¹⁷⁸⁰Nil Filatov (1847–1902), pediaater. Moskva ülikooli professor a-st 1891.

¹⁷⁸¹Nikolai Gundobin (1860–1908), pediaater. Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemia eradotsent a-st 1892, korraline professor ja pediaatriakateedri juhataja a-st 1897.

Koževnikov,¹⁷⁸² Korsakov,¹⁷⁸³ Erisman¹⁷⁸⁴ ja mõned teised.

Arkadi Uiho on neid loenguid kusagil väga pooldavalt hinnanud, avaldanud seejuures aga kahjatsust, et ma üldist arstiteaduse ajalugu enam ei loe. Mitmed üldajaloolised loengud olnud äärmiselt huvitavad ja haaravad...

*

Sirvin "Postimeest" 21. märtsist ja leian Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna parteigrupi sekretäri dr. P. Bogovski¹⁷⁸⁵ kirjutises "Ideelis-poliitilise töö küsimus TR Ülikooli arstiteaduskonnas" ("Postimees" 1948, nr. 68, lk. 3) järgmised laused:

Alles käesoleval õppeaastal hakati esmakordselt käsitlema meditsiini ajalugu arstiteaduse ajaloo kateedris (juhataja prof. H. Normann). See on tähelepanuväärne edusamm,

¹⁷⁸² Aleksei Koževnikov (1836–1902), neuropatoloog. Moskva ülikooli närvi- ja vaimuhaiguste dotsent a-st 1869, närvihaiguste kliiniku ja kateedri rajaja; erakorraline professor a-st 1870 ja korraline professor a-st 1873.

¹⁷⁸³ Sergei Korsakov (1854–1900), psühhiaater. Moskva ülikooli erakorraline psühhiaatriaprofessor 1892, korraline professor 1898–1900, psühhiaatriakliiniku direktor 1894–1900.

¹⁷⁸⁴ Fjodor Erisman (Friedrich E.; Erismann; 1842–1915), Šveitsi ja Vene hügieenik. Töötas Peterburis 1869–1872 ja 1874–1877 ning Moskvast 1879–1896, professor 1882–1896, seejärel Zürichis.

¹⁷⁸⁵ Pavel Bogovski (1919 – 8. III 2006 Tallinn) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1937–1941, Almatõ Meditsiiniinstituudis 1942–1943, lõpetades selle, TRÜ arstiteaduskonna aspirant patoloogilise anatoomia alal 1946–1949, meditsiinikandidaat 1949, meditsiinidoktor 1961 (Leninigradi Sanitaar-Hügieenilise Meditsiini Instituut), NSVL Meditsiiniakadeemia korrespondentliige 1965, Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 1993, korp! Fraternitas Aeterna liige. TÜ I haavakliiniku subordinatuur; NSVLi tagalas 1941–1944, teenis 8. Eesti Laskurkorpuses arstina 1943–1945; ENSV TA Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi teaduslik sekretär, seejärel morfoloogialabori juhataja 1949–1953, direktor 1953–1968 ja 1974–1991, juhtivateur 1991–1999, patoloogilise anatoomia ja onkoloogia professori kraad 1962; Rahvusvahelise Vähiuurimiskeskuse (IARC) väliskeskonna kantserogeenide osakonna juhataja Lyonis 1968–1974; ENSV Ülemnõukogu VI koosseisu saadik 1963–1967.

kuid vähe tehakse veel nõukogude arstiteaduse tutvustamiseks teistes kateedrites. Ometi võib iga õppejõud aga täiesti julgelt asendada paljud välismaised autorid nõukogude teadlastega, sest sageli näitab põhjalikum uurimine, et paljud välismaalastele omistatavad teened tuleb tegelikult panna vene ja nõukogude teadusmeeste arvele.

Olen üllatatud! Alles käesoleval semestril on hakatud esmakordselt käsitlema meditsiini ajalugu — ometi olen seda lugenud juba 1932. a. alates, ja pealegi arstiteaduse ajaloo kateedris, mida pole kunagi olnud — see peaks teada olema ka P. Bogovskile. Mõeldud on tsiteeritud lausetega küll vaid vene teadlaste esitamine, mis on kahtlemata esmakordne Tartu ülikoolis...

*

Ülikooli ringkondades räägitakse, et viimasel ajal ilmestunud heatahtlik suhtumine minusse on põhjustatud polikliiniku terapeutilise osakonna juhendamise ülevõtmisest minu poolt, kus seni pole olnud ühtegi meditsiinilist juhendajat — vanemat õppejõudu-terapeuti...

22. märts. Minu esi-esinemine arstiteaduskonna poliitilises seminaris teemal “Sanitaarstatistika põhimõtted Nõukogude Liidus ja kapitalistlikes riikides”. Kaasesinejana on kohal minu assistent N. Grozdova, kuna teine kaasesineja assistent D. Judeikina on eelõhtul äkilise haigustumise tõttu paigutatud kliiniku.

Ettekanne läheb libedasti. Järgnevad küsimused. Suudan vastata vaid vähestele neist, sest kogu mu tarkus põhjeneb V. Hionilt saadud G. A. Batkise “Sotsiaalsel hügieenil”, mis ilmunud Moskvas 1940. a. ja seega ammu juba vananenud...

Vastamata küsimustele kostab dr. F. Arneman, seekordset seminari V. Hioni asemel juhatav Eesti NSV Tervishoiu- ja sanitaarstatistika osakonna juhataja ja arstiteaduskonna sanitaarstatistika õppejõud, kes ühtlasi märgib ka mõningad puudused toimunud ettekandes.

Lõppkokkuvõttes aga leiab ta, et ettekanne on olnud siiski hea ja lisandab, et tervishoiuminister Hion, kes käsikirjaga tutvunud (ettekannete käsikirjad saadetakse kõik enne esitamist seminaris seisukoha võtmiseks V. Hionile Tallinna), on väljendanud

arvamust, et seekordne ettekanne on parimaid, mis seni üldse seminaris esitatud...

23. märts. Raviosakonna 6. kursuse üliõpilane parteilane Adele Säärits¹⁷⁸⁶ teeb minule teatavaks, et Tartus 20. ja 21. märtsil toimunud Tartu linna III parteikonverentsi otsuse kohaselt, kus muide olid arutusel ideelis-poliitilise kasvatuse puudused Tartu Riiklikus Ülikoolis,¹⁷⁸⁷ on teda volitatud mind abistama poliitilise informatsiooni tundide läbiviimisel. Tunnid ei tohi piirduda vaid ajalehtede artiklite lugemisega, vaid peavad sisaldama ka ettekandeid ja rohkeid sõnavõtte hooldaja juhendamisel. Kuna aga ettekannete korraldamine võib muutuda hooldajale üksi raskeks, tahab tema selleks rakendada samuti teadlikke üliõpilasi; teistele ettekandeid peale sundida ei tohi, sest need on täiesti vabatahtlikud. Osavõtt poliitilise informatsiooni tundidest peab siiski olema kõigile üliõpilastele kohustuslik ja seda tuleb rangelt nõuda.

Minult palub Adele Säärits "Ajaloos võltsijate" lõpetamisel mõnda ettekannet silmapaistvate vene või nõukogude teadlaste kohta.

Polikliiniliste loengutega on muide, nagu seletab Adele Säärits, 6. kursuse üliõpilased väga rahul. Esmakordselt on nad minu loengutel õppinud eristama südame närvilisi haigustusi orgaanilistest, tutvunud neeruhaiguste diferentsiaaldiagnostikaga, kogenud haigeiga käituma, nagu see arstile väärib, süvenenud meditsiinilisse mõtlemisse ja lisaks kõigele näinud palju huvitavaid haigusjuhte. — "Kuid mis sellest palju rääkida," lõpetab

¹⁷⁸⁶ Adele Säärits (Adele S.; 1909 – 24. IV 1970 Tallinn) õppis TÜ arstiteaduskonnas 1940–1941, Jaroslavli evakueeritud Valgevene Meditsiiniinstituudis 1943–1944, taas TRÜ arstiteaduskonnas 1944–1948, lõpetades selle, meditsiinkandidaat 1952. NSV Li tagalas 1941–1944, ENSV TA Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi aspirant 1948–1952, nooremteadur 1952–1961, instituudi kuurortravi töögrupi juhataja Pärnus 1957–1958, instituudi vanemteadur 1961–1962, kurortoloogia ja reumatoloogia sektori juhataja.

¹⁷⁸⁷ Vt "Tartu linna III parteikonverents". — *Postimees*, nr 68, 21. III 1948, lk 2; "Konverentsi teine päev möödus bolshevistliku kriitika tähe all". — *Samas*, nr 69, 23. III 1948, lk 2.

Adele Säärts meie vestluse, “teie nägite ju ise meie teadmisi ja võimeid õppeaasta alul ja teate väga hästi, kui palju meie olemine arenenud ja juurde õppinud...”

27. märts.* Kinos “Ateen” linastub praegu Taškendi kunstiliste filmide stuudio 1947. a. vaatamisväärne film “Ališer Navoi”, mis esitab 15. sajandi tuntud usbeki poeedi ja mõttetarga ning usbeki kirjanduse rajaja Ališer Navoi elu ja loomingut.¹⁷⁸⁸

Ališer Navoi sündis 1441. a. Herati linnas Timuri (Tamerlani)¹⁷⁸⁹ riigi languse ajal, sai oma aja kohta väga hea hariduse, valdas mitmeid idamaa keeli ja tundis põhjalikult idamaa klassikuid.

Kui valitsejaks hakkas tema noorpõlvesõber Hussein Baikara,¹⁷⁹⁰ nimetati Navoi suurvesiiriks. Vesiirina püüdis Navoi parandada rahva elu ja teostada oma unistust: luua riik, milles kõigi kohta on kehtiv vaid ainus seadus — õiglus. Ent see ei meeldinud feodaalseile vürstidele ja õuekondlastele, kes intriigide ja valekaebuste abil püsivalt sisendasid Hussein Baikarale umbusaldust oma sõbra Navoi vastu ja lõpuks saavutasidki tema vabastamise suurvesiiri kohalt. Navoi nimetati Astrabadi¹⁷⁹¹ provintsi valitsejaks, mis tegelikult tähendas asumisele saatmist.

Baikara, maha jäetud oma õiglasest sõbrast, andus joomisele. Võim riigis hakkas langema. Pojad tõusid isa vastu. Omas ahastavas olukorras kutsus Baikara Navoi tagasi, kes tuligi. Mõlemad olid vahepeal vanaks ja halliks muutunud. Jälleenagemise rõõmus¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁸Vt M. Pöder, ““Ališer Navoi””. — *Postimees*, nr 69, 23. III 1948, lk 4.

¹⁷⁸⁹Timur (Timurlenk; Tamerlan; 1336–1405), Turkestani väepealik; tema suurriik pealinnaga Samarkandis ulatus Indiast Lõuna-Siberi, Kaukaasia ja Väike-Aasiani.

¹⁷⁹⁰Hussein Baikara (Husayn Bāyqarā; 1438–1506), Khorāsāni valitseja 1469. aastast kuni surmani.

¹⁷⁹¹Praegu Gorgān, Golestāni provintsi pealinn Iraanis, varem Astrabad või Asterabad.

¹⁷⁹²Siinkohal sissekanne katkeb.

3. aprill.* Tartu täitevkomitee otsusega 2. aprillist 1948 on vabastatud ametist Tartu Tuletõrje Brigaadi staap kogu koosseisus, arvates 15. aprillist. Sama otsusega on määratud uueks brigaadipealikuks senine S. M.¹⁷⁹³ Tartu Linna Tuletõrje (lendsalga) ülema asetäitja poliitilisel alal Nikolai Soidre,¹⁷⁹⁴ tema asetäitjaks operatiivsel alal Arnold Paluoja,¹⁷⁹⁵ asetäitjaks profülaktika alal Karl Urb¹⁷⁹⁶ ja asetäitjaks poliitilisel alal Eduard Siimo¹⁷⁹⁷. Ma-

¹⁷⁹³S.t Siseministeeriumi.

¹⁷⁹⁴“N. Soidre on demobiliseeritud kaardiväevanemleitnant, lõpetanud 1934 Tartu linna II algkooli.” *Herbert Normanni märkus*. — Nikolai Soidre (Risenberg; Riesenberg; 1920–?) töötas tisleerina Tartus venna töökojas 1934–1936 ja iseseisvalt 1936–1939, puidutöötlemistöökoja tehniline juhataja Tartus 1939–1940, ehitustööstuse Tare tsehhijuhataja Tartus 1940–1941; hävituspataljoni 1941, NSVLi tagalas 1941–1944, teenis kuni 1947. a juulini Punaarmee Eesti üksustes; Tartu Linna Tuletõrje ülema asetäitja poliitilisel alal 1947–1949, Tartu Linna Tuletõrje Kommando ülema kt 1949–1953; Tartu Linna TSN Täitevkomitee kommunaalmajanduse osakonna juhataja; Kunsttööstuste Kombinaadi (ARS) töötaja.

¹⁷⁹⁵Arnold Paluoja (1912–1988), karjapoiss, talusulane ja mölder 1919–1941, uusmaasaaja ja talurentnik 1941–1942; Tartumaa Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu väljaõppeala instruktor 1942–1944, Tartu Linna Tuletõrje ülema asetäitja väljaõppe alal 1944–1946, ülem 1946–1949, Jõgeva Maakonna Tuletõrje Brigaadi ülem 1949–1950, Jõgeva Rajooni TSN Täitevkomitee vabatahtliku tuletõrje instruktor 1950–1956; Tabivere külanõukogu Ühistöö kolhoosi esimees a-st 1956.

¹⁷⁹⁶Isikuandmed teadmata.

¹⁷⁹⁷Eduard Siimo (Eduard Karl S.; 1915 – 10. VII 1971 Tartu) oli Gustav Peetsi metallitööstuse õpipoiss Tartus 1930–1931, Shell & Co. õlilao tööline Tartus 1931–1939, ehitustööline Tartus 1940; militsionäär Tartus 1940–1941 ja hävituspataljoni liige 1941, NSVLi tagalas 1941–1944, sh kolhoositööl Omski oblastis 1941–1942, 7. laskurdiviisis 1942, 8. Eesti Laskurkorpuses 1942–1945; EK(b)P Tartu Linnakomitee instruktor 1945–1946, Tartu Kammivabriku kaadrite osakonna juhataja 1946–1949, Tartu Linna TSN Täitevkomitee Kommunaalmajanduse Osakonna Heakorra Kontori juhataja 1949–1957, Tartu Linna Kommunaalteenistuste ja Heakorra Trusti teede, sildade, haljasalade ja aianduse tsehi juhataja 1957–1961, teedejaoskonna töödejuhataja 1961–1963 ja meister a-st 1963.

janduspealikuks on määratud Oskar Kivi,¹⁷⁹⁸ veevarustuspealikuks Karl Korjus,¹⁷⁹⁹ sideteenistuspealikuks Antev Väljaots,¹⁸⁰⁰ spordipealikuks Martin Abel,¹⁸⁰¹ noortepealikuks Vambola Metsalu,¹⁸⁰²

¹⁷⁹⁸ Isikuandmed teadmata.

¹⁷⁹⁹ Karl Korjus (1909 – 16. XII 1972 Tartu) õppis TÜ matemaatika-loodusteaduskonna tehnikaosakonnas (seejärel iseseisvas tehnika-teaduskonnas) 1934–1936, lõpetas TPI ehitus-mehaanikateaduskonna 1946. Tartu Linna Veevärgi juhataja 1944, Tartu Linna Veevärgi ja Kanalisatsiooni Tootmisvalitsuse peainsener.

¹⁸⁰⁰ Antev Väljaots (1912 – 12. VI 1976 Tartu) õppis T(R)Ü põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonnas 1943–1945. Tartu Telefonivõrgu (Sidesõlme) insener.

¹⁸⁰¹ Martin Abel (1922 – 19. XI 1980 Tallinn) oli ELKNÜ Tartumaa komitee vanempioneerijuht 1941; mobiliseeriti 1941. a juunis miilitsaorganite käsutusse ja juulis Punaarmeesse, NSVLi tagalas 1941–1944, sh 860. ehitus-töökoloni brigadir Tšeljabiniski oblastis ja Sverdlovski oblastis Kirovgradis, 7. Eesti laskurdiviisis ja seejärel 8. Eesti Laskurkorpuses; sõja järel ELKNÜ Tartu Linnakomitee sekretär, hiljem Tallinna Tuletõrje Ühingu komandoülem; tuletõrjespordi edendaja.

¹⁸⁰² Vambola Metsalu (Otsmann; 1924 – 7. IX 1981) lõpetas EPA põllumajanduse mehhaniseerimise teaduskonna 1956. Raadioäri RET praktikant Tartus 1941; mobiliseeriti Punaarmeesse 1941, NSVLi tagalas 1941–1944, sh tagavarapolgus Slobotskois Kirovi oblastis 1941, 821. tööpataljonis ja 1. Eesti tagavara-laskurpolgus, 8. Eesti Laskurkorpuse üksikus tõkkesalgas 1942–1945, 41. kaardiväe Eesti Tallinna laskurkorpuse suurtükiväestaabi vanemkirjutaja Tallinnas 1945–1946 ja 483. kaardiväe Eesti suurtükiväepolgu staabi topoarvutaja Kloogal 1946; ELKNÜ Tartu Linnakomitee õppiva noorsoo ja pioneeritöö osakonna juhataja 1947–1948, kehakultuuri- ja sõjalise osakonna juhataja 1948–1950; ENSV Teaduste Akadeemia Tartu asutuste asepresidendi sekretär 1950–1951, ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumi noorem teaduslik töötaja 1951–1952 (ühtlasi Eesti Rahva Muuseumi inventuurikomisjoni esimees); Ahja Masina-Traktoriijaama remonditöökoja juhataja 1956–1958, Põlva Remondi- ja Tehnikajaama Ahja tootmisosakonna juhataja 1958, Vastselliina Remondi- ja Tehnikajaama direktor 1958–1959, Võru rajooni Kalevipoja kolhoosi esimees 1959–1960, Tartu rajooni Kirovi-nimelise kolhoosi mehaanik 1960–1961, Tartu rajooni Sooranna kolhoosi esimees 1961–1969, Koosa sovhoosi ohutustehnikainsener a-st 1969.

naistepealikuks Linda Otto,¹⁸⁰³ sanitaarpealikuks Aleksander Räni ja muusikapealikuks Jakob Visnapuu¹⁸⁰⁴. Kõik määramised on arvatud 15. aprillist 1948.

Uuele brigaadipealikule on tehtud ülesandeks viivitamatult teostada Tartu Tuletõrje brigaadi organisatooriline ümberkorraldus, likvideerida seni püsinud igandid ja anda brigaadile kaasaaja nõuetele vastav struktuur. Seejärgi tuleb brigaad jaotada 3 divisjoni territoriaalsel põhimõttel. I divisjoni tegevusalaks määrata Tartu linna Riia tänavast ja maanteest põhja pool asetsev piirkond, II divisjoni tegevusalaks samast piirjoonest lõuna pool asetsev piirkond, kuna III divisjoni tegevusalaks jääb teispool Emajõe (vasemal jõest) paiknev linna piirkond. Iga divisjon tuleb jaotada 3 kompaniisse. Esimesed ja teised kompaniid komplekteeritakse käitiste ja asutiste vabatahtlikest tuletõrjerühmadest, kolmandad kompaniid väiksemate ettevõtete tuletõrjerühmadest ja töötajaist, kes oma töökoha järgi tuletõrjerühmadesse ei kuulu. Naistest ja noortest tulevad moodustada eri üksused.

Täitevkomitee otsusega 2. aprillist likvideeritakse ka tuletõrje juuksetööstus ja korstnapühkijate koondis, kes arvatakse 15. aprillist Töönduskooperatiivi alla.

¹⁸⁰³Linda Otto (Maikalo; 1908 – 20. VIII 1985) lõpetas Tartu Õpetajate Seminari 1930. Elva algkooli ja Rannamõisa algkooli õpetaja aastaitja 1931, Rahinge algkooli õpetaja 1931–1941, ühtlasi Tähtvere valla Naiskodukaitse esinaine 1932–1934, Saksa vang Tartus 1941. a suvel ja kodune 1941–1944, Tartu Linna II Mittetäieliku Keskkooli õpetaja 1944–1946 ja õppealajuhataja 1949–1951, I Mittetäieliku Keskkooli õppealajuhataja 1946–1947, Tartu Linna Pioneeride Maja juhataja 1947–1949, Tartu Linna VII Mittetäieliku Keskkooli õpetaja 1951–1956, Tartu Kaubastu söökla nr 15 töötaja 1956–1957, Tartu Lastepargi kasvataja 1958, Tartu Tööstuskombinaadi Areng dekoratiivtsehhhi poolija a-st 1960; ENSV Ülemnõukogu saadik ja presiidiumi liige 1947.

¹⁸⁰⁴Jakob Visnapuu (1887 – 11. XI 1974) teenis eesti tagavarapataljoni Tartus 1917–1918, Vabadussõjas Kuperjanovi partisanide pataljoni muusikakomandos 1919–1920, Sakala Partisanide Pataljoni muusikakomandos 1920; Tartu Ülikooli vanemkaskjalg; Tartu Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu liige a-st 1922, selle orkestri juht 1922–1937, seejärel divisjoni orkestri juhi abi.

Likvideerimisele vanal kujul tuleb ka Tuletõrje Ühingu nõukogu. 4. aprillile määratud peakoosolek on N. Soidre korraldusel edasi lükatud kuni uue koosseisu selgumiseni.

*

Polikliiniku ruumidest lahkub Tartu linna Täitevkomitee sotsiaalkindlustusosakond, saavad uued ruumid Gustav Adolfi tän. 10. Kolimine algas 2. aprillil. Milleks polikliinik kasutab sotsiaalosalosakonna alt vabanevad ruumid, pole veel teada.

5. aprill.* Rong läheneb läbitungimatus udus Tallinnale. Ülemiste vangilaagri okstraadiga ääristatud kõrge plankaed valvetornidega nurkades on enam aimatav kui nähtav. Plangu ees lompidest läikivas vedelas poris rivistuvad mingisugused inimkogud. Kas need on sakslased või poliitilised vangid, pole näha...

Siis aga hõreneb äkki udu, tulevad nähtavale noorte mändide ladvad ja juba peegeldub päike Ülemiste järve veel jääga kattunud pinnal...

Tallinna jaamas ähhib vedur, mille teravat koonusekujulist rinna ehib hõbedane viisnurk ja selle ümber hõbetatud tähtedest loosung "Слава Великому Сталину".¹⁸⁰⁵

*

Arstliku Tööekspertiisi Revisjonikomisjoni istung Ühendatud Tallinna I Polikliinikus.

Olen välja kutsutud osavõtuks selle tööst ENSV sotsiaalkindlustuse ministri asetäitja Margna¹⁸⁰⁶ ja tervishoiuministri asetäit-

¹⁸⁰⁵ Vn k Au suurele Stalinile.

¹⁸⁰⁶ Peeter Margna (Markusson; Margusson; 1894 – 5. X 1974 Tallinn) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1932, korp! Ugala liige. Kooraste vallavalitsuse ja vallakohtu sekretäri abi 1912–1913, Vana-Antsla vallavalitsuse ja vallakohtu sekretäri abi 1913–1914, Võru maakonna politseiülema nooremabi kirjatöömehena ja arestikambri järelevalvaja Antslas 1914–1916, Tartu maakonna politseiülema nooremabi kirjatöömehena Mustvees 1916–1917, Kärkula vallasekretär 1917–1918; Vabadussõjas 1918–1920, 3. jalaväepolgu nooremkirjutaja ja asjaajaja kt; 3. jalaväepolgu asjaajaja 1920–1921, 6. jalaväepolgu (-rügemendi) ametnik 1921–1928, 9. üksiku jalaväepataljoni laekahoidja 1928–1936; Sot-

ja dr. A. Striži¹⁸⁰⁷ ühisel korraldusel 5. märtsist 1948. Komisjoni esimehena teotseb naisarst E. Luht,¹⁸⁰⁸ liikmetena dr. J(ustin) Normann¹⁸⁰⁹

siaalministeeriumi kantselei direktor ja juriskonsult 1936–1937, töökaitse ja sotsiaalkindlustuse osakonna sotsiaalkindlustuse ala juhataja 1937–1940, ühtlasi osakonna asedirektor, 1939–1940 ka kindlustusnõukogu I ja II osakonna juhataja; sotsiaalkindlustuse ja töökaitse osakonna sotsiaalkindlustuse ala juhataja 1940. a juulis-augustis, Töö Rahvakomissariaadi töökaitse ja kindlustisasutiste osakonna sotsiaalkindlustuse ala juhataja, seejärel sotsiaalkindlustuse osakonna direktor kuni 1940. a detsembrini; ENSV Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaadi pensionide osakonna juhataja 1940–1941, NSVLi tagalas 1941–1944; sotsiaalkindlustuse rahvakomissari (ministri) asetäitja a-ni 1951; Kodumajanduse Instituudi sotsiaalklassi sotsiaalpoliitika õppejõud.

¹⁸⁰⁷ Aleksandr Striž (1891 – 18. I 1963 Tallinn) õppis Peterburi Ülikooli loodusteaduskonnas ja seejärel Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemias, mille lõpetas 1917. Sõjaväearst 1917–1919, pärast vangistamist Judenitši vägede poolt tüüfuselaatsareti arst Skorjatina Goras 1919, sõjaväearst Narvas 1920–1940, ühtlasi naha- ja suguhaiguste eraarst, Narva Haigekassa arst; Narva polikliiniku juhataja 1940–1941, Narva hävituspataljoni arst 1941; NSVLi tagalas 1941–1944, kolhoositööl Baškiiri ANSVs 1941–1942, arst Jaroslavl'i oblastis 1942–1943, ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi peasanitaarinspektor 1943–1944, ENSV tervishoiu rahvakomissari (ministri) asetäitja ja rahvakomissariaadi (ministeeriumi) peasanitaarinspektor 1944–1947, Vabariikliku Sanitaar-Epidemioloogia Jaama juhataja 1947–1951, Vabariikliku Naha- ja Suguhaiguste Dispanseri juhataja asetäitja 1951–1963.

¹⁸⁰⁸ Isikuandmed teadmata.

¹⁸⁰⁹ Justin Norman (1897 – 12. XI 1979 Tallinn) lõpetas I. Pavlovi nimelise I Meditsiiniinstituudi Leningradis 1928. Tisler Tallinnas 1913–1917, Siemens-Schuckerti tehase tisler Petrogradis ja tehase Puna-kaardisalga liige 1917–1918, Permi kubermangu Erakorralise Komisjoni sekretär 1918–1919, Punaarmee eesti väeosade poliitöötaja 1919–1921; õpingute ajal ühtlasi instituudi eriosakonna ülem 1926–1927; Leningradi I Meditsiiniinstituudi hospitaalkirurgia kateedri ordinaator ja assistent 1928–1939; Leningradi Oktoobri raudtee sõlmjaamahaigla kirurg ja hospitali ülem 1939–1944; ENSV Raudteede Valitsuse Arstliku Sanitaarteenistuse ülem Tallinnas 1944–1946, Tallinna Vabariikliku Kliinilise Keskhaigla peaarsti asetäitja ravi alal 1946, peaarst 1947–

(Leningradist, lahkunud Eestist juba 1916¹⁸¹⁰) ja dr. F. Raudkepp¹⁸¹¹.

Läbivaatusel on 11 kaebust ATEK'i otsustele Tartus, Võrus, Viljandis, peamiselt aga Tallinnas. Enamik kaebusi jäetakse tagajärjeta, osa haigeid saadetakse täiendavale uurimisele. Ligikaudu 2 tunniga on kaebused läbi vaadatud. Ja selleks, midagi uut nägemata-kuulmata, tuli sõita Tallinna, katkestada loengud, jooksev töö...

*

Taastatud "Estonia". Laval koreograafiline poeem "Kalevipoeg", mille libreto kirjutanud Fr. Kreutzwaldi samanimelise eepose aineil ENSV teeneline kunstnik Andres Särev. Muusika Stalini preemia laureaadilt, ENSV teeneliselt kunstnikult Eugen Kapp'ilt.¹⁸¹²

6. aprill (sissekande algus).* Ärid avatakse Tallinnas alles kell 12, samuti kohvikud, sööklad, restoranid ja paljud ametiasutised, vaid vähesed varem. Seega pole võõral Tallinnas hommikutundidel midagi teha...

*

1949, ordinaator 1954–1972; ühtlasi Tallinna Vabariikliku Meditsiinilise Keskkooli direktor ja õpetaja 1946–1950; Tallinna peakirurg 1949–1950 ja 1950–1954, ENSV tervishoiuministri asetäitja ja ministeeriumi kolleegiumi liige 1950; Tallinna Vabariikliku Haigla traumatoloogia-osakonna arst 1954–1979.

¹⁸¹⁰Tema enda elulooliste andmete järgi 1917.

¹⁸¹¹Feliks Raudkepp (Feliks (Felix) Olev R.; 1900 (1901?) – 9. X 1986 Tallinn) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1926. Võttis osa Vabadussõjast; TÜ närvikliiniku assistent 1927–1940; Tallinna (Vabariikliku Kliinilise) Neurokirurgia Haigla peaarst 1940–1941 ja 1944–1950, närviarst Tallinnas 1941–1944, Tallinna Vabariikliku Haigla (Tallinna Keskhaigla) neurokirurgia osakonna juhataja 1950–1976, konsultant 1976–1980; ENSV Tervishoiuministeeriumi peaneuroloog ja -neurokirurg.

¹⁸¹²Kolmevaatuselise balleti *Kalevipoeg* lavastas 1948. aastal Estonias Helmi Tohvelman (1900–1983), Kalevipoja osas oli Ferdinand Veike (1924–2015).

Kadriorg. Tallinna laht on veel osaliselt triivjääs. Lahtise mere poole liigub aeglaselt kaks aurikut, sügavmusti suitsupilvi korstnaist paisates. Traattõkked lahe kaldal on kõrvaldatud. Maanteed mööda vurab Meriküla suunas sõitjaid tulvil punane omnibuss. Puud on juba pungimas. Merelt puhub kevadist värskendavat tuult... Mööda ruttab rohkesti mereväelasi...

Peetri majake suigub unustatult. Uksel paber, et "suvehooaja lõpetamise puhul" sissepääsu ei ole. Lastepargis pole elu veel ärganud. Raudaed on suletud, väratil plakat, et "üle aia käimine keelatud".

Kadrioru lossi ees mõnikümmend mere- ja maaväelast ja eraisikut. Enamikul käes punased kuldvapiga kaaned. Nähtavasti on neile jagatud mingisuguseid aukirju...

6. aprill (sissekande jätk). Tallinna Kopli kalmistul¹⁸¹³ on varakevadiselt soe. Alles pungadeta põlispuude okstes uitab hellitavalt mahe, noorusväle tuul, kõikjal teadet kuulutades kevade peatsest tulekust. Vahel ta seisatub viivuks, nagu veenduda tahtes oma teate mõjus, siis aga jätkab endise hooga kevade teatamist...

Sammaldunud kividest ääristatud väike tiik, mille sogases peeglis võrdlevad järjest oma kroone raugastuv haraline tamm ja tormimurtud okstega jämetüvene jalakas, mõtiskleb kevadläheduse kiuste stoilise ükskõiksusega elu kaduvusest. Viltune, tiiki laskuv, lamedatest kividest trepp kaob viimaste astmetega järsult sogasesse vette...

Teed on kalmistul kohati veel porised, kuid lumi on jäljetult juba sulanud...

Müüri tagant kostab trammi ja omnibuse põrinat. Eemal harjutavad lagendikul sõdurid...

Kauguses paistab uduvines Tallinna linn...

¹⁸¹³Kopli kalmistu rajati 1774. aastal, sinna maeti saksakeelsete Niguliste ja Oleviste koguduste liikmeid. Nõukogude võimuorganid likvideerisid kalmistu 1951. aastal ja hauad tehti maatasaks; ümber maeti vaid mõni üksik, nagu näiteks Eduard Bornhöhe, Netty Pinna, Erika Tetzky ja Konstantin Tümpu.

Kalmistu vanimat osa täisnurgeti servavad haudkabelid on sõjapäevil eranditult rüüstatud ja reostatud, vaid üksikuil püsib veel sissekäigu kohal (uksed puuduvad kõigil) nende kunagistele omanikele viitav roostetanud plekktahvel. Ühel neist on ebaselgelt lugeda “Wilhelm Christian Hueck 1777 [*sic!*]”,¹⁸¹⁴ teisel — “Johann Heinrich Clemenz 1788”.¹⁸¹⁵ Kolmandal tahvil esineb nimi “Johann Wilhelm Wiedemann”¹⁸¹⁶ ja aastarvud 1811/1874.

Paremini teistest on säilinud tornikujuliselt teravneva katusega kabel, mida tähistab kõverdunud rist. Roostetanud tahvil seisab kiri: “Joh. Friedr. Gahlnbäck¹⁸¹⁷ erbaute diese Ruhekammer 1837 und starb 1839”.¹⁸¹⁸ Kabeli ümmaraid aknaid kaitseb tugev raudne võre...

Kalmude vahel vedeleb mitmel pool purustatud monumente ja riste, kuid kõrvaldamismärke nagu Tartus ei esine kusagil. Nähtavasti äritsemist kalmumärkidega Tallinnas ei tunta...

Meeldiva kunsteosena püsib üldise hävingu kiuste helikunstniku ja muusikategelase Konstantin Türnpu (sünd. 13. aug. 1865, surn. 16. apr. 1927)¹⁸¹⁹ poleeritud pruunjast graniidist kõrge monument madalamate läiketa küljetulpadega. Esikülge on raiutud peale nime kannel ja kadunu näojoonis. Allapoole on paigutatud kiri: “Tall. Meeslaulu Selts 1916–1927” ja “Rev. Liedertafel 1894–1927”, mis viitab organisatsioonile, millele laulukoores Konstantin Türnpu esitatud aastail juhatanud.

¹⁸¹⁴Wilhelm Christian Hueck (1727 – 26. (15.) XII 1796 Tallinn), Tallinna raehärra ja bürgermeister.

¹⁸¹⁵Isikuandmed teadmata.

¹⁸¹⁶Isikuandmed teadmata.

¹⁸¹⁷Isikuandmed teadmata.

¹⁸¹⁸Sks k Joh. Friedr. Gahlnbäck ehitas selle kabeli 1837 ja suri 1839.

¹⁸¹⁹Konstantin Türnpu (Türnbaum; Konstantin Jakob T.; 1865 – 16. IV 1927 Tallinn) lõpetas Peterburi Konservatooriumi kompositsiooni- ja oreliklassi 1891. Laulu- ja muusikaõpetaja Tallinnas, Niguliste koguduse organist 1892–1927, Tallinna Eesti Meestelaulu Seltsi koorijuht a-st 1916. Tema hauamonumenti Kopli kalmistul (skulptor Juhan Raudsepp) 1951. aastal vt www.muis.ee/museaalview/2283889, ka www.muis.ee/museaalview/3534822; 1965. aastast asub monument Klooga lähedal Türnpu pargis.

Püsib esialgu ka Charles Leroux'¹⁸²⁰ hallist graniidist monument, mis püstitatud, nagu nähtub esiküljel toodud andmeist, "A la memoire de l'Aeronaute Charles Leroux, qui périt dans la baie de Reval le 12 Septembre 1889".¹⁸²¹ Prantsuskeelne tekst on korratud inglise, vene ja saksa keeles.¹⁸²²

Charles Leroux' hukkus teatavasti Tallinna lahes laskumisel langevarjuga, millise hetke jäädvustamiseks on monumendil peale esitatud neljakeelse teksti kujutatud veel õhupall ja langevari kanderihmades rippuva inimesega.

Leroux' monumendi läheduses on maetud Tartu ülikooli endine kirurgiaproffessor, auhuharst ja kodanliku Eesti sõjaväe kirurg-konsultant Werner Zoege von Manteuffel. Tema raudtaras kalmu tähistab pruunikast poleeritud graniidist ümmarkaarjas madal mälestuskivi hästi õnnestunud pronksbareljefiga, mille alla paigutatud kiri: "Professor Dr. med. Werner Zoege v. Manteuffel. Geb. 1. Juli 1857 in Meyris, gest. 14. März 1926 in Reval".¹⁸²³

Omapärane tornjas monument kõrgub arhitektuuriprofessori Rudolf Bernhardti (1819–1887)¹⁸²⁴ rohtunud kalmul.

Varisemas on ajahambast tugevasti puretud, omaaegse superintendendi ja Tallinna konsistooriumi aseesimehe, Oleviste kiriku ülemõpetaja Chr. Gottl. Mayeri¹⁸²⁵ (sünd. Geras 16. aug.

¹⁸²⁰Charles Leroux (Joseph Johnson; 1856 – 24. IX 1889 Tallinna laht), USA aeronaut ja langevarjur.

¹⁸²¹Pr k Tallinna lahes 12. septembril 1889 hukkunud aeronaudi Charles Leroux' mälestuseks.

¹⁸²²Vt fotosid www.muis.ee/museaalview/3225242, www.muis.ee/museaalview/1928444, www.muis.ee/museaalview/2255904.

¹⁸²³Sks k Professor *dr. med.* Werner Zoege v. Manteuffel. Sündinud 1. juulil 1857 Määri [mõisas], surnud 14. märtsil 1926 Tallinnas.

¹⁸²⁴Rudolf von Bernhard (Bernhardt; 1819 – 15. VIII 1887 Tartu) õppis Peterburi Kunstiakadeemias 1839–1843 ja Peterburi Ehituskoolis 1843–1846. Teedeinseneride Kooli õppejõud 1854–1870, a-st 1865 ühtlasi Peterburi Kunstiakadeemia ehituskunstiõppejõud, a-st 1870 professor; Peterburi Ehituskooli (Tsiivilinseneride Instituudi) direktor 1874–1886.

¹⁸²⁵Christian Gottlieb Mayer (1770 – 4. XI (23. X) 1848 Tallinn) õppis Jena ülikooli usuteaduskonnas 1791–1794. Koduõpetaja Riias

1770, surn. Tallinnas 23. okt. 1848) üleni sammaldunud hauakivi. Tähed kivil on vaevalt veel eraldatavad.

Raskesti loetav on kiri ka sügavasti maasse vajunud, üle kalmu lebaval massiivsel plaatjal tahukal, mille alla sängitatud "Oberlehrer der griechischen Sprache am Kaiserlichen Gymnasium Joh. Conrad Philipp von Willigerod",¹⁸²⁶ sünd. Göttingenis 3. juunil 1772, surn. Tallinnas 1. apr. 1848...¹⁸²⁷

Mahe hellitav tuul uitab endiselt kalmistu põlispuude okstes. Ta jätkab oma kevadsõnume kuulutamist...

Uduvines paistab kauguses Tallinn...

12. aprill.* Dots. R. Rootsi ettekande teemal "Miljöö mõju rahvastiku sanitaarseisundile (füüsiline miljöö, töötingimused, eluolus- tik, sotsiaalökonomilised tingimused)" arstiteaduskonna õppe- jõudude ideelis-poliitilises seminaris (kaasreferentidena esine- sid tema assistendid M. Uibo ja L. Oja¹⁸²⁸) selgus naisosavõtjate suureks heameeleks ja lõbuks, et kui naine peale oma töökohas lõpetatud tööpäeva peab veel kodus hoolitsema oma mehe eest, siis on see ekspluateerimine...

Kerkis üles ka küsimus, milline vahe on stahhanovlase ja lõöklase (lööktöölise) vahel.

a-st 1795, Jakobi kiriku pastori abi 1804–1807, ülempastor 1807–1809, Oleviste koguduse ülempastor Tallinnas a-st 1809, Tallinna superinten- dent (1810–1848) ja Tallinna konsistooriumi assessor.

¹⁸²⁶Sks k Keiserliku Gümnaasiumi kreeka keele ülemõpetaja Joh. Conrad Philipp von Willigerod.

¹⁸²⁷*Philipp* Johann Conrad (Konrad) Willigerod (Willigerode; 1779 – 13. (1.) IV 1848 Tallinn) õppis Göttingeni ülikoolis filoloogiat ja teo- loogiat. Koduõpetaja Eestis a-st 1804, Pärnu kreisikooli õpetaja 1806, Tallinna Kubermangugümnaasiumi ajaloo ja geograafia ülemõpetaja 1806–1814 ja vanade keelte õpetaja 1814–1837.

¹⁸²⁸Leida Oja (Kruusmann; Kuris; 1916 – 11. III 2003) lõpetas T(R)Ü arstiteaduskonna farmaatsia osakonna 1943 ja 1945. Rapla ap- teegi õpilane 1937–1939, Tartu Riia tänava apteegi õpilane 1940–1944, retseptaar Tartu apteekides 1944–1945; TRÜ arstiteaduskonna hügiee- nikateedri assistent 1945–1951, vanemlaborant 1951–1952; Kambja ap- teegi juhataja 1952–1976.

– Prof. Siirde, ehk selgitate Teie meile seda vahet! — hõikas äkki V. Hion, asetades meie lugupeetud otorinolarüngoloogi ühe hoobiga algkooliõpilase tasemele. Kuid enne veel, kui E. Siirde sai mõtteidki koguda, andis vastuse G. Veerma. Ent enamikku osavõtjaist haaras mingisugune masenduse tunne.

14. aprill.* Kinos “Ateen” linastuv värviline joonistatud film “Küürselg-Sälg”,¹⁸²⁹ mis käsitleb vene kirjaniku P. P. Jeršovi (1815–1869)¹⁸³⁰ poolt muinasjutuks kujundatud vene rahva muinaslugu elurõõmsast, julgest ja hoolsast, kuid rumalaks peetud poisist Ivanist, kes mitmesuguste seikluste järel oma sõbra-imeratsu kaasabil muutub nägusaks noormeheks ja saab kuningaks, võites omale kaasaks imeilusa printsessi.

Väga hästi on joonistatud imeratsu “Küürselg-Sälg” kahe väikese küüruga seljal.

19. aprill.* Dots. J. Ennulo ettekanne “Nõukogude tervishoiu mõjust miljöole” arstiteaduskonna õppepersonali ideelis-poliitilises seminaris.

Ettekandest selgub, et N. Liidus on kapitalistlike maadega võrreldes viimaseil aastail tunduvalt vähenenud traumatism nii tööstuses kui ka tänaval. V. Üprus heidab referendile ette, et ta pole puudutanud sõnagagi iga-aastaseid maaelanikele kohustuslikke metsatöid, millede puhul traumatism püsib kõrgena ja mille kõrvaldamiseks pole seni midagi reaalselt ette võetud. Palub ka seminari juhatavat ministrit V. Hionit metsatööde tervishoiu kohta selgitust anda.

Dots. Ennulo kaasreferendid, tema assistendid E. Siliksaar ja J. Vester valgustavad Nõukogude töötavate masside tervisliku hüvaolu hiilgavat tõusu võrreldes kapitalistlike maadega, näidates muide, et peale Isamaasõja lõppu on laste kehakaal ja pikkus hakanud isegi suurlinnades tunduvalt suurenema.

¹⁸²⁹ Sojuzmultfilmis 1947. aastal valminud täismetraažiline joonisfilm, lavastaja Ivan Ivanov-Vano (1900–1987), režissöör Aleksandra Snežko-Blotskaja (1909–1980).

¹⁸³⁰ Pjotr Jeršov (1815–1869), Vene luuletaja ja proosakirjanik, tema peateos on värssmuinasjutt *Küürselg-sälg* (Конёк-Горбунук; 1834), eesti k 1946 ja 1959 Rein Nurkse tõlkes (Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst).

Ebaselgeks aga jääb ettekandeist miljöö mõiste, nagu väidavad V. Vadi, R. Roots ja mõned teised. Seda selgitab pikemas sõnavõtus V. Hion, jättes aga puudutamata metsatööde küsimuse...

13. mai. Juba mitmendat päeva täidab mu raamaturohket kabinetti diskreetne rooside lõhn. Veel kunagi varem pole see ruum näinud korraga nii palju roose, imekauneid, eranditult tumepunaseid, kui viimaseil päevil.

Ja taban end korduvalt ümisemast T. Vettiku¹⁸³¹ "Serenaadi": "Need roosid, need roosid, need punased, punased roosid... annan ma sulle",¹⁸³² mille nii meisterlikult esitas alles veel hiljuti oma külaskäigul Tartus Eesti NSV Riiklik Meeskoor prof. G. Ernesaksa juhatusel.

Siis meenub Uus Anatoomikum, lõppeva ülikoolisemestri viimane sisehaiguste propedeutika loeng.

Mu ette astub 3. kursuse vanem Robert Looga koos oma kursuskaaslase Ingeborg Ernstsoniga,¹⁸³³ kel kätes kevadiselt säravate tumepunaste rooside kimp.

¹⁸³¹Tuudur Vettik (Theodor (Feodor, Teodor) Fabian V.; 1898 – 20. V 1982 Tallinn) lõpetas Tartu Õpetajate Seminari 1918 ja Tallinna Kõrgema Muusikakooli muusikapedagoogika erialal 1926. Virumaa koolide muusikaõpetaja 1918–1919, Jakob Westholmi eragümnaasiumi, Tallinna Õpetajate Seminari ja Tallinna Pedagoogiumi laulu- ja muusikaõpetaja 1919–1940; Tallinna Riikliku Konservatooriumi dirigeerimiskateedri õppejõud 1940–1950 ja 1956–1962, professor a-st 1947, ühtlasi koorijuhtimiskateedri juhataja 1940–1946 ja dekaan 1946–1947; vangistati 18. II 1950 Tallinnas, 1951. aasta jaanuaris mõistis tribunal ta 25 aastaks sunnitöölaagrisse, kandis karistust Irkutski oblasti Taišetlagis, vabanes 1956. a mais.

¹⁸³²Tuudur Vettiku "Romantiline serenaad" (Nii kuldne on kuu...; 1927).

¹⁸³³Ingeborg Trofimova (Ernstson; 1927) lõpetas TRÜ arstiteaduskonna 1951. Tallinna Linna Sanitaar-Epidemioloogia Jaama arst 1951–1953, Tallinna Pelgulinna Polikliniku arst 1953–1956, Tallinna Vabariikliku Haigla arst 1956–1967, ENSV Tervishoiuministeeriumi IV Valitsuse Vabariikliku Haigla silmahaiguste kabineti juhataja a-st 1971, ENSV Tervishoiuministeeriumi koosseisuväline peaoftalmoloog a-st 1977; elas perekondlikel põhjustel 1967–1971 Belgias ja

– Seltsimees professor, — pöördub mu poole Robert Loo-
ga, — kui meie kahe semestri eest hakkasime Teie loenguid pro-
pedeutikas kuulama, siis tundusid nad meile rasketena ja ko-
hati isegi arusaamatutena, hiljem aga neisse süvenemisel ilmes-
tus meile kogu nende harukordne selgus ning loogilisus ja meie
mõistsime, et Teie loengud pole meile üksnes kindlaks aluseks
sisehaiguste omandamisel, vaid ka piirialade tundmaõppimisel.
Ja kui kunagi meie ridadest võrsub teadlasi, siis võime olulisel
määral seda julgelt pidada Teie teeneks. Palume kursuse nimel
vastu võtta tänu- ja lugupidamisavaldusena need punased roo-
sid.

Puhkeb kaua kestev jalgade kraapimine.

Ja päev vaid hiljem, viimasel sisehaiguste polikliiniku loen-
gul annetas mulle tumepunaseid roose ka 6. kursus. Lühikese
tervitusena ulatab need mulle kursuse esindaja Jolanda Tuule-
vald.¹⁸³⁴

Tänapäeval oma kuulajaid, tähendades, et pedagoogiline töö on
mulle paljude aastate vältel alati olnud lähedane, kusjuures olen
pidevalt püüdnud oma õpilastele edasi anda paremiku oma
teadmistest ja oskustest. Ja kui see on hindamist leidnud, siis
võin sellest tunda vaid sügavat rahuldust. Eriti aga liigutab
mind, et minu õpilased on üldse vajalikuks pidanud mind õppe-
aasta lõpul meeles pidada.

Nüüd täidab mu kabinetti rooside lõhn ja taban end järje-
kordselt ümisemast Vettiku “Serenaadi”...

Prantsusmaal ning 1980–1988 Tuneesias; ühtlasi silmapaistev kiiruisu-
taja ja võistlusjalgrattur, kuulunud Eesti NSV Jalgrattaspordi- ja Kiir-
uisutamise föderatsiooni presiidiumi.

¹⁸³⁴Jolanda Kull (Yolanda; Jolanda Laine Saima Kallberg; Tuulevald;
1917 – 14. II 1991 Tallinn) õppis Mahhatškala Riikliku Ülikooli arsti-
teaduskonnas 1942–1945 ja TRÜ arstiteaduskonnas 1945–1948, lõpe-
tades selle. Elas Pariisis 1937–1939, Majandusministeeriumi sekretär
a-st 1939, evakueerus koos ministeeriumiga NSVLi tagalasse, kus vii-
bis 1945. aastani; Tallinna Psühhoneuroloogiahaigla psühhiaater.

Ammu see kontsertki oli, mil seda meeskoor ette kandis, alles 30. aprillil. Meeles püsivad ka Tünnpu "Priiuse hommikul"¹⁸³⁵ ja V. Kapp'i¹⁸³⁶ "Kaluri laul"...¹⁸³⁷

Solistina esines Jenny Siimon,¹⁸³⁸ kelle kultuurne *mezzo*-sopran andis nüansseeritud edasi Karindi¹⁸³⁹ hümnid päikesele "Sind tervitame kuldapäike"...¹⁸⁴⁰ Solisti saatis klaveril Tarsina Sütiste.¹⁸⁴¹

¹⁸³⁵ Konstantin Tünnpu "Priiuse hommikul" (Kuula, valgusest imelist juttu... , 1925), Marie Heibergi sõnad.

¹⁸³⁶ Villem Kapp (1913 – 24. III 1964 Tallinn) lõpetas Tallinna Konservatooriumi oreliklassi 1938 ja kompositsiooniklassi 1944. Suure-Jaani koguduse organist 1938 ja 1942–1944, Tartu Peetri koguduse organist 1938–1939, Tallinna Riikliku Konservatooriumi kompositsiooniõppejõud 1944–1956, dotsent 1956–1964, kompositsioonikateedri juhataja 1957–1964; õpetanud ka Tallinna Muusikakoolis.

¹⁸³⁷ Villem Kapi "Kaluri laul" (Raskeid aere merepinda surub tugev kätepaar... , 1945), Juhan Smuuli sõnad.

¹⁸³⁸ Jenny Siimon (Kossar; 1905 – 3. IV 1982 Tallinn) lõpetas Tallinna Konservatooriumi lauluklassi 1934, korp! Fidentia liige. Gertrud Kapi (Ruckteschell) eramuusikakooli lauluõpetaja Tallinnas 1934–1940, Estonia ooperisolist 1936–1941 ja 1944–1956, Tallinna Konservatooriumi lauluõppejõud 1940–1947, dotsent 1947–1976.

¹⁸³⁹ Alfred Karindi (Alfred Nikolai K.; Karafin; 1901 – 13. IV 1969 Tallinn) õppis Tartu Õpetajate Seminaris 1916–1918 ja 1919–1921, TÜ matemaatika-loodusteaduskonnas 1924–1925, lõpetas Tartu Kõrgema Muusikakooli kompositsiooniklassi 1928 ning Tallinna Konservatooriumi orel- ja kompositsioonierialal 1931. Võttis osa Vabadussõjast 1919–1920, Tartu linna II algkooli muusikaõpetaja 1921–1927, Tartu Maarja koguduse organist 1926–1929, TÜ eesti koguduse organist 1929–1932, Tartu Kõrgema Muusikakooli õpetaja 1925–1928, TÜ muusikaõpetaja 1928–1932, Tallinna Kaarli koguduse organist ja koorijuht a-st 1933, Tallinna Konservatooriumi muusikateooria ja orel-õppejõud 1940–1946, professor 1946–1950 ja 1955–1969; vangistati 5. II 1950 Nõmmel, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1951. a aprillis 10 aastaks sunnitöölaagrisse, kandis karistust Mordva ANSV Dubravlagis, vabanes 1954. a juulis.

¹⁸⁴⁰ Alfred Karindi "Sind tervitame, kuldapäike" (1937), sõnad Anna Haava.

¹⁸⁴¹ Tarsina Alango (Schütz; Sütiste; Vilba; 1923 – 8. VIII 2010) lõpetas Tallinna Konservatooriumi klaveri erialal 1944. Tallinna Riikliku

6. juuni.* Eesti NSV Riikliku Kirjastuskeskuse algatusel ja organiseerimisel toimub Eesti NSV-s 6. juunist kuni 15. juunini 1948 esimene vabariiklik nõukogude raamatu dekaad.

Selle ürituse "põhilisemaks ülesandeks on selgitada raamatulevikuga seoses olevaid puudusi, tutvustades laiaulatuslikult nõukogude kirjandust, panna alus sellele, et passiivselt raamatumüügilt mindaks üle aktiivsele kirjanduse levitamisele" ("Edasi", 1. [ak], nr. 30, lk. 1, (1948) — "Nõukogude raamat igasse kodusse").

Dekaadiga seoses toimuvad rahvakoosolekud käitistes, ettevõtetes ja asutustes. Üle maa korraldatakse selgitavaid raamatunäitusi. Raamatudekaadi loosungiks on: "Raamat igasse kodusel!"

Liiguvad visad kuuldused, et raamatute vähese ostu tõttu dekaadi päevil tehakse kõigile teenistujaile kohustuseks osta juunikuu vältel individuaalselt raamatuid väärtuses, mis vastab 10%-le kuupalgast.

8. juuni.* Eksam propedeutikas. Äkki heliseb telefon. Torus kuulduv naishääl.

– Ma räägin arstiteaduskonna dekanaadist. Teil tuleb dekaani korraldusel esineda raamatudekaadi puhul kahe ettekandega.

– Kuidas? Nüüd, eksamisessiooni kõige pingelisemal päevil? Ja kus, kuna? Millisel teemal?

– Dekaan on praegu ise siin, kui soovite temaga rääkida, siis kutsun ta telefoni juurde.

– Paluks küll.

Mõne hetke möödudes kostab kuuldetorus sama naise hääl.

– Dekaan keeldub telefoni juurde tulemast, tal polevat põhjust Teiega rääkida. Korraldus on antud ja see tuleb täita.

Tunnen, kuidas üle keha levib kuum laine ja nahk muutub higiseks. Olen sedavõrd ärritatud, solvunud ja vihane, et vaevu suudan eksamit jätkata. Iga üliõpilane võib tänapäev helistada

Konservatooriumi kontsertmeister 1944–1976, ühtlasi kontsertmeisteriklassi õppejõud 1968–1971, G. Otsa nimelise Tallinna Muusikakooli kontsertmeisteriklassi õpetaja 1976–2001.

professorile ja teda oma küsimustega tülitada, dekaan aga keeldub rääkimast kateedri juhatajaga...¹⁸⁴²

9. juuni.* Ülikooliringides räägitakse laialt minu vahejuhtumist dekaaniga. Nähtavasti on deканаadi teenistujad pidanud vajalikuks seda levitada...

*

Helistab A. Maaroos, kes juba mõnda aega teotseb teadusala rektori abina (asjadevalitseja funktsioone täidab rektori kantselei juhataja A. Kurg) ja teatab, et temale on pandud raamatudekaadi puhul peetavate ettekannete organiseerimine. Temalt kuulen ka, et ettekanded on määratud käitistele, kusjuures teemaks võib olla mistahes erialaline, populaarselt esitatud küsimus.

Ettekande kohana valida olevatest käitistest osutuvad minule kõige sobivamaks Autotransportbaas nr. 4 ja Tartu Vildivabrik.

A. Maaroosi lahked ja sõbralikud seletused hajutasid pisitasa minu eelmise päeva viha ja solvumuse, kuid püsima jääb küsimus, miks ei võinud ka dekaan lahkelt vajalikke seletusi anda. Miks nõuab ta võimuahnelt vastuvaidlematut korralduse täitmist, miks tunneb haiglast naudingut vanemate õppejõudude kanna alla surumisest?

(Järgneb)

¹⁸⁴²Mustandmärkmeist on maha tõmmatud laused “käitudes temaga kui poisikesega”, “Vanasti kehtis veel aukohus, nüüd on vaid käsk”.

JAANIKA KOLK. Siit siit siit siit metsast
ei tohi võtta mitte üks pirutikk (2021)